

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
FINANSŲ IR MOKESČIŲ KATEDRA

TAUTVYDAS BRAZDŽIŪNAS

MOKESČIAI, KAIP VALSTYBĖS PAJAMŲ ŠALTINIS

Magistro baigiamasis darbas

Vadovas

doc. dr. G. Černius

VILNIUS, 2011

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
FINANSŲ IR MOKESČIŲ KATEDRA

MOKESČIAI, KAIP VALSTYBĖS PAJAMŲ ŠALTINIS

Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas

Studijų programa 61N30005

	Vadovas	doc. dr. Gintaras Černius
	2011 12 ...	
Recenzentas	Atliko	
	FVmns0 – 01 gr. stud.	
		T. Brazdžiūnas
2011 12 ...	2011 12 ...	

VILNIUS, 2011

TURINYS

LENTELĖS.....	4
PAVEIKSLAI.....	5
ĮVADAS	6
1. MOKESČIŲ REIKŠMĖ VALSTYBEI	8
1.1. Mokesčių reikšmė formuojant valstybės finansų ištekliu	8
1.2. Mokesčių kaip reiškinio įtaka valstybės pajamoms.....	11
1.3. Gyventojų pajamų mokesčio, pridėtinės vertės mokesčio bei akcizų mokesčių vaidmuo surenkant mokestines pajamas	16
2. IŠ PAGRINDINIŲ MOKESČIŲ GAUNAMŲ ĮPLAUKŲ Į NACIONALINĮ BIUDŽETĄ TENDENCIJOS IR JŲ KITIMO PRIEŽASTYS LIETUVOJE.....	22
2.1. Įplaukų iš gyventojų pajamų mokesčio surinkimo į nacionalinį biudžetą kitimas ir jo priežastys	22
2.2. Įplaukų iš pridėtinės vertės mokesčio surinkimo į nacionalinį biudžetą kitimas ir jo priežastys	28
2.3. Įplaukų iš akcizų surinkimas į nacionalinį biudžetą kitimas ir jo priežastys	34
3. TRIAMOJO DARBO METODOLOGIJA	40
3.1. Tiesinės regresijos metodika	40
3.2. Daugialypės regresijos metodika.....	41
3.3. Grafinės analizės metodika	43
3.4. Tyrimo imties charakteristika.....	43
4. TYRIMAS: VEIKSNIŲ ĮTAKOS MOKESTINĖMS ĮPLAUKOMS ANALIZĖ.....	46
4.1. Įplaukų gaunamų iš GPM priklausomybė nuo pagrindinių veiksnių.....	46
4.2. Įplaukų gaunamų iš PVM priklausomybė nuo pagrindinių veiksnių.....	52
4.3. Įplaukų gaunamų iš akcizų priklausomybė nuo vidutinių vartojimo išlaidų.....	58
IŠVADOS IR SIŪLYMAI	64
LITERATŪRA	67
ANOTACIJA	69
ANNOTATION	70
SANTRAUKA	71
SUMMARY	72

LENTELĖS

1 Lentelė. Mokestinių lėšų surinkimas iš GPM mokesčio į nacionalinį biudžetą tūkst. Lt.....	22
2 Lentelė. Mokestinių lėšų surinkimas iš pridėtinės vertės mokesčio į nacionalinį biudžetą tūkst. Lt..	29
3 Lentelė. Mokestinių lėšų surinkimas iš akcizų mokesčių į nacionalinį biudžetą tūkst. Lt.....	35
4 Lentelė. Vidutinis atlyginimas Lietuvoje Lt.....	44
5 Lentelė. Minimalus atlyginimas Lietuvoje Lt.....	44
6 Lentelė. NPD dydis Lt.....	44
7 Lentelė. GPM tarifas procentais.....	44
8 Lentelė. Bedarbių skaičius tūkst.....	44
9 Lentelė. Vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį.....	45
10 Lentelė. PVM tarifai.....	45
11 Lentelė. Vartotojų kainų indeksas.....	45
12 Lentelė. Dizelino bei benzino akcizas už 1000 l litais.....	45
13 Lentelė. Daugialypės regresijos GPM SPSS koeficientų lentelė.....	46
14 Lentelė. SPSS gauta GPM regresijos ANOVA lentelė.....	47
15 Lentelė. GPM determinacijos ir daugialypės koreliacijos koeficientai.....	48
16 Lentelė. Transformuotų duomenų susijusių su GPM lentelė.....	49
17 Lentelė. Įplaukų iš GPM prognozė 2011, 2012 m.....	51
18 Lentelė. Daugialypės regresijos PVM SPSS koeficientų lentelė.....	52
19 Lentelė. SPSS gauta PVM regresijos ANOVA lentelė.....	53
20 Lentelė. PVM determinacijos ir daugialypės koreliacijos koeficientai.....	54
21 Lentelė. Transformuotų duomenų susijusių su PVM lentelė.....	54
22 Lentelė. Įplaukų iš PVM prognozė 2011, 2012 m.....	57
23 Lentelė. Regresijos akcizų SPSS koeficientų lentelė.....	58
24 Lentelė. Akcizų determinacijos koeficientai.....	59
25 Lentelė. Transformuotų duomenų susijusių su akcizais lentelė.....	59
26 Lentelė. Transformuotų duomenų susijusių su akcizais lentelė.....	60
27 Lentelė. Įplaukų iš akcizų prognozė 2011, 2012 m.....	62

PAVEIKSLAI

1 pav. Apibendrinta mokesčių klasifikacija.....	10
2 pav. Mokesčių kaip reiškinio poveikis valstybės pajamoms.	12
3 Pav. Pagrindinių mokesčių svoris nacionaliniame biudžete (be ES skiriamų lėšų).....	17
4 Pav. Pagrindinių mokesčių reikšmė	20
5 Pav. Pajamos iš gyventojų pajamų mokesčio 2002 m.- 2010 m. (tūkst. Lt).....	23
6 Pav. Nedarbo lygis Lietuvoje procentais	23
7 Pav. Vidutinis atlyginimas Lietuvoje	24
8 Pav. Minimalus atlyginimas Lietuvoje	24
9 Pav. Gyventojų pajamų mokesčio tarifas Lietuvoje.....	25
10 Pav. Nepamokestinamųjų pajamų dydis Lietuvoje. (2009; 2010 skaičiuotas NPD dydis nuo vidutinio atlyginimo)	26
11 Pav. Pagrindiniai veiksniai lemiantys mokestinių pajamų iš GPM kitimą.....	27
12 Pav. Pridėtinės vertės mokestis tūkst. Lt	30
13 Pav. Vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį Lt.....	31
14 Pav. Vartotojų kainų indeksas	32
15 Pav. PVM tarifai procentais Lietuvoje	32
16 Pav. Pagrindiniai veiksniai lemiantys mokestinių pajamų iš PVM kitimą.....	34
17 Pav. Lėšų surinkimas iš akcizų mokesčių į nacionalinį biudžetą tūkst. Lt.....	35
18 Pav. Lėšų surinkimas iš akcizų už kūrą, alkoholinius gėrimus, tabaką tūkst. Lt.....	36
19 Pav. Dizelino ir benzino akcizai Lietuvoje už 1000 l.....	36
20 Pav. Akcizas už etilo alkoholio hektolitrą (Lt).....	37
21 Pav. Akcizų našta aukščiausią paklausą turinčiam cigarečių pakeliui Lt.....	38
22 Pav. Pagrindiniai veiksniai lemiantys mokestinių pajamų iš akcizų kitimą	39
23 Pav. Transformuotų GPM duomenų grafikas	49
24 Pav. Įplaukų iš GPM prognozė 2011 m., 2012 m.	51
25 Pav. Transformuotų PVM duomenų grafikas	55
26 Pav. Įplaukų iš PVM prognozė 2011 m., 2012 m.	57
27 Pav. Liekamųjų paklaidų grafikas	59
28 Pav. Transformuotų akcizų duomenų grafikas.....	60
29 Pav. Transformuotų akcizų duomenų grafikas (tarifų įtaka)	61
30 Pav. Įplaukų iš akcizų prognozė 2011 m., 2012 m.....	63

IVADAS

Kiekviena valstybė atlieka daug įvairių funkcijų: tobulina švietimo procesus, meną, mokslą, visuomenės rekreaciją, kitaip sakant atlieka vystymo funkciją; užtikrina vidaus, išorinę bei socialinę apsaugą, išlaikydama karines pajėgas, organizuodama civilinę gynybą, slaptųjų tarnybų veiklą bei teikdama socialines paslaugas; atlieka administracinę funkciją per teismų, viešojo valdymo bei administravimo sistemą; valstybė taip pat tiesia kelius, tiltus, stato kanalus, elektrines, atlikdama gamybinės ir komercinės veiklos funkciją. Paminėtų ir kitų funkcijų vykdymui reikia didelių finansinių išteklių, kurių pagrindinis šaltinis yra mokesčiai.

Apskritai valstybės tikslas yra visuotinė jos gyventojų gerovė, kurios siekiama įgyvendinat valstybines funkcijas. Funkcijoms atlikti reikalingas atitinkamas pajamų šaltinis. Didžiausią dalį valstybės disponuojamų lėšų sudaro mokestinės pajamos, todėl valstybė siekia optimizuoti šį procesą. Nuo 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę kardinaliai keitėsi Lietuvos ekonominė, politinė bei socialinė situacija. Per 20- ties metų laikotarpį, buvo daug pakilimų ir nuosmukių, kartu kito ir įplaukų iš mokesčių kitimo tendencijos.

Temos aktualumas. Mokesčiai yra pagrindinis valstybės pajamų šaltinis, todėl varta panagrinėti kodėl per ilgą laikotarpį susiklostė tokia situacija ir valstybės neranda ar tiesiog negali rasti kitų pajamų šaltinių.

Daugelyje pasaulio valstybių naudojamos panašios mokesčių sistemos, dažniausiai vyrauja tie patys pagrindiniai mokesčiai. Vėlgi kyla klausimas, kodėl pasirenkami tokie mokesčiai kaip PVM, akcizai ar pajamų mokesčiai? Kodėl šių mokesčių reikšmė tokia didelė?

Lietuvoje ir kaip daugelyje kitų valstybių nepakankamai dėmesio skiriama mokestinių lėšų surinkimo kitimo priežasčių analizei. Tai yra ne kiek pasikeitė mokestinių lėšų surinkimas (šią informaciją savo duomenų bazėje teikia Valstybinė mokesčių inspekcija), o kodėl jis pasikeitė, kokios ekonominės priežastys lėmė ryškiausius nuokrypius? Detali analizė leistų optimizuoti šio tipo pajamų surinkimo procesą, kuris tenkintų tiek valstybės, tiek mokesčių mokėtojų interesus.

Mokslinėje literatūroje galima rasti informaciją dažniausiai mokesčių teisinės bazės klausimais, o surinkimo kitimo priežastys išsamiai nėra analizuojamos. Tarifų didinimas ar mažinimas nurodomas kaip esminė klaida, dėl kurios ypač sumažėjo įplaukos į biudžetą, tuo tarpu kiti svarbūs veiksniai yra aptariami paviršutiniškai arba apskritai ignoruojami. Taigi verta detaliau panagrinėti ne tik mokesčius kaip valstybės pajamų šaltinį, bet ir kaip kito lėšų gaunamų iš pagrindinių mokesčių surinkimas, kokios yra kitimo pagrindinės priežastys, kurie faktoriai yra esminiai, o kurie pervertinami.

Problema. Kurie ir kokie veiksniai yra svarbiausi surenkant mokestines lėšas iš didžiausią svorį biudžete turinčių mokesčių? Ar pagrįstai mokestinių lėšų surinkime ypač akcentuojamas mokesčio tarifas?

Objektas. Priežasčių, lemiančių mokesčių lėšų surinkimą iš didžiausių svorį biudžete turinčių mokesčių, analizė

Darbo tikslas- atlikti didžiausių svorį biudžete turinčių mokesčių ir iš jų gaunamų įplaukų analizę, išskirti pagrindinius surinkimą lemiančius veiksnius, nustatyti jų įtaką surinkimo procesui.

Darbo uždaviniai:

1. Apžvelgti mokesčių reikšmę formuojant valstybės finansų išteklius;
2. Apibūdinti mokesčių kaip reiškinio įtaka valstybės pajamoms;
3. Nustatyti svarbiausių mokesčių svorį biudžete ir pagrindines jų reikšmingumą lemiančias priežastis;
4. Išnagrinėti pagrindinių mokesčių lėšų surinkimą į valstybės biudžetą 2002- 2010 m., pateikti reikšmingiausių pokyčių analizę;
5. Įvertinti pagrindinius veiksnius, kurie tiesiogiai lemia mokesčių įplaukų pokytį.

Hipotezė: vidutinis vartojimo lygis yra svarbiausias veiksnys lemiantis pagrindinius biudžeto įplaukų svyravimus.

Darbo metodai. Mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų analizė, teisės aktų analizė, lyginamasis, grafinis, regresinis analizės metodai.

Rašant darbą buvo naudojami statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos Banko, Valstybinės mokesčių inspekcijos, Finansų ministerijos ir kt. duomenų bazės; Ūkio ministerijos, Lietuvos Respublikos Seimo ir Vyriausybės išleisti įstatyminiai aktai, užsienio ir Lietuvos ekonomistų moksliniai straipsniai ir darbai.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, keturi skyriai, išvados ir siūlymai. Pirmajame skyriuje remiantis moksline literatūra ir teisine baze teoriškai aprašyta mokesčių reikšmė valstybei; atskirai išnagrinėta mokesčių kaip reiškinio įtaka valstybės pajamoms bei pagrindinių mokesčių svarbiausios reikšmingumo priežastys. Antrame skyriuje pasitelkus įvairias duomenų bazes susistemintas bei išanalizuotas pagrindinių mokesčių įplaukų surinkimas Lietuvoje 2002- 2010 m. Trečiame skyriuje pateikta metodologinė regresinės, grafinės analizės medžiaga. Ketvirtame skyriuje atlikta regresinė, grafinė analizė, pateikta išsami rezultatų analizė, kurioje matyti pagrindiniai veiksniai lemiantys mokesčių įplaukų kitimą. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados bei pasiūlymai.

1. MOKESČIŲ REIKŠMĖ VALSTYBEI

1.1. Mokesčių reikšmė formuojant valstybės finansų išteklius

Mokesčiai yra neatsiejama valstybės dalis. Formuojantis valstybės sistemoms atsirado pajamų poreikis, atliekamoms valstybės funkcijoms finansuoti. Pasak Buškevičiūtės (2005), „formuojantis valstybinėms sistemoms, atsirado poreikis imti mokesčius valstybės išlaidoms padengti. Valstybių mokesčių sistemos bei atskiri mokesčiai formavosi įvairiomis ekonominėmis socialinėmis bei politinėmis sąlygomis.“ (p. 11). Mokesčių atsiradimą su valstybės sąvoka sieja ir daugelis kitų autorių, analizuojančių mokesčių kilmę. „Mokesčiai susiję su valstybių istorija. Vystantis valstybėms, keičiantis jų visuomeninėms ekonominėms formacijoms, kartu keitėsi ir valstybėse imami mokesčiai, jų ėmimo tvarka, taip pat jų mokėtojai bei apmokestinimo principai“ (Meidūnas, Puzinauskas 2001, p. 33). „Mokesčiai susiję su valstybių geneze. Joms plėtojantis, keičiantis valstybių visuomeninėms ekonominėms formacijoms, kartu keitėsi ir imami mokesčiai, jų taikymo principai.“ (Stačiokas, Rimas 2004, p. 8). Taigi mokesčių kaip valstybės pajamų šaltinio svarbą galima atskleisti per valstybės sąvoką. Keičiantis valstybės ekonominėms formacijoms mokesčių reikšmė ne mažėjo, o evoliucionavo kartu su valstybe. Šį teiginį galima atskleisti per valstybės vykdomas funkcijas.

Pačios pirmosios valstybės funkcijos buvo susijusios su apsaugine valstybės funkcija. Pavyzdžiui, duoklę imdavo laimėjusios karą gentys iš nugalėtųjų genčių. Taip pat stipresnės gentys reikalavdavo atlygio iš silpnesnių už apsaugą nuo puldinėjančių klajoklių. Lagašo mieste, dabartinėje Irako teritorijoje (kur buvo rastos pirmosios apmokestinimo nuorodos) mokesčiai buvo renkami daugiausia karo reikmėms. Mokesčių sistema vystėsi, plėtojosi ir augo lygiagrečiai su valstybe ir jos funkcijų išaugimu. Tiek Meidūnas (2001), tiek Buškevičiūtė (2005), tiek Stačiokas (2004) teigia, jog ypač aktualus mokesčių klausimas tapo 15-16 a. Tai yra susiję su valstybėse prasidėjusiu politinės valdžios centralizavimo procesu. Tuo metu ypač padidėjo išlaidos karalių rūmams, valstybiniam aparatui bei kariuomenei išlaikyti. Monarchai nesugebėjo šių išlaidų padengti senosiomis rinkliavomis, tokiomis kaip: domenai; baudos; turgaviečių rinkliavos; monopolinis monetų kaldinimas. Siekiant šias išlaidas padengti buvo ieškoma naujų pajamų šaltinių, todėl buvo pradėti įvedinėti nauji mokesčiai.

Šiuo metu valstybės vykdomų funkcijų reikšmė yra nepalyginamai išaugusi. Pasak Naraškevičiūtės (2003), „Valstybės atlieka daug įvairių funkcijų: apsaugos, gamybos bei komercinės veiklos, vystymo, administracines.“ (12 p.). Laikomasi požiūrio, jog valstybė turi imtis kai kurių produktų gamybos, teikti paslaugas, kurių privatūs subjektai nebus suinteresuoti arba nesugebės teikti. Tokias veiklas galima suskirstyti į blokus, tarkime apsauginę valstybės funkciją sudaro išorinė, vidinė bei socialinė apsauga; gamybos ir komercijos, atitinkamai- valstybinė veikla, objektų privatizavimas, mokesčiai, valiuta; vystymo- švietimas, mokslas, menas, visuomenės rekreacija; administracinė-

teismai ir valdymas, mokesčių rinkimas. Taigi valstybės atliekamų funkcijų sistema tapo sudėtingu dariniu, kuris remiasi į pajamų šaltinį, kadangi valstybės funkcijos kokybine prasme priklauso nuo disponuojamų lėšų kiekio, tuo tarpu mokesčiai yra svarbiausias, tačiau ribotas pajamų šaltinis.

Taip pat mokesčių kaip valstybės finansų išteklių reikšmę galima atskleisti per valstybės tikslo prizmę. Valstybė įgyvendindama savo funkcijas iš esmės siekia vieno tikslo- visuotinės gyventojų gerovės. Gerovė pasireiškia per ilgalaikį ekonomikos augimą, kuris sudaro sąlygas aukštam pragyvenimo lygiui vystytis. Kaip teigia Barro (2008), „Aukštas bendrojo vidaus produkto lygis vienam gyventojui reiškia, jog vidutinis Jungtinių Valstijų gyventojas atitinka aukšto pragyvenimo lygio standartus.“ (36 p.). Barro (2008) taip pat apibūdina aukštą pragyvenimo lygio standartą, pagal kurį, jo nuomone, daugelis šeimų turi turėti nuosavus namus, automobilį, aukštąjį išsilavinimą, o vidutinė gyvenimo trukmė turėtų siekti 80 metų vidurkį. Krugman (2006) teigia, jog aukštą pragyvenimo lygio standartą lemia sėkmingas ilgalaikis ekonomikos augimas. Šis autorius taip pat pragyvenimo lygio standartą apibūdina pasitelkdamas įvairias buitines gyvenimo sąlygas. Taigi valstybės vykdydamos atitinkamas funkcijas siekia gerinti pragyvenimo lygio standartą, šiam procesui reikalingas didelis lėšų kiekis, kuris didžiąja dalimi gaunamas per mokesčių sistemą.

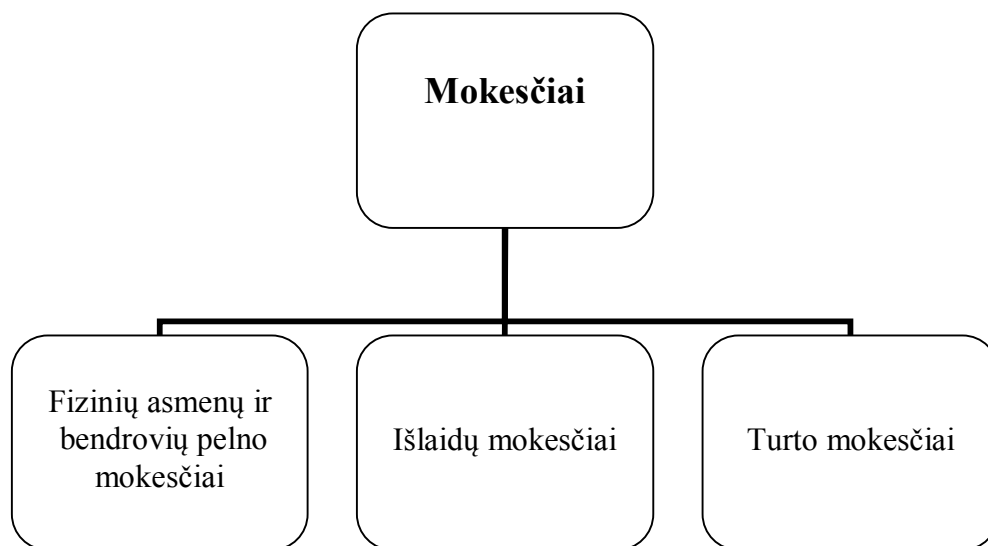
Autoriai savo darbuose nagrinėjantys valstybės pajamų šaltinius išskiria vienintelį pagrindinį valstybės pajamų šaltinį- mokesčius. Pasak Buckiūnienės (2005), „Mokesčių raida parodė, jog nacionalinių ir tikslinės paskirties lėšų fondų formavimo svarbiausias, dažnai ir vienintelis, šaltinis yra valstybės imami mokesčiai.“ (45 p.). Su šiuo požiūriu sutinka tiek Meidūnas (2001), tiek Buškevičiūtė (2005), tiek Stačiokas (2004). Tačiau kodėl nėra kitaip ir valstybės negali „uždirbti“ reikiamą sumą kaip bet koks ūkio subjektas parduodama visuomenei paslaugas?

Atsakant į klausimą, kodėl valstybės negali „uždirbti“ kaip bet koks ūkio subjektas reikia nustatyti santykį tarp valstybės ir tautos. Smalenskas (2007) analizuodamas kieno poreikiams reikalingi finansai teigia, jog valstybė yra laisvos, nepriklausomos tautos poreikio produktas. Buškevičiūtė (2008) analizuodama finansų mokslo atsiradimą teigia, jog viena iš prielaidų dėl kurių atsirado finansų mokslas yra Centrinėje Europoje vykusios buržuazinės revoliucijos, kuomet monarchų pinigai buvo atskirti nuo valstybės išdo, ir tada monarchai negalėjo šių lėšų naudoti kaip panorėję. Galima teigti, jog valstybė ir tauta yra kaip vienas subjektas turintis tą patį tikslą- visuotinę gyventojų gerovę, kuri pasireiškia per pragyvenimo lygio standarto augimą. Taigi ar valstybė gali „uždirbti“? Kadangi valstybės ir tautos interesas sutampa akivaizdu, jog ne. „Uždirbti“ reiškia surinkti kiek įmanoma daugiau lėšų, o ne tiek kiek reikia pasiekti tikslui- pragyvenimo lygio augimui. Šis faktas yra pagrindinis argumentas, kodėl mokesčių svarba valstybei tokia didelė ir kodėl mokesčiai yra pagrindinis valstybės pajamų šaltinis.

Praktinis įrodymas apie mokesčių reikšmę matomas Lietuvos Respublikos 2010 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo prieduose pateiktoje

statistinėje informacijoje. Joje matyti, jog kitos pajamos sudaro vos 10 procentų visų į biudžetą patenkančių pajamų. Didžiausią dalį kitų pajamų sudaro turto pajamos. Reikšmingiausia šios klasės dalis tenka Lietuvos Banko likutiniam pelnui, tai yra 70 procentų viso pelno. Kitos nemokestinės pajamos tai yra pajamos už prekes ir paslaugas, daugiausia pajamos už atsitiktines paslaugas bei įmokos už mokslą aukštosiose mokyklose. Nedidelę dalį biudžeto pajamų sudaro pajamos iš baudų ir konfiskacijos; kitos neišvardytos pajamos; materialiojo ir nematerialiojo turto realizavimo pajamos; sandoriai dėl finansinio turto. Taip yra ne tik Lietuvoje, kaip teigia Robbins (2005) Jungtinėse Amerikos Valstijose tik 4 procentai biudžetinių pajamų yra ne iš mokesčių įplaukų. Taigi mokesčiai yra pagrindinis valstybės pajamų šaltinis ir norint maksimizuoti valstybės pajamas svarbiausia gilintis ne į mokesčių alternatyvas, o tobulinti esamą mokesčių sistemą, analizuoti veiksnius lemiančius mokesčių įplaukų procesus.

Kiekviena valstybė turi skirtingą mokesčių sistemą ir skirtingai siekia optimizuoti surenkamas pajamas. Skominas (2006) teigia, jog mokesčiai apibendrintai skirstomi į tris rūšis: fizinių asmenų pajamų ir bendrovių pelno mokesčiai; išlaidų mokesčiai; turto mokesčiai (žr. 1 pav.)

1 Paveikslas. **Apibendrinta mokesčių klasifikacija.**

Šaltinis: Skominas, 2006 m., p. 82

Taip pat mokesčiai skirstomi į tiesioginius, tai yra dirbančiųjų pajamų ir bendrovių pelno mokesčiai bei netiesioginius, tai tokie mokesčiai, kurie yra surenkami parduodant prekes ir paslaugas.

Priklausomai nuo to, kokia šalyje politinė, ekonominė, socialinė situacija valstybė pasirenka, kuriai mokesčių grupei skirti didesnę dėmesį. „Valstybės biudžeto mokesčių pajamų struktūra skiriasi išvystytose ir besivystančiose šalyse. Išvystytose šalyse didelė tiesioginių mokesčių dalis.“ (Snieška ir kt. 2001, p. 157). Snieška (2005) teigia, jog besivystančiose šalyse didelę mokesčių pajamų dalį sudaro netiesioginiai mokesčiai, nes juos surinkti lengviau nei pajamų mokesčius. Tačiau šioje vietoje

iškyla interesų konfliktas tarp valstybės ir mokesčių mokėtojų. Netiesioginiai mokesčiai dažniausiai yra regresiniai. Kaip teigia Jakutis (2007) „ Žmonės, gaunantys mažas pinigines lėšas, šių mokesčių forma netenka didesnės dalies pinigų nei turtingieji.“ (149 p.) Besivystančiose valstybėse žmonių gaunančių mažas pajamas dalis santykinai yra didžiausia. Todėl iš vienos pusės valstybė elgiasi racionaliai, maksimizuodama mokestines pajamas, iš kitos pusės tokia politika neatitinka mokesčių mokėtojų interesų. Bet kokiu atveju tai yra vienas iš būdų kaip optimizuoti mokestines įplaukas, tačiau yra ir kitų pasirinkimo variantų.

Valstybė rinkdama pajamas gali varijuoti ir kitais mokesčių elementais. Pavyzdžiui, progresiniai mokesčiai atlieka gyvenimo lygio diferenciacijos mažinimo funkciją, bet šie mokesčiai neigiamai atsiliepią aukštas pajamas gaunantiems asmenims. Regresiniai mokesčiai atvirkščiai neigiamai atsiliepią žemas pajamas gaunantiems subjektams ir teigiamai aukštas. Proporciniai mokesčiai pasižymi stabiliu tarifu. Apskritai mokesčių politika dėl ypač didelio veiksnių kiekio yra ne tik mokslas, bet ir menas, kuomet valstybė turi rasti vidurį tarp pajamų surinkimo maksimizavimo bei mokesčių mokėtojų interesų.

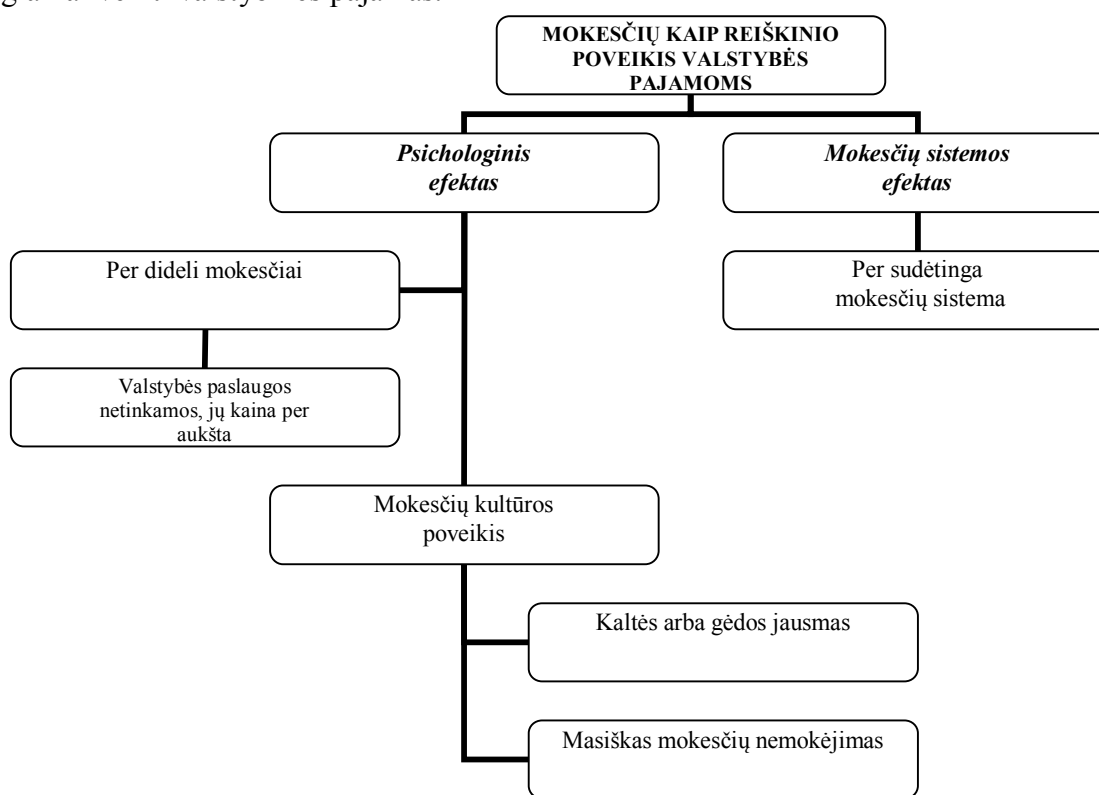
Trumpai apibendrinant akivaizdu, jog mokesčiai yra pagrindinis valstybės pajamų šaltinis, taip buvo kuriantis valstybėms, situacija nesikeičia ir šiuo metu, priešingai, vystantis valstybės aparatui, plečiantis valstybės funkcijoms mokesčių reikšmė vis didėja. Dėl valstybės ir tautos santykio ypatybių valstybė negali „uždirbti“ kaip privatus ūkio subjektas, todėl mokesčiai yra svarbiausi formuojant valstybės finansus žvelgiant tiek istoriniu, tiek dabartiniu laikotarpiu. Kitos pajamos sudaro nereikšmingą pajamų dalį lyginant su mokestinėmis pajamomis, tokia išvada daroma peržvelgus Lietuvos Respublikos 2010 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo priedus. Kiekviena valstybė turi skirtingą mokesčių sistemą ir skirtingai siekia optimizuoti surenkamas pajamas. Mokestinių įplaukų kiekis turi būti ne maksimalus, o optimalus atsižvelgiant į valstybės tikslą- visuotinę jos gyventojų gerovę, kurios pagrindas pragyvenimo lygio augimas. Priklausomai nuo to, kokia šalyje politinė, ekonominė, socialinė situacija valstybė pasirenka, kurią strateginę kryptį mokesčių klausimu pasirinkti.

1.2. Mokesčių kaip reiškinio įtaka valstybės pajamoms

Ankstesniame poskyryje buvo aprašoma mokesčių reikšmė formuojant valstybės finansų išteklius. Padarytos išvados, jog mokesčiai yra pagrindinis valstybės pajamų šaltinis. Taigi verta panagrinėti kaip mokesčiai kaip reiškinys nulemia mokestines valstybės pajamas ir kaip valstybė stengiasi šį elementą eliminuoti. Kiekybiškai išmatuoti mokesčių kaip reiškinio poveikį pajamoms labai sudėtinga (akivaizdu, jog tai reikšmingai įtakoja valstybės pajamų lygį), tačiau išskirti pagrindinius neigiamai ar teigiamai įtakančius aspektus galima.

Mokesčius moka tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys. Tačiau aprašant mokesčių kaip reiškinių poveikį didesnę dėmesį reiktų skirti fiziniams asmenims, nes iš esmės jiems ir tenka didžiausia mokesstinės naštos dalis. Galima ginčytis, nes juridiniai asmenys taip pat moka mokesčius ir statistiškai reikšmingą jų dalį. Tačiau kaip teigia Seidman (2009) juridiniai asmenys gali pakelti produkto kainas, sumažinti darbuotojų atlyginimus, dividendus ir panašiai ir taip sumažinti mokesčių naštą. Todėl padidėjusi ar per didelė mokesčių našta tiesiog yra perkeliama fiziniams asmenims, vartotojams.

Mokesčių kaip reiškinių poveikį valstybės pajamoms galima suskirstyti į du svarbiausius blokus (žr. 2 pav.). Pirma, tai yra teigiamas arba neigiamas psichologinis poveikis. Psichologinį poveikį galima patikslinti iki mokesčių kultūros sukeliama teigiamo arba neigiamo poveikio. Antra, pačios mokesčių sistemos poveikis. Šie faktoriai, priklausomai nuo valstybės, gali tiek teigiamai, tiek neigiamai veikti valstybines pajamas.

2 Paveikslas. **Mokesčių kaip reiškinių poveikis valstybės pajamoms.**

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Visų pirma apie pagrindines psichologines priežastis. Mokesčių mokėtojai paprastai linkę vengti mokėti mokesčius dėl to, jog mano, kad mokesčių našta tiesiog per didelė. Netgi skaičiuojama laisvės nuo mokesčių diena. Kuri laisvosios rinkos instituto duomenimis Lietuvoje ateina ¹125-ą metų dieną. Nors iš esmės mokesčiai mokami, kad būtų perskirstomi ir gaunamas atitinkamas valstybės paslaugų paketas.

¹ http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/praskolinta_laisve_nuo_mokesciu/6071; prisijungimo laikas: 2011-09-24

Kita priežastis taip pat nurodyta Hillman (2009) analizėje. Šis autorius teigia, jog mokesčių mokėtojai gali vengti mokesčių dėl to, jog nėra patenkinti valstybės paslaugomis ir kaina, kurią turi už jas sumokėti. Taip didžiaja dalimi yra todėl, jog mokesčių mokėtojai tiksliai nežino kur panaudojamos jų sumokamos mokestinės lėšos. Vėlgi valstybė teikia tas paslaugas, kurių privatūs subjektai nesugebėtų ar nebūtų suinteresuoti teikti, todėl mokesčių mokėtojam tai turėtų nešti naudą.

Kitas blokas priežasčių susijęs su mokesčių kultūros poveikiu. Mokesčių vengimo arba priešingai nevengimo priežastis- mokesčių mokėjimo kultūra. Hillman (2009) teigia, jog mokesčių mokėjimo vengimas priklauso nuo to, ar mokesčių mokėtojas jaučia kaltę ar gėdą. Tai yra, jeigu asmuo jaučia kaltę, jis mokesčių mokėti nevens, o jeigu jaučia tik gėdą, toks mokesčių mokėtojas gali nemokėti mokesčių, tačiau tik tuomet, jei yra įsitikinęs, jog nebus sugautas. Žinoma kartais šalyje yra abiejų tipų mokesčių mokėtojų, kartais nei vieno, o kartais vyrauja kuris nors vienas tipas.

Prie mokesčių mokėjimo kultūros galima priskirti dar vieną elementą, tai yra masišką mokesčių nemokėjimą. Kuomet valstybėje tai yra įprasta, tuomet bausmės tampa politiniu sprendimu. Esant priešingai situacijai bausmės už mokesčių nemokėjimą suprantamos kaip socialinio teisingumo išraiška, kas yra normalu žinant, jog mokesčiai yra priemonė visuotinei gerovei pasiekti, todėl mokesčių mokėjimas turėtų būti visų valstybės gyventojų pareiga.

Žinoma mokesčių nemokėjimas priklauso ir nuo individualių asmens savybių. Vieni linkę priimti daugiau rizikos, kiti mažiau. Vienos profesijos atstovui gali lengviau išvengti mokesčių, kitos sunkiau. Taip pat mokesčių bazės ypatumai skirtingi, kas vėlgi leidžia paprastesniu arba sudėtingesniu būdu išvengti mokesčių. Šią problemą valstybė gali reguliuoti nustatydamas baudų dydį. Tačiau vėlgi Hillman (2009) teigia, jog, jeigu šalyje didesniu pažeidimu laikomas tarkime žmogaus apiplėšimas, tai ir bausmė toje srityje turi būti didesnė.

Tai yra nelegalaus mokesčių nemokėjimo atvejai, tačiau kiekvienas mokestis turi spragų, kuriomis patyrę profesionalai gali pasinaudoti ir legaliai nemokėti mokesčių arba gauti mokestines lengvatas, kas neigiamai įtakoja mokestinę kultūrą.

Dar vienas blokas priežasčių susijęs su pačia mokestine sistema. Yra įvairių mokesčių sistemos subtilybių, kurios teigiamai arba neigiamai veikia valstybės pajamas. Vieną iš svarbiausių priežasčių įvardina Rakauskienė (2004), kuri teigia, kad per sudėtinga mokestinė sistema taip pat sąlygoja mokestinių pajamų sumažėjimą. Jeigu įmonėms reikia labai daug pastangų, kaštų ir laiko atlikti mokestines procedūras, jos yra linkusios apskritai mokesčių vengti. Panaši situacija su verslo liudijimais, individualia veikla. Mokesčių mokėtai nežino, jiems nepatogu ar per sudėtinga elgtis taip kaip nustatyta teisės aktuose.

Taigi mokesčiai kaip reiškinys mokesčių mokėtojams sukelia psichologinį efektą, dėl kurio jie yra linkę mokėti mažiau arba priešingai daugiau mokesčių. Ta pati situacija ir su mokesčių sistema, jos subtilybėmis. Tiesa konkretus poveikis skirtingose valstybėse yra kitoks ir sunkiai išmatuojamas.

Bet kokių atveju mokesčių kaip reiškinio poveikis yra didelė problema valstybėje, todėl valstybė siekia kaip įmanoma labiau sušvelninti ir minimizuoti neigiama šių procesų įtaką.

Pagrindinis būdas tai pasiekti yra įrodyti, jog mokėdami mokesčius mokesčių mokėtojai sukurs visuotinę gyventojų gerovę, išaugins pragyvenimo lygio standartą. Kitaip sakant, valstybės turi įrodyti, jog mokesčius mokėti naudinga.

Valstybė tą padaryti gali sėkmingos ekonominės politikos pagalba. Kaip teigia Davulis (2009) svarbiausius ekonomikos tikslus galima suskirstyti į penkis blokus. Visų pirma tai yra žemas nedarbo lygis; stabilios kainos; kylantis gyvenimo lygis; tolygiau paskirstomos pajamos; auganti ekonomika. Žemas nedarbas suprantamas kaip maždaug 5 procentų nedarbo lygis, stabilias kainas galima sieti su infliacija, pagal Maastrichto kriterijus infliacija neturėtų viršyti 3 procentų. Kylantį gyvenimo lygį geriausiai atspindi augantys atlyginimai ir didėjanti perkamoji galia. Pajamų paskirstymas tai yra turtinės nelygybės mažinimas. „Ekonomikos augimas- tai nuolatinis gamybos pajėgumų didėjimas, pasireiškiantis nacionalinio produkto (pajamų) apimtį didėjimu.“ (Jakutis, 2005, p. 245).

„Ilguoju laikotarpiu ekonomikos augimas suprantamas kaip ūkio plėtra, sukurianti galimybes nuolat didinti gamybos mastą, siūlyti vartotojui vis įvairesnių prekių ir paslaugų.“ (Jaskelevičius, 2008 p. 98). Tuo tarpu, pasak Jaskelevičiaus, trumpuoju laikotarpiu ekonomikos augimą atspindi šalies ūkio potencialo stiprėjimas, pasireiškiantis nuolatiniu bendrojo vidaus produkto ir valstybės pajamų didėjimu. Taigi trumpuoju ir ilguoju laikotarpiu auganti ekonomika yra sprendimas kaip įrodyti, jog mokėti mokesčius naudinga. Auganti ekonomika reiškia augančias valstybės pajamas, kurios leidžia įgyvendinti valstybės funkcijas ir kartu užtikrinti gyventojų gerovę. Auganti gyventojų gerovė reiškia dar didesnes įplaukas į biudžetą.

Pats paprasčiausias būdas kaip valstybės gali užtikrinti spartų ekonomikos augimą yra teigiamų ateities lūkesčių gerinimas ir vartojimo skatinimas. Akivaizdu, jog valstybėms šiuo metu būtent ir yra priimtinesnės keinsistinės ekonomikos augimo teorijos. Pagal jas augimas priklauso nuo vartojimo, investicijų, vyriausybės išlaidų. Tiek Jungtinės Amerikos Valstijos, tiek didelė grupė Europos Sąjungos šalių turi dideles skolas, nuolat didina išlaidas. Apskritai šiuolaikinė ekonomika pagrįsta vartojimu. Gaminų tinkamumo naudoti laikas mažinamas vartojimo sumetimais. Organizacijos orientuojasi ne į produkto vertę bei ilgaamžiškumą, o į optimalų pardavimų kiekį. Net maisto produktai gaminami taip, jog skatintų apetitą ir taip jų būtų suvartojama vis daugiau.

Iš pirmo žvilgsnio ši sistema veikia. Kuo daugiau suvartojama, tuo daugiau surenkama mokesčių pajamų, valstybė gali atlikti savo funkcijas ir turi finansinių išteklių dar labiau skatinti ekonomiką vykdydama skatinančiąją fiskalinę politiką. Ekonomikai kuo ilgesnį laiko tarpą esant ekonomikos ciklo pakilimo stadijoje mokesčių mokėtojai patenkinti valstybės vykdoma politika. Automatiškai mažėja šešėlinė ekonomika, gerėja mokesstinė kultūra. Žinoma, ekonomikos teorija teigia, jog esant pakilimo stadijai valstybė privalo vykdyti stabdančiąją fiskalinę politiką. Bet dėl

vartotojiško požiūrio, dėl gyvenimo ateities sąskaita, dėl konkurencijos tarp šalių, dėl politinio oportunizmo ir kitų priežasčių taip beveik be išimčių nėra daroma. Puikus pavyzdys Jungtinės Amerikos Valstijos. Tai pirmaujanti ekonomika pasaulyje paremta vartotojiškos visuomenės pavyzdžiu ir gyvenanti ateities sąskaita. Tačiau būtent Jungtinėse Amerikos Valstijose prasidėjo dvi didžiausios pastarojo laikotarpio ekonomikos krizės. Taigi tokiu principu paremtas ekonomikos vystymas yra priemonė, kuri tik laikinai mažina mokesčių kaip reiškinio poveikį valstybės pajamoms.

Priežastys kodėl toks ekonomikos vystymo modelis yra klaidingas labai paprastos. Reikia prisiminti ekonomikos apibrėžimą. Kaip teigia Snieška (2005), „Ekonomika- tai mokslas, padedantis iš visų ribotų išteklių panaudojimo alternatyvų pasirinkti geriausią.“ (p. 11). Rastienienė (2005), „Pagrindinė problema, su kuria susiduria kiekviena ekonominė sistema,- priešprieša tarp neribotų, begalinių poreikių ir ribotų išteklių, naudojamų poreikiams patenkinti.“ (p. 7). Wonnacott (1998), „Ekonomikos problema- tai būtinybė rinktis iš tų galimybių, kurias mums leidžia turimi riboti ištekliai“. (p. 28). Nenuginčijamas faktas, jog ištekliai yra riboti. Vartojimo skatinimas dirbtinai padidina natūraliai susiklosčiusią paklausą kuri kartu išaugina ir pasiūlą. Pasiūlą trumpuoju laikotarpiu galima padidinti panaudojant papildomus išteklius. Neracionalus išteklių naudojimas išaugina jų kainas arba apskritai iššaukia jų stygių, tai yra viena iš priežasčių pasaulyje sukeliančių krizes. Tai sąlygoja mokesčių mokėtojų pasipiktinimą, kas sukelia nepasitenkinimą mokesčine našta, pačia mokesčių sistema, valstybės suteikiamomis paslaugomis, neigiamai atsiliepia mokesčių mokėjimo kultūrai.

Valstybei dėl „psichologinio efekto“ išlaidas labai sunku sumažinti. Jos paprastai linkusios augti. Pasak Snieškos (2001) „Adolfas Vagneris (Wagner Adolph, 1835- 1917m.) dar XIX amžiuje numatė, kad valstybės išlaidų dalis BVP labai padidės.“ (p. 158). Valstybė, norėdama išlaikyti buvusį pakilimo metu išlaidų lygį ir patenkinti mokesčių mokėtojų pasitikėjimą priversta skolintis. Valstybės skola reiškia, jog ateityje iš tų pačių surenkamų mokesčių reiks gražinti pasiskolintas lėšas, o tai mažina sumą, kuri galėtų būti skirta valstybės funkcijoms atlikti. Mokesčių mokėtojai matydami, jog turi mokėti tokias pat ar net didesnes mokesčių sumas ir už tai gauna mažesnes valstybės paslaugas nei tai buvo anksčiau, linkę dar giliau trauktis į šešėlį arba reikalauti atitinkamų paslaugų iš valstybės. Valstybė norėdama grįžti į buvusį lygį priversta dar daugiau skolintis. Galima sakyti įsisuka ratas, kuris veda į valstybės nemokumą ir tik laiko klausimas, kada tai įvyks. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti Graikijos valstybė. Apžvelgiant laikotarpį nuo 2001 m. ²Graikijos išlaidos visuomet viršijo pajamas, nuolat augo valstybės skola. Valstybė gyveno ateities sąskaita, tačiau kilus ekonominei krizei ypač išaugo atotrūkis tarp surenkamų pajamų bei išlaidų, valstybės skola 2010 m. bendrąjį vidaus produktą viršijo net 143 procentais. Esant tokiai situacijai pasaulinės reitingų agentūros, tokios kaip Fitch ar Moody's sumažino Graikijos skolinimosi reitingą. Kadangi valstybės skola milžiniška, išlaidos

² Šaltinis: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database (prisijungimo laikas: 2011-06-28)

neatitinka surenkamų pajamų Graikija negali egzistuoti be skolinimosi. Europos Sąjunga ir Tarptautinis valiutos fondas sutiko suteikti Graikijai paskolą, jei ši ryšis sumažinti valstybės išlaidas. Žinoma taupymo politika visuomet sulaukia neigiamos reakcijos iš gyventojų, šalyje prasideda neramumai. Net ir sulaukus finansinės pagalbos Graikijai gali nepavykti išvengti nemokumo. Graikijos ekonomika reikalauja ryškaus persitvarkymo, o tai gali neigiamai atsiliiepti visai Euro zonai.

Taigi trumpai apibendrinant, mokesčių kaip reiškinio poveikis valstybės pajamoms pasireiškia per psichologinį efektą, kurio didžiąją dalį sudaro mokesčių kultūros subtilybės. Taip pat pajamas lemia mokesčių sistemos sudėtingumas ir su šiuo dalyku susiję procesai. Priklausomai nuo valstybės visos prielastys gali turėti tiek teigiamų, tiek neigiamų pasekmių įplaukoms į biudžetą. Valstybės siekdamas kaip įmanoma sumažinti mokesčių kaip reiškinio poveikį siekia stabilaus ilgalaikio ekonomikos augimo, kuris turėtų įrodyti, jog mokėti mokesčius naudinga. Deja, populiariausias, vartojimu grįstas ekonomikos augimo modelis sukelia krizines situacijas, dėl kurių mokesčių mokėtojų nepasitenkinimas mokesčiais tik dar labiau išauga.

Tai yra kokybiniai elementai, kurie lemia valstybės pajamas. Kiekybiškai, praktiškai patikrinti, kaip kinta mokestinių pajamų surinkimas esant vartojimo augimo modeliui, ir kokios kitos pagrindinės prielastys lemia surinkimo kitimą, galima apžvelgus didžiausią svorį biudžete turinčių mokesčių kitimą per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje.

Tačiau visų pirma apie didžiausius ir svarbiausius mokesčius Lietuvoje.

1.3. Gyventojų pajamų mokesčio, pridėtinės vertės mokesčio bei akcizų mokesčių reikšmė ir svoris biudžete

Mokesčių sistemą sudaro didelė įvairovė mokesčių, kurie skiriasi savo svoriu nacionaliniame biudžete. Siekiant išsiaiškinti mokesčių kaip valstybės pajamų šaltinio reikšmę, atlikti mokestinių pajamų kitimo analizę reikia nustatyti pagrindinius mokesčius, kurie turi didžiausią reikšmę kaip pajamų šaltiniai.

Žvelgiant į 2010 metų Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymą matyti, jog didžiąją dalį mokestinių pajamų sudaro pajamos iš Pridėtinės vertės mokesčio, akcizų, Gyventojų pajamų mokesčio (žr. 3 pav.).

3 Paveikslas. Pagrindinių mokesčių svoris nacionaliniame biudžete (be ES skiriamų lėšų)

Šaltinis: sudaryta pagal 2010 metų Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymą

Kaip teigia Šapalienė (2008) „19-20 a. sandūroje pasauliniame mokesčių sistemos formavimosi procese apmokestinimo „viršūne“ buvo pripažintas pajamų mokestis, kuris valstybėse formavosi įvairiomis ekonominėmis, socialinėmis ir politinėmis sąlygomis“ (p. 46). Gyventojų pajamų mokestis išsivystė per ilgą laiko tarpą, jis atitinka apmokestinimo principus: teisingumą, ekonominę efektyvumą, administracinį paprastumą, mokestinių įplaukų produktyvumą bei elastingumą. Gyventojams jis yra įprastas. Todėl yra vienas iš dažniausiai šalyse taikomų mokesčių, pavyzdžiui, Buškevičiūtė (2003) šį mokestį mini aprašydama Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados, Japonijos, Prancūzijos ir kitas mokesčių sistemas. Lietuvoje Gyventojų pajamų mokestis sudaro 19 procentų nacionalinio biudžeto pajamų be Europos Sąjungos skiriamų lėšų. Taigi šis mokestis yra svarbus dėl to jog yra visuotinai pripažintas, jo teisinė bazė formavosi ilgą laikotarpį.

Kitas argumentas pabrėžiantis GPM reikšmę susijęs su šio mokesčio objektu. „Pajamų mokesčio objektas yra gyventojų pajamos“ (Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, 2002, 5str.). Pavyzdžiui, per mokestinį laikotarpį gautas atlygis už atliktus darbus, suteiktas paslaugas, parduotas ar suteiktas teises, už parduotą ar kitaip perleistą turtą, kitaip gauta nauda pinigais ar natūrą. Konkrečiau galima pasinaudoti Šapalienės (2008) teiginiu, gyventojų pajamų mokesčio objektas yra nuolatinio gyventojų pajamos, kurių šaltinis yra Lietuvoje, taip pat ir pajamos, kurių šaltinis yra ne Lietuvoje; nenuolatinio gyventojų- per nuolatinę bazę gautos individualios veiklos pajamos, kurių šaltinis Lietuvoje ir užsienio valstybėje, ne per nuolatinę bazę gautos pajamos, kurių šaltinis Lietuvoje. Mokesčio objekto pavyzdžiai galėtų būti: darbo užmokestis; autorinis atlyginimas; honoraras; kūrybos pajamos; palūkanos; pajamos iš paskirstytojo pelno ir taip toliau. Taigi iš esmės didžioji dalis

gyventojų ši mokesčiai mokėti privalo dėl ypač plataus šio mokesčio objekto, o tai žinoma lemia reikšminga sumą, kuri patenka į biudžetą.

Dar vienas argumentas, kodėl šis mokestis patrauklus valstybei yra susijęs su šio mokesčio kaip reiškinio sukeliomomis mažesnėmis neigiamomis psichologinėmis emocijomis. Didžioji dalis lėšų patenkančių į biudžetą yra nuo darbo užmokesčio skaičiuojamas GPM. Oficialiai GPM moka darbuotojas. „Pajamų mokestį moka pajamų gavęs ir (arba) pajamų uždirbęs gyventojas.“ (Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, 2002, 3str.). „Gyventojų pajamų mokestį moka: nuolatiniai Lietuvos gyventojai, gavę pajamų, kurių šaltinis yra Lietuvoje ir ne Lietuvoje; nenuolatiniai Lietuvos gyventojai, gavę pajamų, kurių šaltinis yra Lietuvoje.“ (Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio komentaras, 2002, 3str.). Apibendrinus, gyventojų pajamų mokestį privalo mokėti pajamų gavę mokėtojai, kurie pagal apmokestinimo tvarką skirstomi į nuolatinius ir nenuolatinius Lietuvos gyventojus. Tačiau realiai mokestį į biudžetą sumoka darbdavys, todėl šio mokesčio neigiamas psichologinis efektas tikrajam mokesčių mokėtojui sumažėja. Darbuotojas gavęs atlyginimą „į rankas“ dėl jo dydžio yra labiau linkęs neigiamas ar teigiamas emocijas perkelti darbdaviui, nei valstybės vykdomai mokesčių politikai, dėl to mažėja mokesčių mokėtojų spaudimas valstybei, o ši savo ruožtu gali lanksčiau vykdyti mokesčių politiką. Tai yra dar viena priežastis, kodėl šis mokestis yra svarbus biudžetui ir užima jame svarią dalį.

Patį didžiausią svorį Lietuvos nacionaliniame biudžete užima Pridėtinės vertės mokestis. Jis be Europos Sąjungos skiriamų lėšų sudaro net 41 procentą visų surenkamų pajamų. Apskritai skirtingai nei Gyventojų pajamų mokestis šis mokestis atsirado pakankamai neseniai. Buškevičiūtė (2003) teigia, „Pridėtinės vertės mokestį (PVM, angliškai- Value Added Tax) išrado prancūzas M. Lore. 1954 m. jis aprašė šio mokesčio veikimo schemą ir pasiūlė jį įvesti vietoj apyvartos mokesčio, siekiant pašalinti jam būdingą vadinamąjį „kaskadinį efektą“ (mokesčio tarifas taikomas bendrajai prekės vertei, akumuliuotai visose ankstesnėse prekių judėjimo stadijose).“ (p. 78). Šapalienė (2008) teigia, jog „Prie šio mokesčio plitimo prisidėjo EEB, kadangi pagal jos Direktyvas (Neumarko komiteto rekomendacijas) šalys narės PVM privalėjo įvesti kaip pagrindinį netiesioginį mokestį.“ (p. 60). Buškevičiūtė (2003) pateiktoje įvairių šalių mokestinėje analizėje PVM minimas Japonijoje, ES šalyse taip pat kitose šalyse, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Kanadoje yra Bendras pardavimų mokestis, o tai dalinis PVM atitikmuo.

Taigi skirtingai nei GPM PVM atsirado neseniai, todėl verta panagrinėti, kokias asociacijas šis mokestis sukelia kaip reiškinys. Analizuojant kaip šis mokestis atitinka apmokestinimo principus, kyla abejonių dėl PVM teisingumo. Nesvarbu, ar tai yra būtinojo vartojimo, ar prabangos prekė, ar pirkėjas aukštas pajamomis disponuojantis subjektas ar mažomis, PVM suma konkrečiai prekei bus vienoda. Tiesa, mokesčių mokėtojas gali pasirinkti ar pirkti konkrečią prekę, ar ne, gali ieškoti alternatyvų, todėl „psichologinis“ šio mokesčio spaudimas nėra toks didelis ir ypač ryškaus nepasitenkino

nesukuria. Taip pat, kaip teigia Buškevičiūtė, „Dažniausiai PVM netaikomas prekėms ir paslaugoms, kurios žmonėms būtinai reikalingos, o pinigų nepakanka (kaina kelti netikslinga), arba kurių tinklą reikia plėtoti arba remti“. Palyginus žemas mokesčių mokėtojų nepasitenkinimas yra viena iš šio mokesčio populiarumo ir reikšmingumo priežasčių.

Kaip ir GPM atveju PVM mokėjimas psichologiniu aspektu sukelia mažesnes neigiamas emocijas nei kitų mokesčių mokėjimas. Šapalienė (2008) „PVM mokėtojas yra Lietuvos Respublikos arba užsienio apmokestinamasis asmuo mokesčio administratoriaus įregistruotas PVM mokėtoju.“ (p. 60). Apmokestinamasis asmuo gali būti tik tas, kuris vykdo ekonominę veiklą. Tačiau realiai PVM sumoka vartotojai, nes jis įtraukiamas į prekės ar paslaugos kainą. Psichologiniu aspektu, vartotojai nepastebi PVM mokesčio dėl to, jog gali rinktis prieinamesnę alternatyvą, o dėl aukštų kainų labiau linkę kaltinti gamintojus ar paslaugų teikėjus. Visa tai leidžia lanksčiau įgyvendinti mokesčių politiką be neigiamų ar su mažesnėmis neigiamomis pasekmėmis, o tai vertinama mokesčio savybė.

Taip pat šio mokesčio svarba, kaip ir GPM atveju, priklauso nuo šio mokesčio objekto. Objektas, anot Buškevičiūtės (2003), yra prekių teikimas, paslaugų teikimas, prekių importas. Viena iš sąlygų dėl PVM objektų yra ekonominės veiklos vykdymas, jei fizinis asmuo nevykdo ekonominės veiklos, tai jo teikiamos paslaugos, prekės nelaikomos PVM objektu. Taip pat PVM objektu laikomos tik šalies teritorijoje vykdomos PVM objektą atitinkančios operacijos. Apskritai PVM yra vartojimo mokestis, o vartojimu yra paremtas šiuolaikinis ekonomikos modelis. Taigi šio mokesčio išvengti praktiškai neįmanoma, tai yra viena iš didžiausių PVM svarbos valstybės biudžetui priežasčių.

Reikšmingą vietą biudžete sudaro mokestinės pajamos gaunamos iš akcizo mokesčiais apmokestinamų objektų. Tai sudaro apie 17 procentų visų nacionalinio biudžeto lėšų (neskaitant pajamų gautų iš Europos Sąjungos). Akcizai vieni seniausių mokesčių. Jų atsiradimo pradžioje buvo apmokestinama degtinė, alus, vėliau tabakas. Tai rodo, kad šis mokestis yra svarbus dėl to, jog yra visuotinai pripažintas, jo teisinė bazė formavosi ilgą laikotarpį.

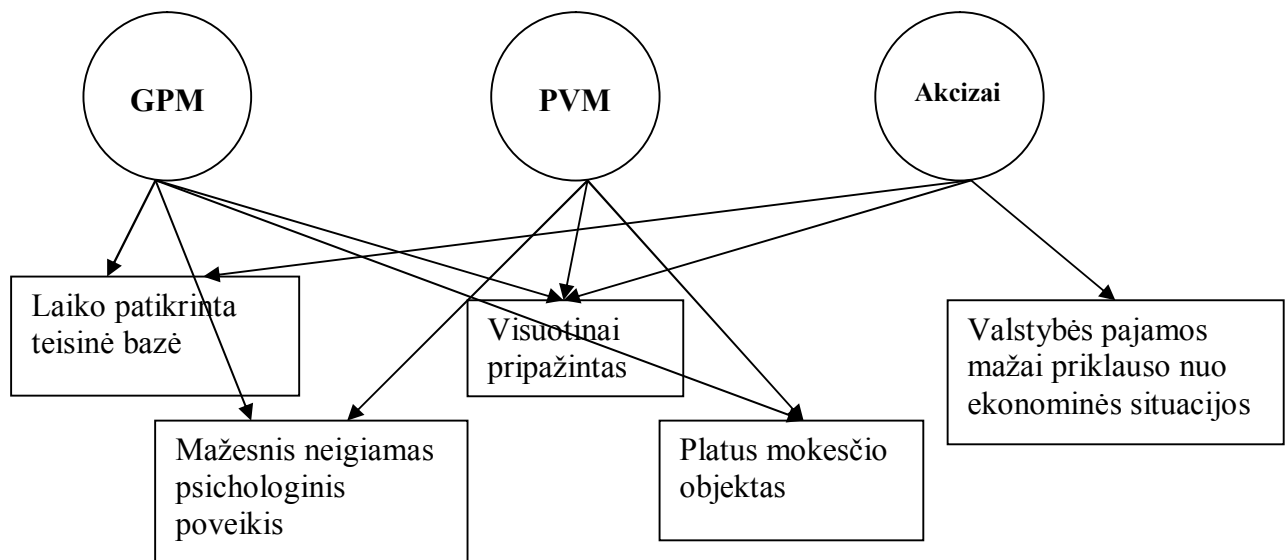
Šiandien, pasak Šapalienės (2008) „Akcizai nustatomi neelastingos paklausos prekėms- t. y. prekėms, kurių kainai didėjant, jų suvartojimas keičiasi mažai ar visai nesikeičia. Akcizų įvedimą populiariau aiškinti ir tuo, kad yra apribojamas tam tikrų prekių (tabakas, alkoholis) vartojimas.“ (p. 75). Žinoma, riboti išteklių ir jų panaudojimas yra ekonomikos esmė, todėl šiuo klausimų akcizų mokesčiai labai naudingi.

Akcizai daugiausia diskusijų kelia apmokestinimo teisingumo prasme. Buškevičiūtė (2003) „Aiškinama, kad, įvedant akcizų mokestį, siekiama papildyti ne tik valstybės biudžetą lėšomis, bet ir apriboti vartojimą kai kurių prekių (paslaugų), pavyzdžiui alkoholio, tabako gaminių. Su tuo galima sutikti. Taip pat aiškinama (dažnai ir Lietuvoje), kad akcizais apmokestinamos ne pirmo būtinumo prekės ir paslaugos.“ (p. 102). Buškevičiūtė (2003) šiam teiginiui prieštarauja teigdama, jog akcizo objektas yra ir elektros energija, o jos naudojimas yra būtinybė. Su šiuo teiginiu galima visiškai sutikti,

akcizo objektas yra ne tik elektros energija, bet ir didelė dalis energetinių šaltinių, be kurių taip pat sunkiai įsivaizduojamas gyvenimas.

Dar vienas aspektas yra akcizo tarifų nustatymas. Tarifai nustatomi ne pagal šalies ekonominę, socialinę situaciją, o juos diktuoja Europos Sąjunga, kas vėlgi vargiai atitinka apmokestinimo teisingumą ir, Lietuvos situacijoje, labiau orientuota į mokestinių pajamų maksimizavimą. Tačiau minėti argumentai nesumažina akcizų mokesčių reikšmės valstybei, kadangi mokesčių mokėtojai, neturi pasirinkimo.

Akcizai, skirtingai nuo PVM sudaro didelę dalį prekių ar paslaugų kainų. Todėl psichologiniu aspektu viskas atvirkščiai nei su jau aptartais mokesčiais. Akcizinių prekių ar paslaugų tiekėjai linkę dar labiau didinti kainas, o akcizas yra kaip priemonė šį procesą nuslėpti. Vis dėlto akcizai tampa ypač svarbiu valstybės pajamų šaltiniu esant bet kokiai ekonominei situacijai, tai rodo ir Buškevičiūtės (2003) apžvelgtos atskirų šalių mokestinės sistemos, kuriuose galima rasti ir akcizų mokesčius.

4 Paveikslas. **Pagrindinių mokesčių reikšmė**

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Taigi svarbiausi mokesčiai, kurie sudaro pagrindą nacionaliniame biudžete yra PVM mokestis, iš kurio surenkama net 41 procentas visų pajamų, neskaitant Europos Sąjungos skiriamų lėšų, GPM mokestis sudaro atitinkamai 19 procentų, akcizų mokesčiai 17 procentų. Šie mokesčiai yra reikšmingiausi valstybės pajamų šaltiniai ir kitose šalyse. Ne visuomet galima sutikti su šių mokesčių apmokestinimo teisingumo principu, tačiau jų svarba renkant mokestines pajamas yra nenuginčijama. Akcizai ir GPM yra įprasti, naudojami nuo seno ir daugelyje pasaulio valstybių, todėl jų sukeltas neigiamas mokesčių kaip reiškinių efektas ne toks didelis (ypač GPM atveju) nepaisant natūralių apmokestinamo sukeltamų neigiamų emocijų. PVM, dėl teisinės bazės savybių sukelia mažiausiai neigiamų emocijų lyginant su GPM ar akcizais, tai yra viena iš šio mokesčio didelės įtakos biudžete priežasčių. Šių mokesčių apmokestinimo objektai yra labai platus, todėl mokesčių mokėtojai praktiškai

negali išvengti apmokestinimo. PVM ir akcizų mokesčiai yra netiesioginiai ir nors juos realiai moka vartotojai, tačiau šių mokesčių kaip reiškinio neigiama įtaka ne taip jaučiama (ypač PVM atveju). GPM neoficialiai perkeliamas darbdaviams, todėl mokesčių mokėtojams GPM mokesčio našta juntama ne taip smarkiai. Visa tai lemia, jog šie trys mokesčiai yra svarbiausi kaip valstybės pajamų šaltiniai.

GPM, PVM ir akcizo mokesčiai sudaro pagrindą kaip valstybės pajamų šaltiniai, todėl verta detaliau panagrinėti ne tik jų reikšmę ir svorį, bet ir jų surinkimo tendencijas bei surinkimo kitimo priežastis.

2. IŠ PAGRINDINIŲ MOKESČIŲ GAUNAMŲ ĮPLAUKŲ Į NACIONALINIŲ BIUDŽETĄ TENDENCIJOS IR JŲ KITIMO PRIEŽASTYS LIETUVOJE

2.1. Įplaukų iš gyventojų pajamų mokesčio į nacionalinį biudžetą kitimas ir jo priežastys

Gyventojų pajamų mokestis dėl nemažo svorio nacionaliniame biudžete ³(2010 m. apie 19,4 %) yra vienas svarbiausių Lietuvoje tiesioginių mokesčių. Lentelėje (žr. 1 lent.) pateikiami statistiniai mokestinių įplaukų iš gyventojų pajamų mokesčio į nacionalinį biudžetą duomenys nuo 2002 m. iki 2010 m. imtinai. Per šį aštuonerių metų laikotarpį keitėsi gyventojų pajamų mokesčio tarifai, minimali mėnesinė alga, neapmokestinamųjų pajamų dydis, nedarbo lygis, vidutinis atlyginimas ir kiti svarbūs veiksniai lemiantys šių mokestinių įplaukų surinkimą. Taip pat 2002 m.- 2010 m. galima analizuoti ir vartojimo skatinimu pagrįsto ekonomikos augimo modelio įtaką valstybės pajamoms ir pajamoms iš gyventojų pajamų mokesčio. Taigi kokią įtaką šie veiksniai turėjo vienam iš svarbiausių valstybės pajamų šaltinių?

1 Lentelė. Mokestinių lėšų surinkimas iš GPM mokesčio į nacionalinį biudžetą tūkst. Lt

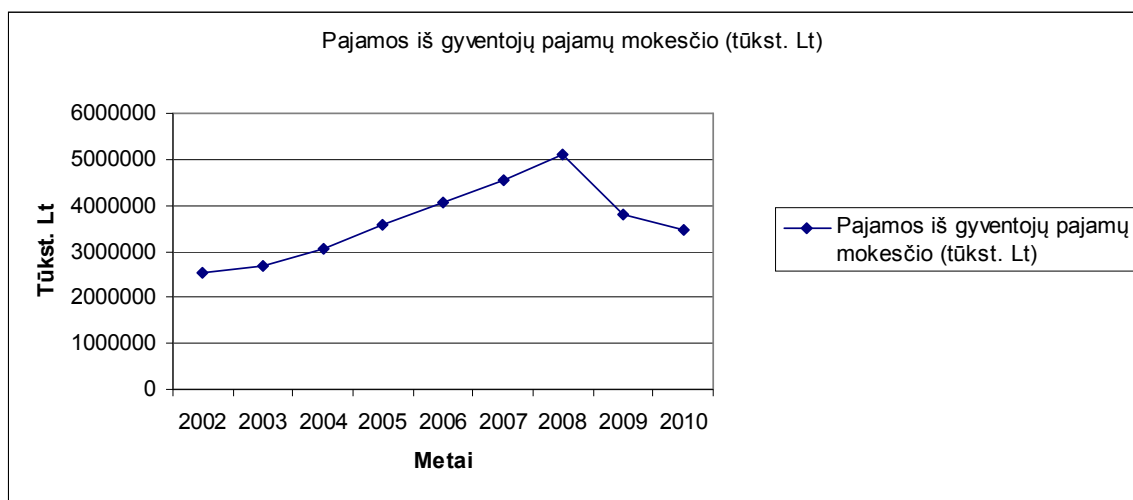
Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Gyventojų pajamų mokestis (tūkst. Lt)	2547350	2666073	3054181	3566302	4059246	4555801	5106281	3789030	3470890
Pokytis (tūkst. Lt)	-	118723	388108	512121	492944	496555	550480	-1317251	-318140
Procentinis pokytis	-	4,66	14,56	16,77	13,82	12,23	12,08	-25,80	-8,40

Šaltinis: sudaryta pagal

http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/nacionalinis_biudzetas duomenų bazę

Kaip rodo duomenys lentelėje (žr. 1 lent.) bei grafike (žr. 5 pav.) lėšų iš gyventojų pajamų mokesčio pirmasis ryškesnis surinkimo padidėjimas užfiksuotas 2004 m., gauta 3 054 181 tūkst. litų, 14.56 % daugiau nei 2003 m. Tiesa 2003 m. buvo didinamas neapmokestinamas pajamų dydis, o kadangi Lietuvoje vyrauja žemas pajamas gaunantys asmenys, toks pokytis turėjo reikšmingos įtakos lėšų surinkimui 2003 m. trumpuoju laikotarpiu ir lėmė pakankamai ryškų augimo skirtumą lyginant su 2002 metais.

³ http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/nacionalinio_biudzeto_surinkimas/ketv/2010_12_men_LT.pdf; prisijungimo laikas: 2011-07-04

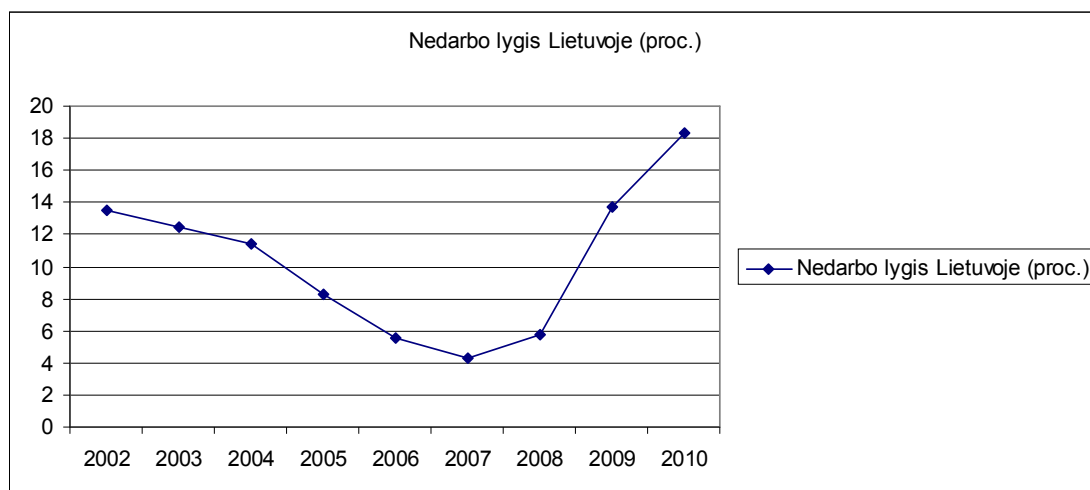
5 Paveikslas. Pajamos iš gyventojų pajamų mokesčio 2002 m.- 2010 m. (tūkst. Lt)

Šaltinis: sudaryta pagal

http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/nacionalinis_biudzetas duomenų bazę

Apskritai iki 2009 m. mokestinės pajamos iš gyventojų pajamų mokesčio tik didėjo ir augo stabiliai. Lyginant 2002 m. ir 2008 m. mokestinės pajamos išaugo dvigubai, nuo 2547350 tūkst. Lt iki 5106281 tūkst. Lt. To priežastys įvairios, tačiau galima išskirti veiksnius, kurie reikšmingiausiai nulėmė tokias tendencijas.

Visų pirma vienas iš svarbiausių veiksnių lemiančių mokestinių pajamų kitimą iš gyventojų pajamų mokesčio yra nedarbo lygis. Kuo daugiau dirbančiųjų tuo daugiau įplaukų į valstybės biudžetą ir atvirkščiai.

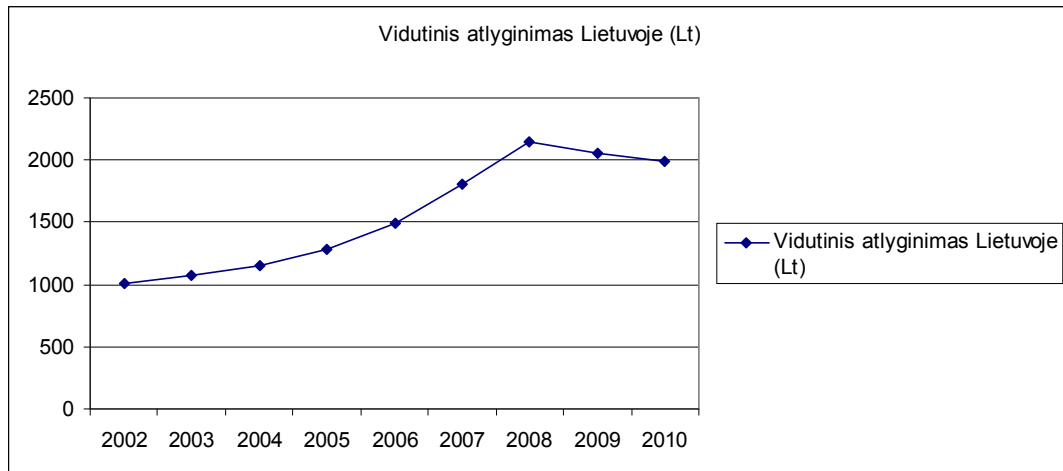
6 Paveikslas. Nedarbo lygis Lietuvoje procentais

Šaltinis: <http://www.stat.gov.lt/>

Kaip matyti grafike (žr. 6 pav.) nedarbo lygis, atvirkščiai mokestinėms pajamoms, mažėjo. 2007 m. nuo buvusių 13,5 procentų sumažėjo iki 4 procentų, 2008 m. šiek tiek išaugo iki 5,8 procentų. Taigi pasitelkiant grafinę analizę matyti, jog šie du dydžiai aiškiai koreliuoja atvirkščia priklausomybe ir

nebe pagrindo, kadangi kuo daugiau dirbančiųjų tuo daugiau gyventojų pajamų mokesčio mokėtojų ir tuo daugiau įplaukų į biudžetą.

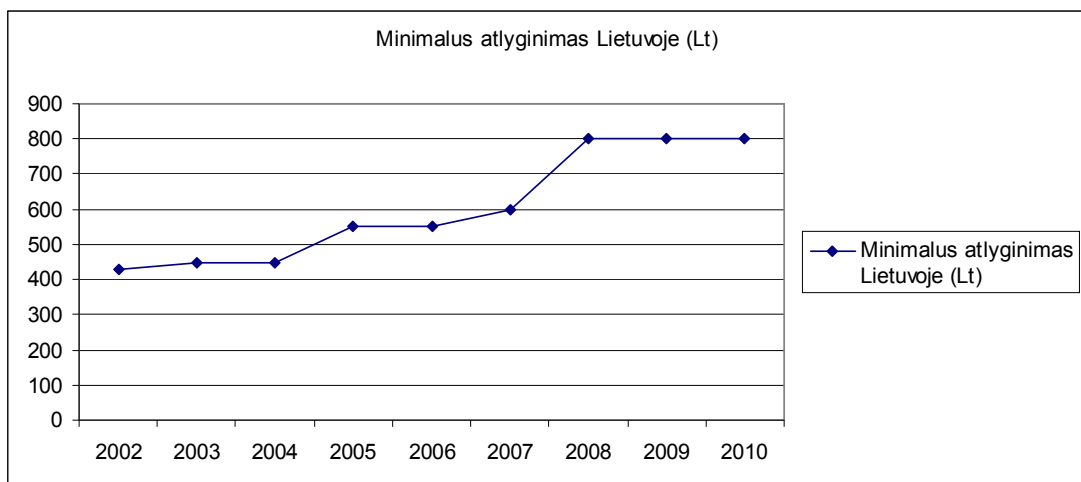
Kiti veiksniai taip pat labai svarbūs surenkant šio tipo mokestines pajamas yra vidutinis darbo užmokestis bei minimali alga. Nedarbo lygis lemia mokesčių mokėtojų kiekį, o vidutinis atlyginimas bei minimali alga- pajamų dydį nuo kurių atskaitomas šis mokestis.

7 Paveikslas. **Vidutinis atlyginimas Lietuvoje**

Šaltinis: <http://www.stat.gov.lt/>

Žvelgiant grafiškai (žr. 7 pav.) vidutinio atlyginimo kreivė labai panaši į mokestinių pajamų surinkimo iš gyventojų pajamų mokesčio kreivę. Vidutinis atlyginimas taip pat tendencingai kilo nuo 2002 m. iki 2008 m. ir išaugo nuo buvusių 1014 Lt iki 2152 Lt. Taigi vidutinis atlyginimas kaip ir mokestinės pajamos išaugo dvigubai, šie du dydžiai aiškiai tarpusavyje koreliuoja.

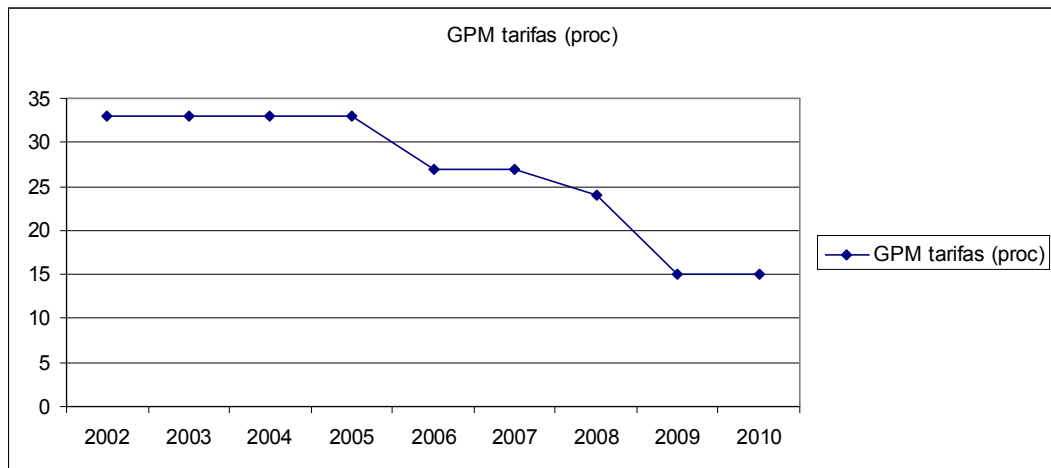
8 Paveikslas. **Minimalus atlyginimas Lietuvoje.**

Šaltinis: GPM įst. redakcijos

Minimalus atlyginimas Lietuvoje nuo 2002 m. taip pat didėjo. 2008 m. išaugo beveik dvigubai (žr. 8 pav.). Stipri priklausomybė tarp minimalaus darbo užmokesčio augimo ir mokestinių pajamų

surinkimo iš gyventojų pajamų mokesčio rodo, jog daugeliu atveju mokestis skaičiuojamas nuo minimalios algos. Tai netiesioginis šešėlinės ekonomikos egzistavimo patvirtinimas, kadangi Lietuvoje šį laikotarpį buvo ekonomikos pakilimo bei piko stadijos, todėl minimalios algos kėlimas neturėtų daryti reikšmingos įtakos mokestinių pajamų surinkimui. Šešėlinė ekonomika daro neigiamą įtaką biudžeto pajamoms.

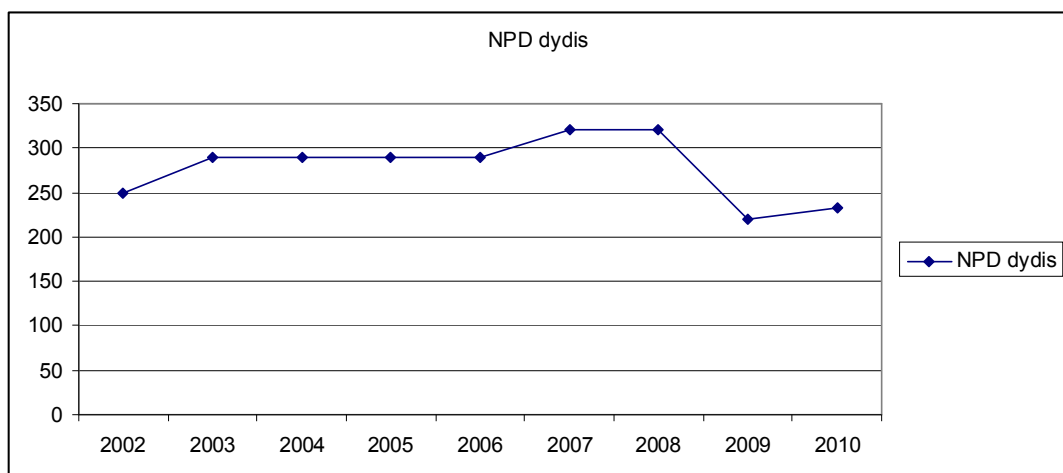
Kiti du veiksniai ypač akcentuojami stengiantis optimizuoti mokestinių pajamų surinkimą iš gyventojų pajamų mokesčio yra šio mokesčio tarifai bei neapmokestinamas pajamų dydis.

9 Paveikslas. Gyventojų pajamų mokesčio tarifas Lietuvoje

Šaltinis: GPM įst. redakcijos

Nuo 2006 m. GPM tarifas buvo mažinamas (žr. 9 pav.). Tačiau neigiamos įtakos mokestinėms pajamoms iš gyventojų pajamų mokesčio iki 2008 m. tai neturėjo. Visų pirma dėl to, jog ekonomika augo, tarifų mažinimą iš dalies kompensuodavo minimalios algos pakėlimas.

10 Paveikslas. Nepamokestinamųjų pajamų dydis Lietuvoje. (2009; 2010 skaičiuotas NPD dydis nuo vidutinio atlyginimo)

Šaltinis: GPM įst. redakcijos

Kaip matyti (žr. 10 pav.) NPD iki 2008 m. buvo didinamas. Tačiau žvelgiant grafiškai tai neturėjo įtakos mokestinių pajamų surinkimui. 2009 m. pasikeitė NPD skaičiavimo tvarka. Žvelgiant į vidutinį atlyginimą NPD dydis sumažėjo. Taigi esant ekonominei situacijai, kuri buvo Lietuvoje iki 2008 m. tokio dydžio tarifų keitimas, bei NPD keitimas nepranoko kitų veiksmų, lemiančių mokestinių pajamų surinkimą, ir reikšmingos įtakos neturėjo.

Viskas pasikeitė po 2008 m., kuomet Lietuvą pasiekė pasaulinė ekonominė krizė. Tiesa korekcijos Lietuvoje, dėl trumparegiškos politikos, būtų buvusio net ir be papildomų sukrėtimų iš užsienio, bet jos nebūtų buvusios tokio masto.

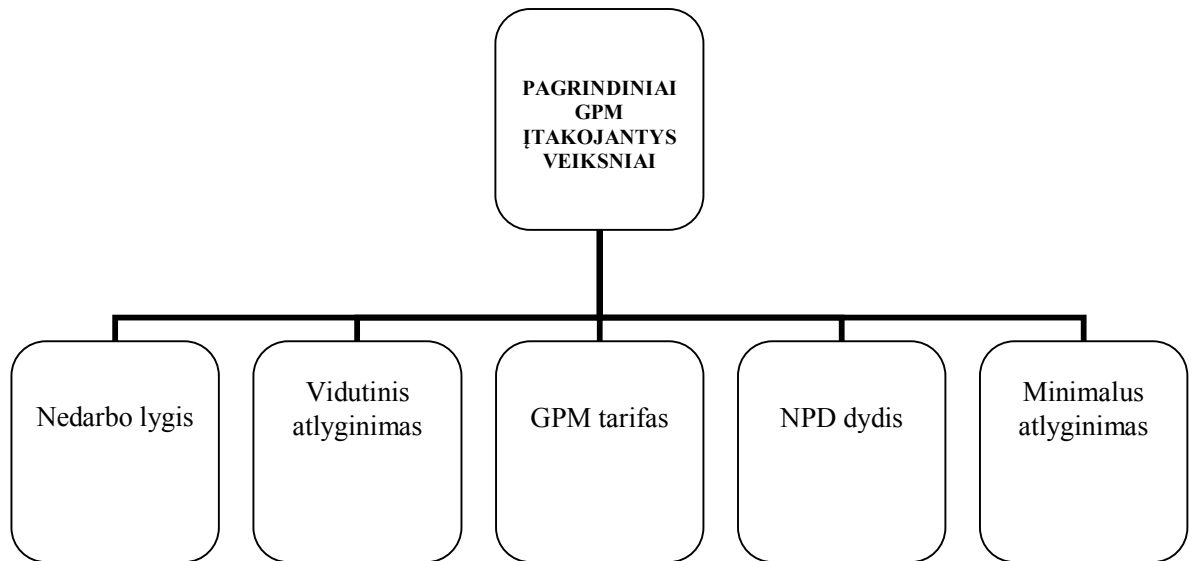
2010 m. mokestinės pajamos iš GPM sumažėjo lyginant su 2008 m. 32 procentais ir pasiekė 2004 m.- 2005 m. lygį. Nedarbo lygis lyginant su 2008 m. išaugo nuo buvusių 5,8 procentų iki 18,3 procento; vidutinis atlyginimas sumažėjo nuo 2151,7 Lt iki 1988,1 Lt; minimalus atlyginimas nepakito; GPM tarifas buvo sumažintas nuo 24 iki 15 procentų. Nuo 2009 m. sausio 1 d. 30 procentų atskaitymus nuo GPM į PSDF pakeitė atskiras 6 procentų nuo bruto pajamų skaičiuojamas mokestis, kurį daugumoje atvejų administruoja SODRA. Taigi praktiškai tarifas sumažėjo iki 21 procento. NPD dydis skaičiuojant pagal vidutinį atlyginimą sumažėjo nuo 320 Lt iki 232 Lt. Iš šių duomenų matyti, jog svarbiausias veiksnys lėmęs mokestinių pajamų sumažėjimą yra nedarbo lygio išaugimas. Nors ankstesnis GPM tarifų mažinimas dėl palankios ekonominės situacijos didelio poveikio mokestinių pajamų surinkimui neturėjo, tačiau esant krizinei situacijai tarifo sumažinimas taip pat neigiamai atsiliepė biudžeto pajamoms.

Esant tokiai ekonominei situacijai galima paanalizuoti vartojimu pagrįsto ekonomikos augimo modelio įtaką mokestinių pajamų surinkimui iš GPM. Akivaizdu, jog Lietuvos ekonomika nuo 2002 m. išgyveno ekonomikos ciklo pakilimo stadiją. Lietuva ekonomikos ekspertų buvo pradėta vadinti viena iš „Baltijos tigrų“. Nedarbo lygiui nuolat mažėjant, taip pat net ir pasiekus minimalią 4-5 procentų ribą GPM tarifai buvo mažinami, kas sąlygojo reikšmingą mokestinių pajamų netekimą, kuris sumažino galimą augimą. Tiesa per šį laikotarpį buvo didinamas minimalus atlyginimas, kuris didžiąja dalimi atsverė tarifų mažinimą. Taigi esant pakilimo stadijai valstybė vykdė skatinančiąją fiskalinę politiką. Auganti šalies ekonomika leido kompensuoti pajamų dėl tarifų mažinimo praradimą, taip pat sudarė galimybę didinti minimalų atlyginimą. Tačiau prasidėjus krizei būtent šie elementai dar labiau sumažino mokestines pajamas nei tai būtų buvę esant stabiliai padėčiai. Visų pirma dėl minimalios algos, kuri lyginant su 2002 m. buvo padidinta dvigubai, didelė dalis verslo subjektų nesugebėjo išsilaikyti, kas sąlygojo greitą nedarbo lygio augimą. Dideliais tempais augant nedarbo lygiui išryškėjo ir GPM tarifų mažinimo efektas, kuris buvo kompensotas ekonomikos augimu, visa tai nulėmė 32 procentų mokestinių pajamų iš GPM sumažėjimą 2010 m. lyginant su 2008 m.

Taip pat reikia paminėti ir dar vieną neigiamą aspektą, analizuojant GPM surinkimą, kurį sukelia smunkanti ekonomika, tai yra šešėlinės ekonomikos lygis. Lietuvos laisvosios rinkos instituto

⁴duomenimis šešėlinės ekonomikos lygis 2009 m. siekė 24 % bendrojo vidaus produkto, o 2010 m., anot Lietuvos laisvosios rinkos eksperto V. Žukausko, šešėlinės ekonomikos lygis gali pakilti iki 27 % bendrojo vidaus produkto. Skaičiai rodo, jog šis aspektas yra ypač svarbus mokestinėms pajamoms, o krizės sąlygomis verslas yra dar labiau linkęs trauktis į šešėlį. Atlyginimai „vokeliuose“ buvo didelė problema net ir kylant Lietuvos ekonomikai, o šiuo metu, esant nuosmukiui, atlyginimas „vokeliuose“, nelegalus darbas ir kiti faktoriai, kurie turi įtakos mokestinėms pajamoms, įgaus dar didesnę mastą. Taigi šiuo metu šešėlinė ekonomika yra ypač opi problema.

Taigi apibendrinant pagrindiniai veiksniai lemiantys mokestinių įplaukų iš GPM kitimą yra nedarbo lygis, vidutinis ir minimalus atlyginimai, GPM tarifas, NPD dydis (žr. 11 pav.).

11 Paveikslas. Pagrindiniai veiksniai lemiantys mokestinių pajamų iš GPM kitimą

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Mažėjant bedarbių skaičiui mokestinių pajamų surinkimas augo proporcingai panašiais tempais 2002 m.- 2007 m. 2007 m. bedarbių skaičius išliko panašus, tačiau GPM surinkimas dar labiau išaugo. Kadangi bedarbių skaičius buvo ypač žemas, truko darbo jėgos, tai privertė darbdavius padidinti atlyginimus, o tai žinoma lėmė išaugusį mokestinių pajamų surinkimą. 2008m. pradėjus augti bedarbių skaičius staigiai krito ir gyventojų pajamų mokesčio surinkimas. 2009- 2010 m. bedarbių skaičius vienintelis iš grafike matomų veiksnių atitiko didelį gyventojų pajamų mokesčio surinkimo kritimą.

Vidutinio atlyginimo kitimas ir gyventojų pajamų mokesčio surinkimas kito beveik identiškai. Minimalus darbo užmokesčio kitimas labai panašus į vidutinio atlyginimo kitimą. Taigi galima daryti išvadą, jog vidutinis atlyginimas didžiaja dalimi ūgtelėdavo dėl minimalaus atlyginimo padidinimo, o tai akivaizdus šešėlinės ekonomikos egzistavimo pavyzdys. Darbdaviai dažniausiai moka minimalius

atlyginimus, tačiau vartojimas iki 2008 m. augo, vadinasi kita algos dalis lieka „vokelyje“. Vidutinio atlyginimo ir minimalios algos įtaka puikiai atsispindi 2008 m., kuomet bedarbių skaičius išliko panašus, koks buvo 2007 m., neapmokestinamas pajamų dydis nepasikeitė, pakilo minimali alga ir kartu vidutinis atlyginimas. Šių procesų rezultatas- didesnis nei įprasta gyventojų pajamų mokesčio surinkimas. Taigi gyventojų pajamų mokesčio surinkimas reikšmingai reaguoja į vidutinio atlyginimo pasikeitimus. Žvelgiant į ilgalaikes kitimo tendencijas, vidutinis atlyginimas net tiksliau atkartoja gyventojų pajamų mokesčio pokyčius už nedarbo lygį, tačiau esant krizinei situacijai, gyventojų pajamų mokesčio surinkimo kritimą labiau paaiškina bedarbių skaičiaus kitimo tendencijos.

Tiek tarifo, tiek neapmokestinamų pajamų dydžio pokyčiai nebuvo pakankamai reikšmingi, kad pranoktų kitų veiksnių lemiančių gyventojų pajamų mokesčio surinkimą įtaką. Apskritai iki 2009 m. mažintas gyventojų pajamų mokesčio tarifas, didintas neapmokestinamas pajamų dydis teigiamos įtakos turėjo gyventojų vartojimo augimui, lūkesčių didėjimui, iš dalies ir šešėlinės ekonomikos mažėjimui. 2009 m. gyventojų pajamų mokesčio tarifas buvo dar labiau sumažintas, pasikeitė neapmokestinamųjų pajamų apskaičiavimo tvarka. Minimalaus atlyginimo atžvilgiu neapmokestinamas pajamų dydis padidėjo, o vidutinio sumažėjo. Galbūt šiuo sprendimu ketinta atsverti, mokesčių mokėtojų akyse, kitų mokesčių padidėjimus, o neapmokestinamų pajamų dydžio sumažinimu kompensuoti gyventojų pajamų mokesčio tarifo pokytį, tačiau bet koku atveju šis sprendimas nepasiteisino ar bent jau neturėjo tokios įtakos, kokios tikėtasi. Lietuvoje didelis procentas dirbančiųjų gauna minimalų darbo užmokestį, todėl tokia neapmokestinamųjų pajamų skaičiavimo sistema esant krizinei situacijai neigiamai paveikė surinkimą. Taigi gyventojų pajamų mokesčio tarifas, neapmokestinamas pajamų dydis be jokios abejonės turi įtakos gyventojų pajamų mokesčio surinkimui, tačiau grafinė analizė rodo, jog kiti veiksniai, tokie kaip nedarbo lygis, vidutinis darbo užmokestis yra svarbesni šio mokesčio surinkimui augant ekonomikai. Tiesa ekonomikai perėjus į nuosmukio stadiją tarifų mažinimo poveikis maksimaliai sustiprėja. GPM yra tiesioginis mokestis ar panašias išvadas galima daryti analizuojant ir svarbiausią netiesioginį pridėtinės vertės mokestį bei iš jo gaunamų mokestinių pajamų kitimą ir jų priežastis?

2.2. Įplaukų iš pridėtinės vertės mokesčio surinkimo į nacionalinį biudžetą kitimas ir jo priežastys

Pridėtinės vertės mokestis yra pats svarbiausias mokestis Lietuvoje. Jo svoris be Europos Sąjungos skiriamų lėšų yra apie ⁵40 procentų visų mokestinių pajamų. Skirtingai nuo gyventojų

⁵ http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/nacionalinio_biudzeto_surinkimas/ketv/2010_12_men_LT.pdf, prisijungimo laikas 2011-07-22

pajamų mokesčio tai yra netiesioginis mokestis, todėl mokestinių pajamų dydžio kitimą lemia kitokia grupė veiksnių.

Iš gyventojų pajamų mokesčio surenkamų lėšų kitimą lemia plati įvairovė veiksnių ir nustatyti jų svorį bei reikšmę pakankamai sudėtinga. Su pridėtinės vertės mokesčiu yra kitaip. Galima išskirti pagrindinį veiksni, kuris yra svarbiausias analizuojant pridėtinės vertės mokesčio kaip valstybės pajamų šaltinio įtaką biudžeto pajamoms, tai yra vartojimo lygis, kurį galima atskleisti per vidutines vartojimo išlaidas vienam ūkio nariui per mėnesį.

Vartojimu pagrįstas ekonomikos augimo modelis leidžia didinti gaunamas lėšas iš šio mokesčio. Kuo daugiau vartojama, tuo didesnės įplaukos į valstybės biudžetą. Kiti veiksniai savo svarba nusileidžia vartojimo lygiui, tačiau verta paminėti infliacijos lygį arba vartotojų kainų indeksą, PVM tarifas.

Lentelėje (žr. 2 lent.) pateikiami statistiniai lėšų iš pridėtinės vertės mokesčio surinkimo į nacionalinį biudžetą duomenys nuo 2002 m. iki 2010 m. imtinai.

2 Lentelė. Mokestinių lėšų surinkimas iš pridėtinės vertės mokesčio į nacionalinį biudžetą tūkst. Lt

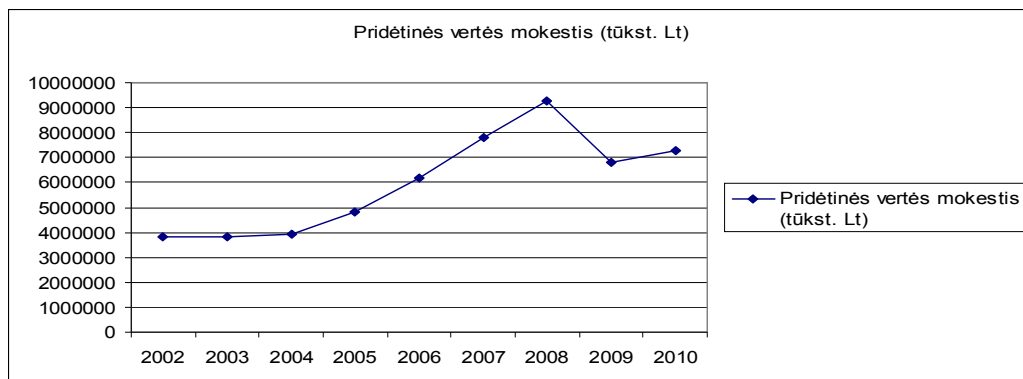
Lt

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Pridėtinės vertės mokestis (tūkst. Lt)	3809678	3822994	3930111	4841689	6152214	7824176	9242529	6798799	7294027
Pokytis (tūkst. Lt)	-	13316	107117	911578	1310525	1671962	1418353	-2443730	495228
Procentinis pokytis	-	0,35	2,80	23,19	27,07	27,18	18,13	-26,44	7,28

Šaltinis: sudaryta pagal

http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/nacionalinis_biudzetas duomenų bazę

Kaip matyti lentelėje (žr. 2 lent.) bei grafike (žr. 12 pav.) lėšų iš pridėtinės vertės mokesčio surinkimo kitimą galima suskirstyti į tris etapus. Pirmame etape nuo 2002 m. iki 2004 m. pastebimas stabilus lėšų surinkimas, nuo 2004 m. iki 2008 m. fiksuotas ryškus mokestinių pajamų augimas ir nuo 2008 m. lėšų kiekis gaunamų iš pridėtinės vertės mokesčio pradėjo mažėti.

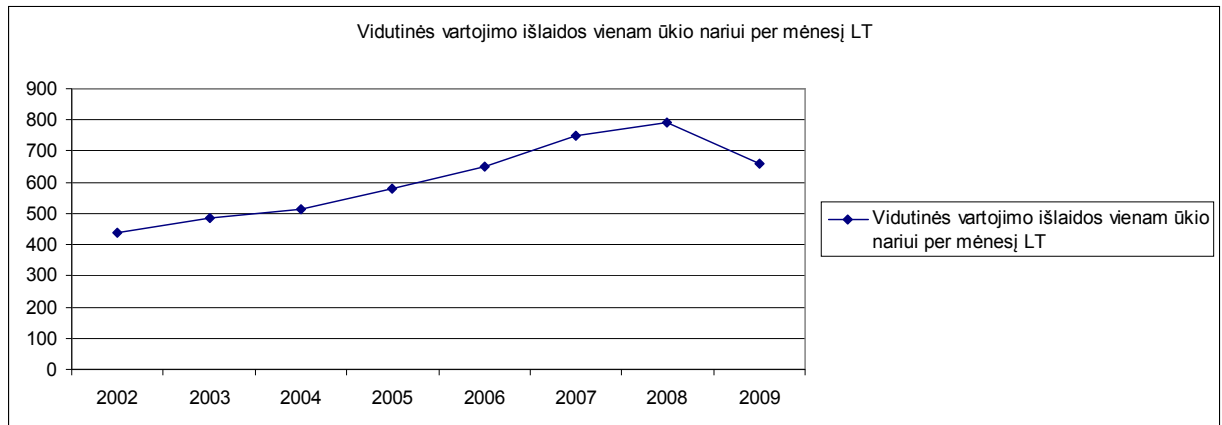

12 Paveikslas. Pridėtinės vertės mokestis tūkst. Lt

Šaltinis: sudaryta pagal

http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/nacionalinis_biudzetas duomenų bazę

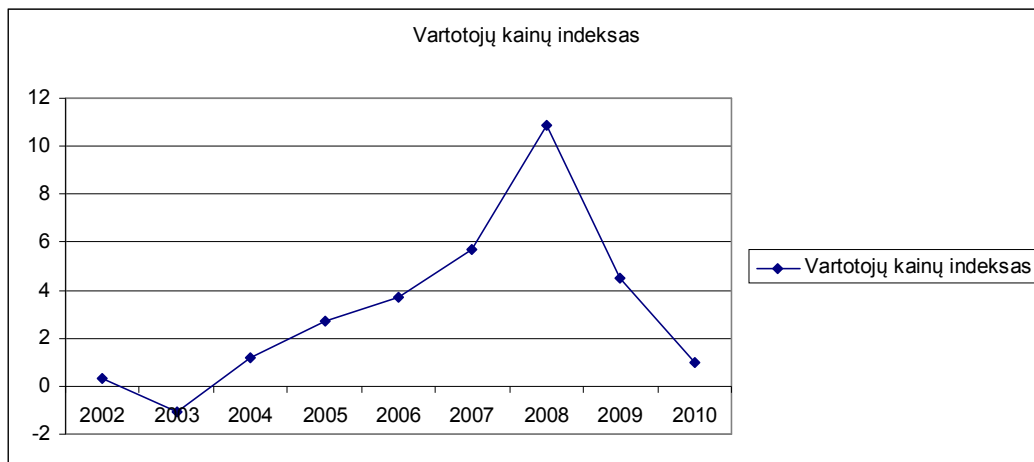
Visų pirma reiktų atkreipti dėmesį į tuo metu buvusį vartotojų kainų indeksą. Kaip matyti grafike (žr. 14 pav.) 2003 m. buvo fiksuota defliacija, 2004 m. kainos nežymiai augo.

13 Paveikslas. Vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį Lt

Šaltinis: <http://www.stat.gov.lt/lt/>

Tai žinoma neigiamai įtakojo lėšų iš pridėtinės vertės mokesčio surinkimą, nes tarkime 2002 m. pridėtinės vertės mokestis buvo skaičiuojamas nuo didesnės prekės ar paslaugos vertės nei tai buvo 2003 m.

14 Paveikslas. Vartotojų kainų indeksas

Šaltinis: <http://www.swedbank.lt/lt/previews/privatiems/4/20/2009>

Pridėtinės vertės mokesčio tarifai nesikeitė. Nuo 2002 m. iki 2009 m. jie buvo atitinkamai 18 procentų; 5 procentai; 9 procentai; 0 procentų. Tačiau keitėsi lengvatinių tarifų taikymo tvarka. 2003 m. 5 procentų tarifai buvo pradėti taikyti knygoms, laikraščiams, žurnalams, viešbučių teikiamoms paslaugoms, šviežiai mėšai, vaistams ir medicinos prekėms.⁶ VMI duomenimis tai pridėtinės vertės pajams sumažino 80,8 mln. Lt.

⁶ <http://www.vmi.lt/lt/?itemId=10121222>; prisijungimo laikas 2011-07-24

Žvelgiant į ekonominės veiklos sekcijas, lengvatinių tarifų įtaka puikiai matosi. Pavyzdžiui, sveikatos ir socialinio aprūpinimo ekonominė veiklos sekcija 2003 m. neteko 68,4 procentų pridėtinės vertės pajamų, viešbučiai ir restoranai 52,6 procentų, tačiau VMI duomenimis lengvatinio 5 proc. tarifo nuo 2003 m. sausio 1 d. taikymas knygoms, laikraščiams, žurnalams, viešbučių teikiamoms paslaugoms, šviežiai mėšai, vaistams ir medicinos prekėms (pagal Vyriausybės patvirtintą sąrašą) beveik keturis kartus padidino 5 proc. lengvatiniu tarifu apmokestinamus pardavimus.

2004 m. infliacijos bei tarifų įtaka pasinaikino (infliacija grįžo į maždaug 2002 m. lygį, net išaugo, o tarifai bei lengvatinių tarifų taikymas nebuvo pakeisti), tačiau dėl įstatymo bazės pasikeitimų (nuo 2004 m gegužės 1 d. nebereikia mokėti importo PVM) gruodžio mėnesio PVM pajamos galėjo būti fiksuojamos tik 2005 m. sausio mėnesį. O žinant, jog dėl Kalėdinės prekybos būtent gruodžio mėnesį vartojimas ypač suaktyvėja į biudžetą 2004 m. buvo neįskaityta pakankamai reikšminga dalis pajamų. Tačiau realiai PVM pajamų augimas turėjo prasidėti jau 2004 m.

Antrasis etapas prasidėjo 2004 m. ir tęsėsi iki 2008 m. imtinai. Šiuo laikotarpiu ypač sparčiai augo infliacijos tempai. Vartotojų kainų indeksas pasikeitė nuo buvusių 1,2 iki 10,9 procentų. Vidutinės vartojimo išlaidos nuo 512 Lt padidėjo iki 793 Lt. Tai yra pagrindiniai veiksniai lėmę spartų PVM pajamų augimą, kurios išaugo net 135 procentais. Analizuojant smulkiau, pagal ekonominės veiklos sekcijas matyti, jog 2003 m. didžiausią dalį deklaruoto mokėtino ir sumokėto PVM buvo ⁷didmeninėje ir mažmeninėje prekyboje- 1541,7 mln. Lt; apdirbamojoje pramonėje- 356,5 mln. Lt; statybos sektoriuje 205 mln. Lt. 2008 m. atitinkamai 4208,2 mln.; 462 mln. Lt; 1098,1 mln. Lt. Akivaizdu, jog ypač išsiplėtė du sektoriai, tai yra didmeninės ir mažmeninės prekybos ekonominės veiklos sekcija, kuri ir taip buvo didžiausias PVM šaltinis bei statybų sektorius. Statybų sektoriuje sumokėtas PVM išaugo net penkis kartus. Taip atsitiko dėl infliacinių procesų, ypač šiame sektoriuje išaugusios paklausos bei paklausos augimo sąlygotų spekuliacinių procesų, kurie dirbtinai išpūtė statybų sektorių. Dirbtinai augdamas vienas sektorius sąlygojo ir grandininį, žinoma mažesnę kitų sektorių augimą, vartojimo euforiją, kuri teigiamai atsiliepė PVM pajamų augimui.

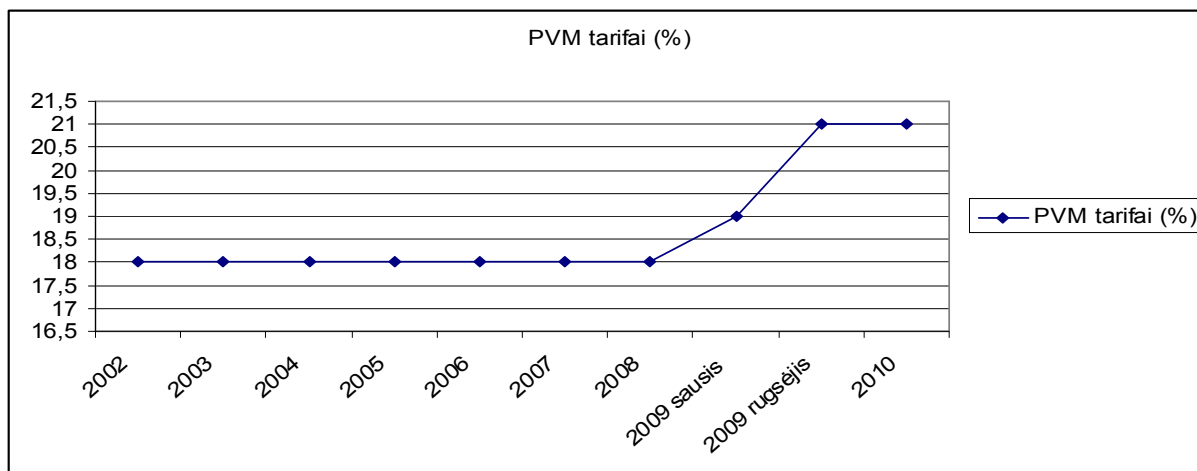
Trečiasis etapas prasidėjo nuo 2008 m. ir pažymėjo ryškiu PVM pajamų smukimu. Analizuojant tiesioginę įtaką darančius veiksnius vėlgi akivaizdžiai galima išskirti vidutinių vartojimo išlaidų mažėjimą, kurios 2010 m. sumažėjo iki 628 Lt nuo buvusių 793 Lt ir pasiekė 2006 m. lygį (žr. 13 pav.). PVM pajamos taip pat smuko iki 2006 m.- 2007 m. lygį (žr. 12 pav.). Prie PVM pajamų kritimo taip pat prisidėjo infliacijos mažėjimas. Vartotojų kainų indeksas 2010 m. siekė 1 procentą, o 2008 m. net 10,9 procentus.

Pagrindinėse ekonominės veiklos sekcijose 2010 m. pagal PVM pajamas pirmavo didmeninė bei mažmeninė prekyba 3132,5 mln. Lt; apdirbamoji pramonė- 153,2 mln. Lt; statyba 595,2 mln. Lt.

⁷ <http://www.vmi.lt/lt/?itemId=10121222>; prisijungimo laikas 2011-07-25

Tačiau visos pagrindinės ekonominės veiklos sekcijos be išimties smuko. Pavyzdžiui, statybų sektoriuje PVM pajamų buvo gauta net dvigubai mažiau nei tai buvo 2008 m.

2009 m. kaip atsakas į sumažėjusias PVM pajamas buvo koreguojami tarifai, kurie iki to laiko buvo stabilūs (žr. 15 pav.).

15 Paveikslas. PVM tarifai procentais Lietuvoje

Šaltinis: PVM įst. redakcijos

Žvelgiant grafiškai matyti, jog pagrindinio tarifo pokyčiai nekompensavo vartojimo lygio nuosmukio ir infliacijos lygio mažėjimo poveikio. Tačiau minimalus teigiamas poveikis 2010 m. visgi matyti (žr. 12 pav.). Taigi galima daryti išvadą, jog PVM tarifų pokyčiai svariau prisideda prie pajamų iš PVM kitimo nei GPM mokesčio tarifų pokyčiai. Taip didžiąja dalimi yra dėl to, jog reikšminga dalis vartojimo prekių ir paslaugų yra būtinojo vartojimo ir namų ūkiai negali atsisakyti tam tikrų prekių ar paslaugų dėl padidėjusių tarifų ar panaikintų lengvatų.

Taip yra su būtinojo vartojimo prekėmis ar paslaugomis. Tačiau PVM pajamų augimą sąlygoja papildomas vartojimo prieaugis. O jo galima pasiekti skatinant vartojimą. Kaip minėta poskyryje apie iš GPM gaunamų lėšų pokyčius ir jų priežastis Lietuvoje 2002 m.- 2010 m. buvo galima stebėti aiškų ekonomikos ciklą. Kuomet į biudžetą PVM kiekvienais metais teikė vis daugiau lėšų (ekonomikos ciklo pakilimo stadija) valstybė priedo įvedinėjo PVM papildomas lengvatas ir taip dar labiau skatino vartojimą. Taip pat buvo aktyviai rodomos socialinės reklamos, skatinančios įsigyti nuosavą būstą, bankai taikė mažas skolinimosi palūkanų normas. To pasekmė yra ypač išaugusios PVM lėšos iš statybų sektoriaus, taip pat grandininė reakcija lėmusi vartojimo padidėjimą ir kituose sektoriuose. Tačiau pakilimo stadija iki begalybės tęstis negali, prasideda nuosmukis, kurį buvęs vartojimo skatinimas dar labiau pagilina.

Pavyzdžiui, ekonomikos ciklo pakilimo fazės metu pradeda didėti įmonių pelningumas. Teigiamą poveikį verslo subjektams daro ir didėjantys namų ūkių lūkesčiai. Auga bendroji gamybos apimtis, užimtumas, kainos. Pasiekiamas pusiausvyra gamybinių pajėgumų sferoje, o ekonomika yra

vis labiau įsiūbuojama. Piko stadijoje verslininkai vis aktyviau investuoja į savo pagrindinės veiklos plėtrą. Verslas sparčiai vystosi ir pasiekia savo kulminaciją. Įmonės vykdo aktyvią investicinę politiką, dirba beveik visu pajėgumu. Nuosmukio fazėje verslo sektoriuje ima kauptis visų rūšių kapitalo perteklius, sutrinka pusiausvyra tarp visuminės paklausos ir pasiūlos, didėja prekių atsargos, lėtėja apyvartumas, mažėja įmonių gamybos ir pardavimo mastai. Verslininkai koreguoja realizacijas ir pelno lūkesčius. Sunkmetis įmones priverčia kiek įmanoma optimizuoti veiklą. Ekonomikai pasiekus dugno fazę verslui ateina patys sunkiausi laikai. Įmonės dirba nedideliu pajėgumu, mažėja gamybos mastas ir kainos. Pastebimas aukštas plataus vartojimo reikmenų kainų kritimas. Mažėja pramoninė gamyba. Dugno fazė yra lyg natūralaus ekonominio apsivalymo etapas, kurio metu problemų turinčio įmonės neatlaiko pasikeitusios situacijos rinkoje ir yra priverstos nutraukti veiklą. Lietuvoje esant nuosmukio fazei, buvo dar labiau padidinti PVM tarifai, o tai sumažino prekių ar paslaugų paklausą, visa tai sukelia bankrotų laviną, o tai mažina PVM mokėtojų skaičių apskritai bei žinoma lėšas gaunamas iš PVM. Taigi kaip ir GPM, taip ir PVM vartojimo skatinimas turi teigiamų pasekmių trumpuoju laikotarpiu ir neigiamų ilguoju laikotarpiu.

Apibendrinant lėšų iš PVM surinkimo kitimo analizę bei jos priežastis galima daryti tokias išvadas. Lėšų iš pridėtinės vertės mokesčio surinkimo kitimą galima suskirstyti į tris etapus. Pirmame etape nuo 2002 m. iki 2004 m. pastebimas stabilus lėšų surinkimas, nuo 2004 m. iki 2008 m. fiksuotas ryškus mokesčių pajamų augimas ir nuo 2009 m. lėšų kiekis gaunamų iš pridėtinės vertės mokesčio pradėjo mažėti, 2010 m. stabilizavosi. Tiesioginiai veiksniai svariausiai prisidėję prie šių etapų yra vidutinis namų ūkių vartojimo lygis, infliacijos lygis bei PVM tarifai.

16 Paveikslas. **Pagrindiniai veiksniai lemiantys mokesčių pajamų iš PVM kitimą**

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Iš grafinės analizės matyti, jog vidutinis namų ūkių vartojimo lygis bei infliacijos lygis koreliuoja su iš PVM gaunamomis lėšomis. PVM tarifų pokyčiai turi didesnės įtakos PVM pajamų kitimui nei GPM tarifų pokyčiai GPM pajamų kitimui. Vartojimo skatinimas kaip ir GPM atveju trumpuoju laikotarpiu turi aiškią teigiamą reikšmę, ilguoju laikotarpiu sukelia neigiamas pasekmes.

Taigi PVM pajamų kitimo priežastys reikšmingai skiriasi nuo GPM pajamų kitimo priežasčių. Žinoma PVM yra netiesioginis mokestis, o GPM tiesioginis. Kokia situacija su netiesioginiais akcizų mokesčiais, kurių dėka į nacionalinį biudžetą surenkama taip pat didelė dalis lėšų?

2.3. Pajamų iš akcizų mokesčių surinkimo į nacionalinį biudžetą kitimas ir jo priežastys

Akcizų mokesčiai sudaro nemažą svorį nacionaliniame biudžete ⁸(2010 m. apie 16,9 %) ir yra vieni svarbiausių Lietuvoje netiesioginių mokesčių. Lentelėje (žr. 3 lent.) pateikiami statistiniai mokesčių lėšų iš akcizų mokesčių surinkimo į nacionalinį biudžetą duomenys nuo 2002 m. iki 2010 m. imtinai.

Svarbiausi tiesioginiai veiksniai lemiantys PVM lėšų patenkančių į nacionalinį biudžetą pokyčius yra namų ūkių vartojimo lygis, infliacijos lygis bei PVM tarifų pokyčiai. Darant prielaidas, kas turėtų įtakoti pajamų iš akcizų pokyčius reiktų atsižvelgti į akcizų mokesčių subtilybes. Akcizais apmokestinamos tos prekės, kurios yra nelanksčios kainoms, kurių vartojimą siekiama riboti. Taigi vienas iš veiksnių lemiančių lėšų surinkimo iš akcizų pokyčius taip pat turėtų būti vartojimo lygis. Dėl nelankstumo kainų pokyčiams, ypač didelę įtaka akcizams turėtų daryti tarifų pokyčiai, o infliacijos lygis neturėtų daryti tokio poveikio kaip PVM atveju.

3 Lentelė. Mokestinių lėšų surinkimas iš akcizų mokesčių į nacionalinį biudžetą tūkst. Lt

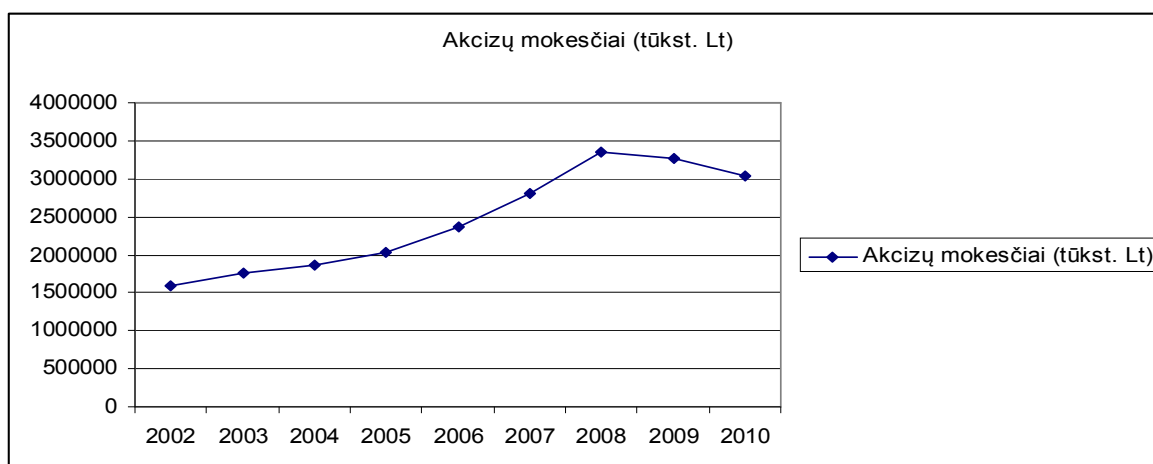
Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Akcizų mokesčiai (tūkst. Lt)	1596134	1765158	1857710	2040088	2374429	2803595	3354023	3258161	3036491
Pokytis (tūkst. Lt)	-	169024	92552	182378	334341	429166	550428	-95862	-221670
Procentinis pokytis	-	10,59	5,24	9,82	16,39	18,07	19,63	-2,86	-6,80

Šaltinis: sudaryta pagal

http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/nacionalinis_biudzetas duomenų bazę

Kaip matyti grafike (žr. 17 pav.) bendras akcizų surinkimas nuo 2002 m. iki 2008 m. stabiliai augo. Nuo 2008 m. pastebimas lėšų gaunamų iš akcizo mokesčių stabilizavimasis ir skirtingai nuo kitų pagrindinių mokesčių ne toks žymus mažėjimas.

⁸ http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/nacionalinio_biudzeto_surinkimas/ketv/2010_12_men_LT.pdf; prisijungimo laikas: 2011-07-04

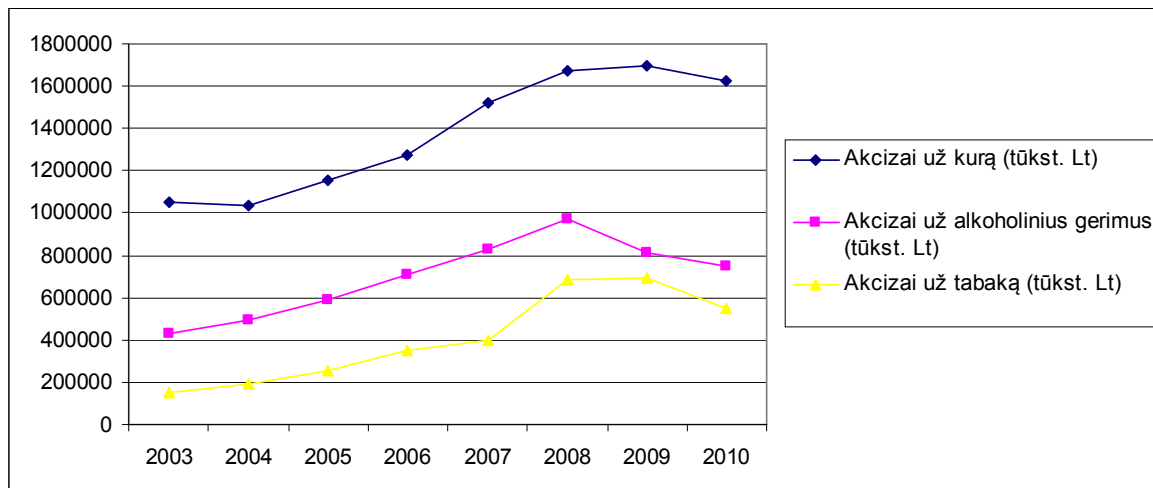

17 Paveikslas. Lėšų surinkimas iš akcių mokesčių į nacionalinį biudžetą tūkst. Lt

Šaltinis: sudaryta pagal

http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/nacionalinis_biudzetas duomenų bazę

Norint tiksliau nustatyti tiesioginių veiksnių įtaką mokestinių pajamų kitimui reikia detaliau paanalizuoti atskiras akcių grupes. Svariausia dalis lėšų yra surenkama iš akcių už kurą arba energetinius produktus, akcių už alkoholinius gėrimus bei akcių už tabaką. Šių mokestinių pajamų kitimas matomas grafike (žr. 18 pav.)

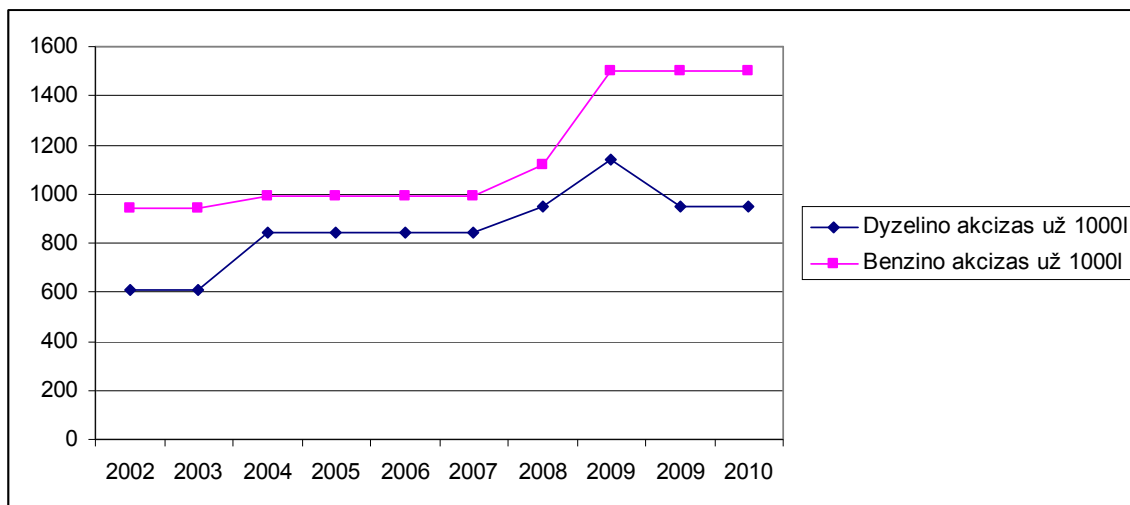

18 Paveikslas. Lėšų surinkimas iš akcių už kurą, alkoholinius gėrimus, tabaką tūkst. Lt

Šaltinis: <http://www.vmi.lt/lt/?itemId=10121222>

Didžiausia akcių grupė suderanti reikšmingiausią dalį akcizinių lėšų yra energetiniai produktai arba akciai už kurą, kurių didžiausią dalį sudaro lėšos gaunamos iš akcizais apmokestinamo benzino ir dyzelino vartojimo. Nuo 2002 m. bendras vartojimo lygis Lietuvoje stabiliai augo iki 2008 m. (žr. 13 pav.). Taip pat 2004 m. buvo padidintas akcių tarifas dyzelinui ir benzinui (žr. 19 pav.). Tačiau kaip matyti grafike (žr. 18 pav.) akcių už kurą surenkamų lėšų dalis išliko stabili. Vartojimo padidėjimą

bei tarifų išaugimą kompensavo įstatyminės bazės pasikeitimas. Lietuvos Respublikos akcizų įstatyme numatyta, kad žemės ūkyje, tvenkinių ir kitų vidaus vandens žuvininkystėje naudojamas dyzelinas nuo 2004 m. apmokestinamas nuliniu akcizo tarifu, o tai sumažino lėšų įplaukas į valstybės biudžetą.

19 Paveikslas. Dyzelino ir benzino akcizai Lietuvoje už 1000 l

Šaltinis: http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Mokesciai/Akcizu_degalams_kaita_2004_2011.pdf

Nuo 2004 m. akcizų už kurą kreivė atitinka vartojimo augimą. Taip pat aiškiai matomas ir akcizų tarifų poveikis. Pavyzdžiui, 2008 m. buvo padidintas tiek benzino, tiek dyzelino akcizas. 2007 m. matomas didesnis nei įprasta lėšų surinkimas. Taip yra todėl, kad tikėdamiesi sutaupyti vartotojai kuro įsigijo 2007 m., o 2008 m. akcizams padidėjus vartojimas buvo šiek tiek mažesnis dėl 2007 m. sukauptų rezervų. 2009 m. sekė dar vienas tarifų didinimas. Ir nors akcizinės prekės yra nelanksčios kainoms, tačiau žymiai padidėjęs akcizas (benzino nuo 1116 Lt iki 1500 Lt, dyzelino nuo 947 Lt iki 1140 Lt) ypač išaugę naftos kainos sumažino tiek benzino tiek dyzelino vartojimą.⁹VMI duomenimis apskritai kuro vartojimas sumenko 21,7 procentų, o labiausiai sumažėjo dyzelino suvartojimas 25,6 procentų.

Lietuva yra įsipareigojusi ES nustatyti tam tikro dydžio akcizus. Pavyzdžiui, iki 2011 m. akcizas benzinui turėjo būti ne mažesnis kaip 1240 Lt, dyzelinui- 1043 Lt, o iki 2011 m. akcizai galėjo būti atitinkamai 1116 Lt ir 947 Lt.

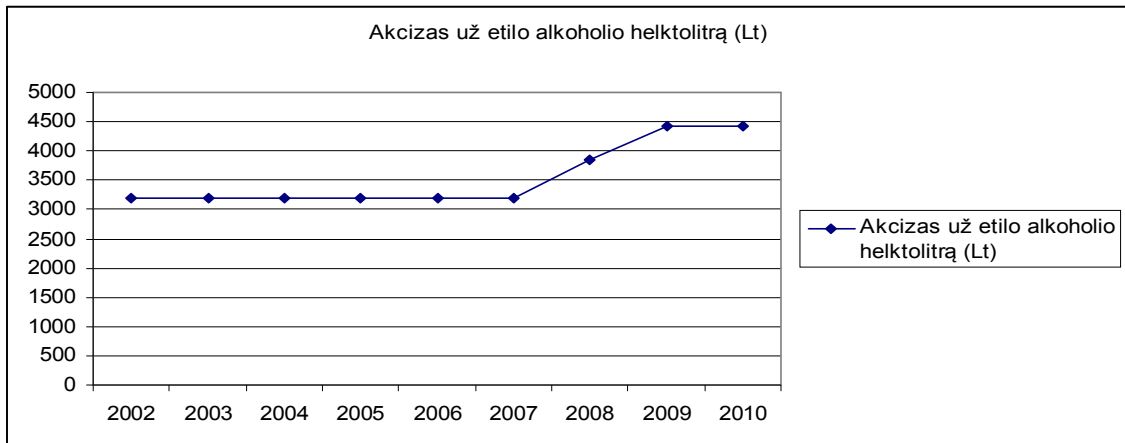
Dar 2009 m. pradėjus mažėti surenkamoms lėšoms iš akcizų mokesčių valstybė akcizus dyzelinui sumažino iki ES nustatyto minimumo, tai yra 947 Lt. Akivaizdus rezultatas matyti lyginant 2008 m. ir 2010 m. kuro pardavimus. Benzino pardavimas sumažėjo 33 procentais, dyzelino 12 procentų. Tiesa akcizų surinkimo kitimas ne toks žymus, tačiau akcizo iš dyzelino 2010 m. buvo surinkta daugiau nei 2009 m., o benzino akcizo surinkimas sumažėjo. Taigi valdžia benzino akcizą padidino per daug ir dėl

⁹ <http://www.vmi.lt/lt/?itemId=10121222>; prisijungimo laikas 2011-08-02

to neteko reikšmingos lėšų į biudžetą dalies. Bet kokių atveju tai yra akivaizdus tarifų įtakos akcizams įrodymas.

Antroji pagal svarbą akcizų grupė- akcizai alkoholiniams gėrimams. Šio tipo lėšų surinkimas stabiliai augo nuo 2003 m. iki 2008 m. Kaip matyti grafike šių akcizinių pajamų kitimą geriausiai galima paaiškina vartojimo lygio augimu, kuris (žr. 13 pav.) kito žvelgiant grafiškai identiškai. Vėliau smunkant vartojimui smuko ir lėšų surinkimas iš alkoholinių gėrimų grupės.

Didžiąją dalį surenkamų lėšų sudaro akcizo etilo alkoholiui lėšos. Akcizo pokyčiai etilo alkoholiui matyti grafike (žr. 20 pav.).

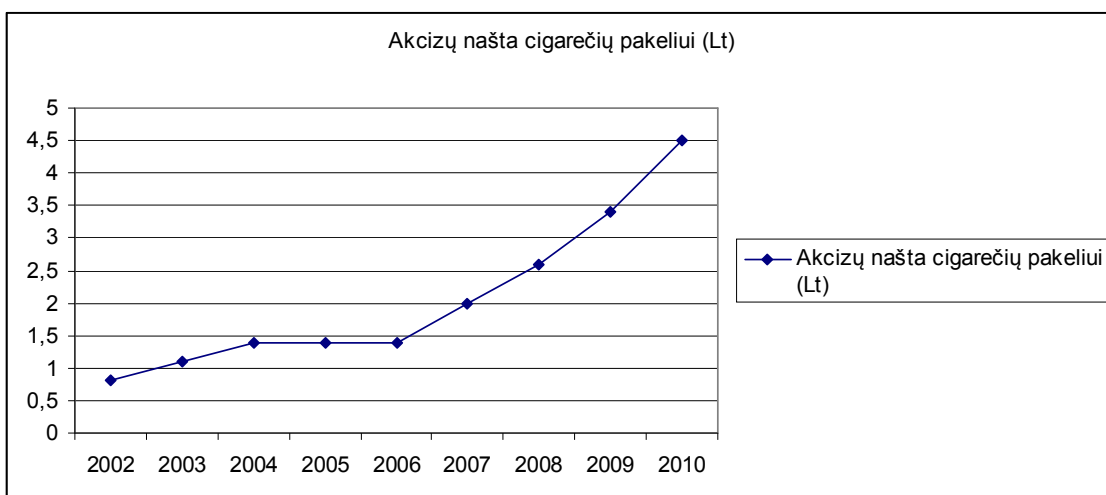

20 Paveikslas. **Akcizas už etilo alkoholio hektolitą (Lt)**

Šaltinis: <http://www.vmi.lt/lt/?itemId=10121222>

2008 m. padidintas akcizas etilo alkoholiui padidino lėšų surinkimą 2007 m., nes buvo nupirkta papildomas kiekis etilo alkoholio siekiant sutaupyti 2008 m. Vėliau, vartojimo lygis sumažėjo, tačiau šį sumažėjimą kompensavo padidintas tarifas. Tiesa 2009 m., 2010 m. ypač sumažėjus vartojimui, jo nekompensavo padidintas tarifas, todėl stebimas lėšų iš akcizų alkoholiniams gėrimams sumažėjimas.

Trečioji akcizų grupė- akcizai tabakui. Iš šios grupės surenkama akcizų suma yra mažiausia, lyginant su jau aptartomis grupėmis. Kaip matyti grafike (žr. 18 pav.) akcizo lėšų už tabaką surinkimas iki 2008 m. pasižymėjo nestabiliu augimu, vėliau kaip ir kitose grupėse pastebimas nedidelis mažėjimas. Nestabilus augimas paaiškinamas ypač dažnu akcizo tabakui keitimu. Laisvosios rinkos instituto duomenimis vidutinė akcizų našta vienam cigarečių pakeliui nuo 2002 m. iki 2010 m. padidėjo nuo 0,8 Lt iki 4,5 Lt (žr. 21 pav.).

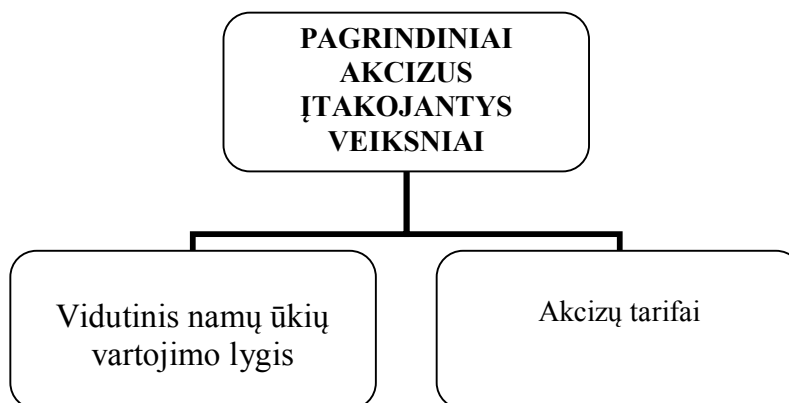

21 Paveikslas. **Akvizų našta aukščiausiai paklausą turinčiam cigarečių pakeliui Lt**

Šaltinis: <http://files.lrinka.lt/analitiniai%20darbai/tabako%20tyrimas%202010.pdf>

Prieš didinant akvizus tabako gaminių paklausa padidėdavo, vėliau sumažėjusią paklausą kompensuodavo padidėję tarifai. 2008 m., 2009 m. dėl pablogėjusios ekonominės situacijos išaugus šešėlinės ekonomikos mastams sumenko tabako paklausa, to nepavyko kompensuoti ir didinant tabako tarifus.

Pajamų iš akvizų kitimui ypač svarbūs du veiksniai vartojimo lygis, bei akvizų tarifai.

22 Paveikslas. **Pagrindiniai veiksniai lemiantys mokesčių pajamų iš akvizų kitimą**

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Akvizinių prekių vartojimas yra specifinis. Pavyzdžiui, esant ekonomikos pakilimui, akvizinių prekių vartojimas auga, tokias išvadas galima daryti iš pateiktų grafikų (žr. 17, 18 pav.). Tačiau ekonomikai cikliška pasiekus nuosmukio stadiją akvizų pajamos sąlyginai su kitų mokesčių pajamomis krenta mažiausiai. Pati svarbiausia priežastis, kodėl pastebimas lėšų surenkamų iš akvizų

mažėjimas, yra šešėlinė ekonomika. Esant sunkmečiui akcizinių prekių vartojama ne mažiau, tiesiog daugelis jų perkama šešėlyje.

¹⁰Apie specifinę paklausą patvirtina ir faktas, jog vidutiniškai žemas pajamas gaunančių asmenų suvartojamas alkoholio ar tabako kiekis yra didesnis už aukštesnes pajamas turinčių. Dėl tokių akcizinių prekių paklausos savybių, lyginant su kitais mokesčiais, ypač svarbus taikomas akcizų tarifas. Pavyzdžiui, žvelgiant nuo 2003 m. iki 2010 m. lėšų iš akcizų kuriai buvo surinkta 1,55 karto daugiau, vidutiniškai benzinui ir dyzelinui akcizo tarifas padidėjo 1,58 karto; akcizų už alkoholinius gėrimus atitinkamai 1,75 ir 1,38; tabakui 3,63 ir 5,63. Šie skaičiai rodo, jog akcizais apmokestinamos prekės nėra lanksčios kainų pokyčiams, todėl valstybė didindama akcizus gali surinkti papildomas lėšas į biudžetą. Tiesa ypač dideli akcizai verčia vartotojus trauktis į šešėlį, o kova su šešėline ekonomika valstybei kainuoja papildomai.

¹⁰ <http://files.lrinka.lt/analitiniai%20darbai/tabako%20tyrimas%202010.pdf>; prisijungimo laikas 2011-08-04

3. TIRIAMOJO DARBO METODOLOGIJA

3.1. Tiesinės regresijos metodika

Darbo tikslas- atlikti didžiausią svorį biudžete turinčių mokesčių ir iš jų gaunamų įplaukų analizę, išskirti pagrindinius surinkimą lemiančius veiksnius, nustatyti jų įtaką surinkimo procesui. Ankstesnėse darbo dalyse buvo nagrinėjama didžiausią svorį biudžete turintys mokesčiai ir iš jų gaunamos įplaukos, išskirti pagrindiniai surinkimą lemiantys veiksniai, tačiau norint nustatyti šių veiksnių įtaką reikalingas tyrimas.

Kintamųjų ryšiui apibūdinti ir prognozuoti taikomi regresijos modeliai. Regresinės analizės prognozės yra kiekybinės- regresijos funkcija aprašoma tiriamojo kintamojo priklausomybė nuo kito ar kitų kintamųjų reikšmių kitimo.

Vienmatės tiesinės regresijos modelis atrodo taip:

$$Y = \alpha + \beta x + e \quad (3.1.)$$

Čia: α , β - nežinomi regresijos modelio koeficientai; e – atsitiktinė paklaida.

Matavimo paklaidą gali sudaryti matavimo paklaidos arba neįvardintos ir netiriamos priežastys. Ji rodo prognozės įverčio tikslumą arba klaidingumą (priklauso kaip vertinama).

Koeficiento β reikšmė nustatoma mažiausių kvadratų metodu, kurį skaičiuoja SPSS statistinė programa.

Norint nuspręsti, ar regresijos modelis tinka, reikalinga grafinė duomenų analizė, determinacijos koeficiento ir statistinės hipotezės apie nepriklausomojo kintamojo daugiklį.

Grafinė prielaidų diagnostikai paprastai naudojami ne porinių stebėjimų grafikai, o liekamųjų paklaidų arba standartizuotųjų liekanų grafikai. Jeigu regresijos modelis tinka, visi e turėtų būti nelabai dideli ir daugmaž vienodai išsibarstę apie tiesę $y = 0$.

Skaitiškai vertinant nepriklausomo kintamojo įtaką priklausomam kintamajam skaičiuojamas determinacijos koeficientas.

$$r^2 = SSR/SST \quad (3.2.)$$

Čia: SSR- regresijos kvadratų suma;

SST- visa kvadratų suma.

Determinacijos koeficientas turėtų būti didesnis nei 0,25 ($r^2 \geq 0,25$), kad tiesinės regresijos modelis tiktų.

Taip pat tikrinamos hipotezės apie β koeficiento lygybę nuliui.

$$H_0: \beta = 0;$$

$$H_1: \beta \neq 0.$$

Jeigu $\beta = 0$ tuomet tiesinės regresijos lygtis prasmės neturi, kitu atveju lygtis reikšminga. Nulinė hipotezė H_0 atmetama, jeigu p-level reikšmė $p < \alpha$, čia α yra pasirinktasis reikšmingumo lygmuo.

Jeigu tenkinamos išvardintos sąlygos sudaryta tiesinės regresijos lygtis tinkama prognozėms.

3.2. Daugialypės regresijos metodika

Paprasta tiesinė regresija tinka tada, kai tiriami du kintamieji- vienas priklausomasis ir vienas nepriklausomasis. Kai yra keletas nepriklausomų kintamųjų, reikia taikyti daugialypės tiesinės regresijos modelį, kuris atrodo taip:

$$Y = \beta + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3 + \dots + \beta_k x_k + e \quad (3.3.)$$

Čia: β, β_x – nežinomi regresijos modelio koeficientai; e – atsitiktinė paklaida.

Daugialypės tiesinės regresijos tikslas apskaičiuoti nežinomų parametru reikšmes. Taikant šį metodą galima prognozuoti vieno kintamojo reikšmes, remiantis dviejų ar daugiau kintamųjų reikšmėmis, taip pat nustatoma, kurie kintamieji daro didžiausią įtaką prognozei.

Koeficientų β, \dots, β_x reikšmės nustatomos mažiausių kvadratų metodu, kurias skaičiuoja SPSS statistinė programa.

Tiesinės, daugialypės tiesinės regresijos prielaidos:

- 1) e normaliai pasiskirstę atsitiktiniai dydžiai;
- 2) visų e vidurkiai lygūs nuliui, t.y. $Ee = 0$;
- 3) visų e dispersijos lygios nežinomam skaičiui b^2 ;
- 4) visi e nepriklausomi.

Koeficientų reikšmingumas tikrinamas t kriterijumi, o nepriklausomųjų kintamųjų x įtaka priklausomajam kintamajam Y vertinama apskaičiuojant determinacijos koeficientą arba taikant dispersinės analizės metodus. Sudaromos hipotezės:

$$\begin{aligned} H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_k = 0, \\ H_1: \beta_j \neq 0 \text{ bent vienam } j. \end{aligned} \quad (3.4.)$$

Jeigu taikant F kriterijų nulinė hipotezė H_0 neatmetama, tai regresijos modelis netinka. Jeigu visi koeficientai β_k lygūs 0 regresijos modelis su duomenimis nesuderintas, jeigu bent vienas koeficientas β_k nelygus 0 regresijos modelis bent jau iš dalies tinkamas, tai yra daugialypės regresijos lygtis turi prasmę. Tuo tarpu atmesta nulinė hipotezė dar nereiškia, kad modelis tikrai tinkamas, nes tai vienas iš daugelio rodiklių, kuriuo remiantis sprendžiama apie modelio tinkamumą.

F kriterijus leidžia nustatyti, ar tarp visų koeficientų β_k yra nenulinių, tuo tarpu Stjudento kriterijus atsako į klausimą, ar konkretus koeficientas nėra lygus nuliui.

Tikrinamos hipotezės:

$$\begin{aligned} H_0: \beta_1 = 0, \quad H_0: \beta_2 = 0, \quad H_0: \beta_3 = 0, \quad H_0: \beta_4 = 0, \quad H_0: \beta_k = 0, \\ H_1: \beta_1 \neq 0. \quad H_1: \beta_2 \neq 0. \quad H_1: \beta_3 \neq 0. \quad H_1: \beta_4 \neq 0. \quad H_1: \beta_k \neq 0. \end{aligned}$$

Nulinė hipotezė H_0 atmetama, jeigu p- level reikšmė $p < \alpha$ (koeficientas nelygus nuliui).

Skaitiškai vertinant nepriklausomų kintamųjų įtaką priklausomam kintamajam skaičiuojamas determinacijos koeficientas. Kuo r^2 reikšmė didesnė, tuo daugiau informacijos apie Y reikšmes glūdi kintamuosiuose.

Daugialypės koreliacijos koeficientas yra Y priklausomybės nuo visų kintamųjų kartu matas. Norint apskaičiuoti Y priklausomybę nuo vieno kintamojo skaičiuojamas dalinis koreliacijos koeficientas. Jį skaičiuoja daugelis statistikos paketų taip pat ir SPSS.

Daugialypės regresijos modelis tinkamiausias prognozuoti tada, kai visi nepriklausomi kintamieji tarpusavyje nekoreliuoja, o priklausomybė sieja tik juos ir priklausomąjį kintamąjį. Kai tarp kintamųjų yra stipriai koreliuojančiųjų atsiranda multikolinearumo problema. Siekiant patikrinti multikolinearumą rekomenduojama peržiūrėti VIF (dispersijos mažėjimo daugiklį) koeficientus, jeigu $VIF > 4$ kintamasis yra per daug multikolinearus.

$$VIF = 1/(1-r^2) \quad (3.5.)$$

Čia: r^2 determinacijos koeficientas

Durbin- Watson kriterijus yra taikomas prielaidai apie liekamųjų paklaidų nepriklausomumą. Durbin- Watson statistika d kinta nuo 0 iki 4. Kuo d arčiau 2, tuo mažiau tikėtina, kad tarp liekamųjų paklaidų ir tarp kintamojo Y reikšmių yra autokoreliacija. Šis koeficientas skaičiuojamas su statistiniu programiniu paketu SPSS. Jei autokoreliacija nustatyta iškraipoma determinacijos koeficiento R^2 reikšmė.

Sudarius regresinį modelį gaunama lygtis, regresinio modelio esmė, kurios pagalba galima nustatyti kintamųjų priklausomybę ir prognozuoti vieno kintamojo dydį žinant kitus kintamuosius. Skaičiavimai vykdomi pasitelkiant SPSS programinį paketą.

3.3. Grafinės analizės metodika

Grafinė analizė leidžia vizualiai pateikti ir matyti nepriklausomųjų veiksnių įtaką priklausomajam kintamajam.

Grafinei analizei atlikti reikalinga duomenų transformacija, ji vykdoma remiantis transformacijos formule:

$$X_{\text{trans}} = (X - X_{\text{maž}}) / (X_{\text{did}} - X_{\text{maž}}) \quad (3.6.)$$

Čia: X_{trans} - transformuotas kintamasis;

X - transformuojamas kintamasis;

$X_{\text{maž}}$ - mažiausia transformuojamojo kintamojo reikšmė 2002- 2010 m.

X_{did} - didžiausia transformuojamojo kintamojo reikšmė 2002- 2010 m.

Sudaroma lentelė, braižomas transformuotų duomenų grafikas.

Transformuoti duomenys leidžia matyti grafinį vaizdą, kuris y ašyje kinta nuo 0 iki 1, todėl galima padaryti patikimesnes išvadas.

3.4. Tyrimo imties charakteristika

Tyrimui naudojami duomenys imti iš finansų ministerijos duomenų bazės, Lietuvos statistikos departamento, GPM, PVM įstatymų redakcijų. Konkrečiai tai yra GPM, PVM, akcizų duomenys nuo 2002 m. iki 2010 m. imtinai (žr. 1, 2, 3 lent.).

4 Lentelė. Vidutinis atlyginimas Lietuvoje Lt

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Vidutinis atlyginimas Lietuvoje (Lt)	1013,9	1072,6	1149,3	1276,2	1495,7	1802,4	2151,7	2052,4	1988,1

Šaltinis: <http://www.stat.gov.lt/>

Dėl koreliacijos tarp vidutinio ir minimalaus atlyginimo, skaičiuojant daugialypės regresijos modelį, minimalaus atlyginimo duomenys bus eliminuojami. Tačiau šie duomenys bus matomi

5 Lentelė. Minimalus atlyginimas Lietuvoje Lt

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Minimalus atlyginimas Lietuvoje (Lt)	430	450	450	550	550	600	800	800	800

Šaltinis: GPM įst. redakcijos

transformuotų duomenų grafike.

6 Lentelė. NPD dydis Lt

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*	2010*
NPD dydis	250	290	290	290	290	320	320	220	232

Šaltinis: GPM įst. redakcijos

NPD dydis 2002 m.- 2010 m. nustatytas remiantis GPM įstatymo redakcijomis (žr. 6 lent.). Iki 2009 m. buvo nustatomas fiksuotas NPD dydis, nuo 2009 m. NPD skaičiuojamas pagal formulę, todėl 2009 m. 2010 m. NPD dydis apskaičiuotas vidutiniam atlyginimui Lietuvoje.

7 Lentelė. GPM tarifas procentais

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
GPM tarifas (proc.)	33	33	33	33	27	27	24	15	15

Šaltinis: GPM įst. redakcijos

GPM tarifas 2002 m.- 2010 m. nustatytas remiantis GPM įstatymo redakcijomis (žr. 7 lent.). Nurodytas pagrindinis taikytas GPM tarifas.

8 Lentelė. Bedarbių skaičius tūkst.

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bedarbių skaičius tūkst.	224,4	203,9	184,4	132,9	89,3	69,0	94,3	225,1	291,1

Šaltinis: <http://www.stat.gov.lt/>

Bedarbių skaičius nurodytas tūkstančiais dėl regresinės analizės duomenų suderinamumo ypatybių (žr. 8 lent.). Tokia imtis leis padaryti tikslesnes prognozes. Duomenų šaltinis- Lietuvos statistikos departamentas.

9 Lentelė. Vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį LT	440,4	487,2	512,3	578,1	651,5	748,8	793,3	661	628

Šaltinis: <http://www.stat.gov.lt/lt/>

Į vidutinės vartojimo išlaidas įeina visos Lietuvos statistikos departamento numatytos išlaidos tiek kaimo, tiek miesto teritorijose (žr. 9 lent.). Lietuvos statistikos departamente pateikiami duomenys nuo 2003 m. 2002 m. statistika paimta iš 2003 m. Lietuvos statistikos metraščio.

10 Lentelė. PVM tarifai

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009(sausio 1d)	2009 (rugsėjis)	2010
PVM tarifai (%)	18; 9; 5; 0	18; 9; 5; 0	18; 9; 5; 0	18; 9; 5; 0	18; 9; 5; 0	18; 9; 5; 0	18; 9; 5; 0	19;9;0	21;9;5;0	21;9;5;0

Šaltinis: PVM įst. Redakcijos

PVM tarifai pateikti pagal PVM įstatymo redakcijas. Skaičiavimuose bus matomas tik pagrindinis PVM tarifas. 2009 m. keitėsi PVM tarifas, tačiau jis buvo pakeistas rugsėjo mėnesį, todėl skaičiavimuose 2009 m. bus matomas 19 procentų tarifas.

11 Lentelė. Vartotojų kainų indeksas

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Vartotojų kainų indeksas	0,3	-1,1	1,2	2,7	3,7	5,7	10,9	4,5	1

Šaltinis: <http://www.swedbank.lt/lt/previews/privatiems/4/20/2009>

Vartotojų kainų indekso duomenys bus transformuojami ir naudojami įplaukoms iš PVM analizuoti.

12 Lentelė. Dyzelino bei benzino akcizas už 1000l litais

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009 (08-01)	2010
Dyzelino akcizas už 1000l	608	608	846	846	846	846	947	1140	947	947
Benzino akcizas už 1000l	940	940	991	991	991	991	1116	1500	1500	1500

Šaltinis: http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Mokesciai/Akcizu_degalams_kaita_2004_2011.pdf

Dyzelino bei benzino akcizų duomenys taip pat bus transformuoti siekiant įvertinti akcizų įtaką įplaukoms į biudžetą iš šio tipo mokesčių.

4. TYRIMAS: VEIKSNIŲ ĮTAKOS MOKESTINĖMS ĮPLAUKOMS ANALIZĖ

4.1. Įplaukų gaunamų iš GPM priklausomybė nuo pagrindinių veiksnių

Ankstesniuose poskyriuose buvo išskirti pagrindiniai įplaukas iš GPM sąlygojantys veiksniai. Tai yra nedarbo lygis arba bedarbių skaičius; GPM tarifai; vidutinis darbo užmokestis; minimalus darbo užmokestis; NPD dydis. Norint nustatyti šių kintamųjų ryšį su GPM įplaukomis, prognozuoti GPM įplaukų dydį atliekama daugialypė regresinė analizė.

Dėl multikolinearumo, kuris buvo patikrintas VIF testais iš daugialypio regresinio modelio buvo eliminuoti veiksniai: GPM tarifai; NPD dydis; minimalus atlyginimas. Šie veiksniai bus analizuojami pasitelkiant grafinę analizę.

13 Lentelė. Daugialypės regresijos GPM SPSS koeficientų lentelė

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2666497	174798,9		15,255	
	Vidutinis atlyginimas	1364,152	88,412	,728	15,429	
	Bedarbiu skaičius	-6791,195	526,339	-,609	-12,903	
		Correlations			Collinearity Statistics	
	Sig.	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
	,000					
	,000	,787	,988	,724	,990	1,010
	,000	-,680	-,982	-,606	,990	1,010

a. Dependent Variable: GPM surinkimas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Sudaroma daugialypės regresijos lygtis naudojant formulę (žr. 3.3.) bei lentelėje (žr. 13 lent.) pateikiamus daugialypės regresijos koeficientus.

$$\text{GPM įplaukos} = 2666497 + 1364,152 * \text{Vidutinis_atlyginimas} - 6791,195 * \text{Bedarbių_skaičius} \quad (4.1.)$$

Suformuluojamos hipotezės dėl lygties prasmingumo:

Hipotezė H₀: daugialypės regresijos lygtis neturi prasmės (nėra reikšminga).

Hipotezė H₁: daugialypės regresijos lygtis turi prasmę (yra reikšminga).

14 Lentelė. SPSS gauta GPM regresijos ANOVA lentelė
ANOVA(b)

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	5630530796830,360	2	2815265398415,181	223,993	,000(a)
	Residual	75411111073,193	6	12568518512,199		
	Total	5705941907903,550	8			

a Predictors: (Constant), Bedarbiu skaičius, Vidutinis altyginimas

b Dependent Variable: GPM surinkimas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Hipotezė H_0 : visi koeficientai lygūs nuliui atmetama, kai p- level (stulpelis Sig.) (žr. 14 lent.) $< \alpha$, čia α - pasirinktas reikšmingumo lygmuo. Nagrinėjamu atveju p- level = 0,000 $< \alpha = 0,05$, hipotezė H_0 atmetama, priimama H_1 - daugialypės regresijos lygtis turi prasmę (yra reikšminga), tai yra bent vienas koeficientas nelygus 0.

Stjudento kriterijus atsako į klausimą, ar konkretus koeficientas nėra lygus nuliui.

Tikrinamos hipotezės:

$$H_0: \beta_1 = 0,$$

$$H_0: \beta_2 = 0,$$

$$H_1: \beta_1 \neq 0.$$

$$H_1: \beta_2 \neq 0.$$

Stulpelyje Std. Error (žr. 13 lent.) užrašyti koeficientų β_1 ; β_2 įverčių standartiniai nuokrypiai. Stulpeliuose t ir Sig. pateikiamos hipotezių statistikos bei p- level reikšmės. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$. Nulinė hipotezė H_0 atmetama, jeigu p- level reikšmė $p < \alpha$ (koeficientas nelygus nuliui).

Koeficiento β_1 p- level reikšmė 0,000 $< 0,05$, tai H_0 atmetama. Vadinais nuo vidutinio atlyginimo GPM įplaukos priklauso. Su koeficientu β_2 situacija iš esmės ta pati. 0,000 $< 0,05$, tai H_0 atmetama. Taigi nuo bedarbių skaičiaus GPM įplaukos taip pat priklauso.

Durbin- Watson koeficientas 3,198 rodo (žr. 15 lent.), jog tarp liekamųjų paklaidų galima nedidelė autokoreliacijos tikimybė, kuri gali iškraipyti determinacijos koeficiento reikšmę.

Toliau tikrinamas modelio tinkamumas pagal determinacijos koeficiento reikšmę bei patikslintą determinacijos koeficiento reikšmę (žr. 15 lent.). Lentelėje pateiktas determinacijos koeficientas R Square = 0,987, patikslinta determinacijos koeficiento reikšmė Adjusted R Square 0,982, taip pat pateiktas daugialypės koreliacijos koeficientas R = 0,993. Kuo determinacijos koeficientas arčiau 1 tuo tikslesnis modelis. Šiuo atveju jis labai arti vieneto, tačiau reikia nepamiršti, kad imtis mažai skiriasi nuo stebimų priklausomų kintamųjų skaičiaus, todėl yra tikimybė, jog toks rezultatas nebūtinai

atspindi realią situaciją. Panaši situacija yra ir su daugialypės koreliacijos koeficientu. Nors rezultatas labai aukštas 0,997, tačiau tai gali būti dėl kurio nors vieno kintamojo stiprios įtakos.

15 Lentelė. GPM determinacijos ir daugialypės koreliacijos koeficientai

Model Summary(b)

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,993(a)	,987	,982	112109,40421	3,198

a Predictors: (Constant), Bedarbiu skaičius, Vidutinis atlyginimas

b Dependent Variable: GPM surinkimas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Tikrinamas multikoliniarumas. Tiek vidutinio atlyginimo, tiek bedarbių skaičiaus VIF (1,010) < 4 (žr. 13 lent.), todėl galima daryti išvadą, jog nepriklausomi kintamieji tarpusavyje nekoreliuoja, o priklausomybė sieja tik juos ir GPM įplaukas.

Žvelgiant į dalinę koreliaciją matyti, jog nepriklausomi veiksniai ypač stipriai koreliuoja su GPM įplaukais. Vidutinio atlyginimo dalinis koreliacijos koeficientas yra 0,988, taigi augant vidutiniam atlyginimui auga ir GPM įplaukos; bedarbių skaičiaus dalinis koreliacijos koeficientas – 0,982. Tai yra atvirkščia stipri priklausomybė (žr. 13 lent.).

Santykinę kintamųjų svarbą prognozuojant GPM įplaukas parodo Standardized Coefficients, Beta (žr. 13 lent.) Svarbesnis GPM įplaukoms yra vidutinis atlyginimas, koeficientas 0,728; bedarbių skaičius taip pat labai svarbus, koeficientas -0,609.

Taigi trumpai apibendrinant rezultatus gauta lygtis, kuri prognozuoja GPM įplaukas (žr. 4.1.). Dėl multikoliniarumo problemų lygtį sudaro tik du nepriklausomi kintamieji, tai yra bedarbių skaičius ir vidutinis atlyginimas. Kaip parodė Standardized Coefficients Beta svarbesnis GPM įplaukoms yra vidutinis atlyginimas, nežymiai jam nusileidžia bedarbių skaičius. Abu šie dydžiai ypač stipriai koreliuoja su GPM įplaukais: vidutinis atlyginimas- 0,988; bedarbių skaičius- (-0,982). GPM įplaukų kitimas lygtimi paaiškinamas net 98 procentais. Tiesa, kadangi duomenų imtis nėra didelė gauti rezultatai nebūtinai tikrai ir teisingai parodo realų vaizdą, nors koeficientai ir atitinka normas, o hipotezės rodo, jog lygtis reikšminga. Dėl galimo rezultatų nepatikimumo papildomai atliekama grafinė analizė.

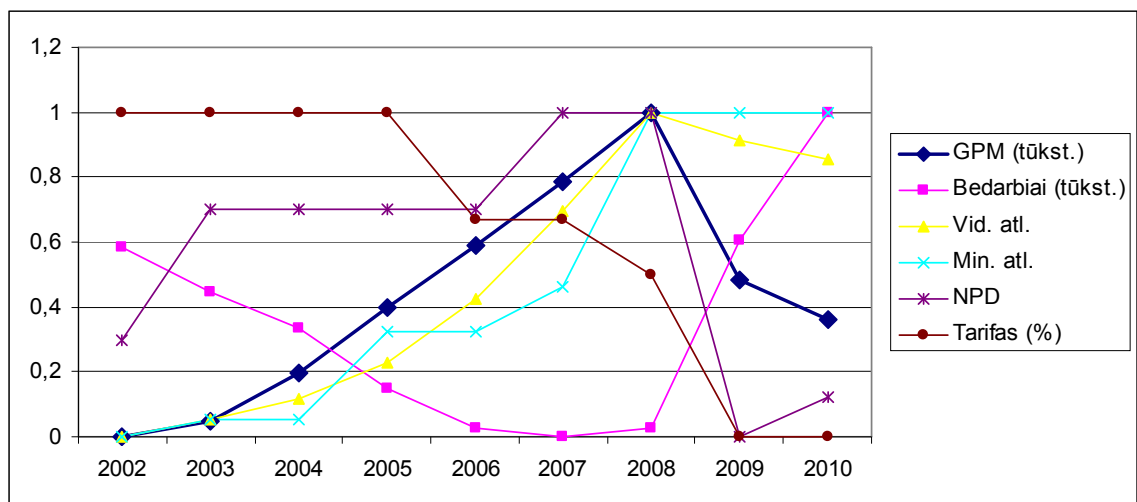
16 Lentelė. Transformuočių duomenų susijusių su GPM lentelė

16 lentelės tęsinys kitame puslapyje

Metai	GPM įplaukos (tūkst.)	Bedarbiai (tūkst.)	Vid. atl.	Min. atl.	NPD	Tarifas (%)
2002	0	0,586053	0	0	0,3	1
2003	0,046396	0,445686	0,051591	0,054054	0,7	1
2004	0,198064	0,336165	0,119002	0,054054	0,7	1
2005	0,398194	0,149754	0,230533	0,324324	0,7	1
2006	0,590831	0,026375	0,423449	0,324324	0,7	0,666667
2007	0,784879	0	0,693004	0,459459	1	0,666667
2008	1	0,027269	1	1	1	0,5
2009	0,485234	0,607063	0,912726	1	0	0
2010	0,360909	1	0,856214	1	0,12	0

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Duomenys transformuojami pagal formulę (žr. 3.6.). Pateikta transformuotų duomenų lentelė, bei grafikas (žr. 15 lent.,; 23 pav.).

23 Paveikslas. Transformuotų GPM duomenų grafikas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Daugialypės regresijos modeliu buvo išanalizuota dviejų veiksnių įtaka įplaukoms į biudžetą iš GPM: bedarbių skaičiaus bei vidutinio atlyginimo. Transformuotų duomenų grafike (žr. 23 pav.) matyti, jog šie du veiksniai yra svarbiausi, nes jie didžiaja dalimi atkartoja įplaukų iš GPM pokyčius.

Visų pirma vidutinis atlyginimas. Į šį rodiklį įeina ir minimalus atlyginimas, bet kad būtų vaizdžiau grafike minimalus atlyginimas pavaizduotas atskirai (žr. 23 pav.). Daugialypė regresinė analizė parodė, jog tarp vidutinio atlyginimo ir įplaukų iš GPM yra ypač stipri koreliacija (0,988). Tai reiškia, jog augant vidutiniam atlyginimui beveik tokiais pat tempais auga ir įplaukos iš GPM bei atvirkščiai. Tai matyti ir transformuotų duomenų grafike. Vidutinio atlyginimo grafikas beveik atkartoja įplaukų iš GPM grafiką. Tiesa 2009 m. vidutinio atlyginimo mažėjimas pastebimai mažesnis, nei įplaukų iš GPM mažėjimas. To priežastys ypač ryškus bedarbių skaičiaus augimas; GPM tarifo mažinimas. Bedarbių skaičiaus stiprus augimas GPM tarifų mažinimas susidėjo su mažėjančiu

vidutiniu atlyginimu, padėties nekompensavo NPD sumažinimas (vidutinio atlyginimo atžvilgiu), todėl 2009- 2010 m. matomas didesnis nei įprasta GPM įplaukų nuokrypis nuo vidutinio atlyginimo grafiko.

Pasinaudojus sudarytu daugialypės regresijos modeliu (žr. 4.1.) galima nustatyti vidutinio atlyginimo pokyčių poveikį įplaukoms iš GPM. Darant prielaidą, jog 2011 m. bedarbių skaičius bus stabilus, o vidutinis atlyginimas išaugs 1 procentu, lyginant su 2010 m ir sieks 2007,98 Lt, tuomet įplaukos iš GPM padidės 0,8 procento.

Kitas labai svarbus veiksnys- bedarbių skaičius. Daugialypė regresinė analizė parodė, jog tarp bedarbių skaičiaus ir įplaukų iš GPM yra ypač stipri priešinga koreliacija (-0,982). Augant bedarbių skaičiui mažėja įplaukos iš GPM ir atvirkščiai. Atvirkštinė priklausomybė matoma ir transformuotų duomenų grafike (žr. 23 pav.).

Bedarbių skaičiaus įtakos reikšmingumą patvirtina tai, jog įplaukų iš GPM smukimą 2009 m.- 2010 m. geriausiai paaiškina būtent augantis nedarbo lygis. 2009 m. 2010 m. bedarbių skaičiaus augimas savo reikšmingumu pranoko kitų veiksnių įtaką, tiesa iki 2009 m. geriau įplaukų iš GPM pokyčius paaiškina vidutinio atlyginimo pokyčiai.

Pasinaudojus sudarytu daugialypės regresijos modeliu (žr. 4.1.) galima nustatyti bedarbių skaičiaus pokyčių poveikį įplaukoms iš GPM. Darant prielaidą, jog 2011 m. vidutinis atlyginimas bus stabilus, o bedarbių skaičius sumažės 1 procentu, lyginant su 2010 m ir sieks 288,2 tūkst., tuomet įplaukos iš GPM padidės 0,6 procento. Taigi nors ir nedaug, tačiau bedarbių skaičius reikšmingumu nusileidžia vidutiniam atlyginimui.

Ypač akcentuojamas kaip įplaukų pokyčius sąlygojantis veiksnys yra GPM tarifas. Dažnai tarifų pokyčiai nurodomi kaip sėkmingas įplaukų iš mokesčių gavimo pagrindas. Tačiau kaip matyti transformuotų duomenų grafike (žr. 23 pav.) aiškios atvirkštinės ar tiesioginės priklausomybės tarp šių dydžių 2002 m.- 2008 m. nėra. Vadinasi tarifo dydžio pokyčiai nebuvo pakankamai reikšmingi, kad pranoktų kitų veiksnių lemiančių gyventojų pajamų mokesčio surinkimą įtaką.

Apskritai iki 2009 m. mažintas gyventojų pajamų mokesčio tarifas, didintas neapmokestinamas pajamų dydis teigiamos įtakos turėjo gyventojų vartojimo augimui, lūkesčių didėjimui, iš dalies ir šešėlinės ekonomikos mažėjimui. Tai yra vartojimu pagrįstas ekonomikos augimo modelis. Mažinant GPM tarifus, didinant NPD valstybė pakilimo laikotarpiu iš esmės nieko nepraranda, kadangi gyventojai laisvas lėšas skiria vartojimui. Tai naudinga gamintojams, paslaugų teikėjams, o valstybė trūkstamą dalį mokesčių įplaukų gauna iš padidėjusių PVM ar akcizų įplaukų. Tačiau esant nuosmukiui, gyventojai taupo, todėl GPM įplaukų sumažėjimo nebekompensuoja papildomos įplaukos iš PVM bei akcizų.

2009 m. gyventojų pajamų mokesčio tarifas buvo dar labiau sumažintas, pasikeitė neapmokestinamųjų pajamų apskaičiavimo tvarka. Nuo 2009 m. sausio 1 d. 30 procentų atskaitymus nuo GPM į PSDF pakeitė atskiras 6 procentų nuo bruto pajamų skaičiuojamas mokestis, kurį

daugumoje atvejų administruoja SODRA. Taigi tarifas teoriškai sumažėjo iki 15 procentų, o praktiškai iki 21 procento. Minimalaus atlyginimo atžvilgiu neapmokestinamas pajamų dydis padidėjo, o vidutinio sumažėjo. Lietuvoje didelis procentas dirbančiųjų gauna minimalų darbo užmokestį, todėl tokia neapmokestinamųjų pajamų skaičiavimo sistema esant krizinei situacijai neigiamai paveikė įplaukas iš GPM iki tol sėkmingai taikytas vartojimo skatinimu grįstas modelis nesuveikė.

Taigi gyventojų pajamų mokesčio tarifas, kaip ir NPD dydis be jokios abejonės turi įtakos įplaukų iš GPM gavimui, tačiau grafinė, regresinė analizė rodo, jog kitų veiksniai, tokių kaip bedarbių skaičius, vidutinis atlyginimas pokyčiai buvo reikšmingesni.

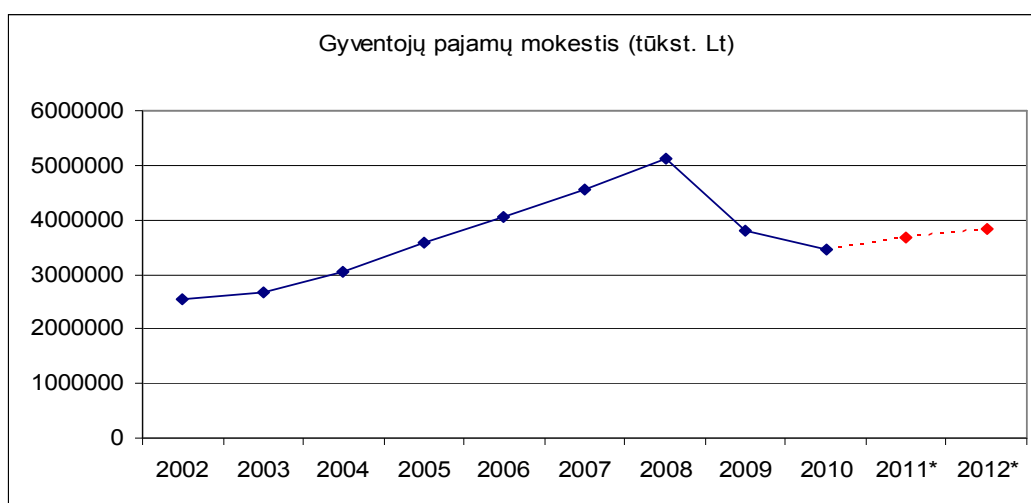
„Swedbank“ prognozuoja, jog 2011 m. nedarbo lygis sumažės nuo 17,8 procentų iki 15,5 procentų, o vidutinis atlyginimas pakils 0,5 procento lyginant su 2010 m. 2012 m. nedarbo lygis sumažės iki 12 procentų, o vidutinis atlyginimas pakils 3 procentais. Šiuos skaičius įsistačius į gautą daugialypę regresijos lygtį (žr. 4.1.) prognozuojamos 2011 m., 2012 m. įplaukos į biudžetą iš GPM (žr. 17 lent., 24 pav.).

17 Lentelė. Įplaukų iš GPM prognozė 2011, 2012 m.

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012*
Gyventojų pajamų mokestis (mln. Lt)	2547	2666	3054	3566	4059	4556	5106	3789	3471	3671	3832

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Anot prognozių ekonominė situacija gerės. Jeigu jos pasitvirtins augant vidutiniam atlyginimui, mažėjant nedarbo lygiui įplaukos iš GPM po truputėli grįš į buvusias pozicijas.

24 Pavikslas. Įplaukų iš GPM prognozė 2011 m., 2012 m.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Finansų ministerija prognozuoja¹¹, jog 2011 m. į nacionalinį biudžetą pateks 3665600 tūkst., taigi prognozės labai panašios.

4.2. Įplaukų gaunamų iš PVM priklausomybė nuo pagrindinių veiksnių

Pagrindiniai įplaukas iš PVM sąlygojantys veiksniai yra vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį; infliacijos lygis (vartotojų kainų indeksas); PVM tarifai. Norint nustatyti šių kintamųjų ryšį su PVM įplaukomis, prognozuoti PVM įplaukų dydį atliekama daugialypė regresinė analizė.

Dėl multikolinairumo iš nepriklausomų veiksnių grupės buvo eliminuotas infliacijos lygis (vartotojų kainų indeksas), šio veiksnio įtaka bus matoma atlikus grafinę analizę.

18 Lentelė. Daugialypės regresijos PVM SPSS koeficientų lentelė

Coefficients(a)						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-10877804,207	2978639,453			
	PVM tarifai	39315201,917	15959356,154	,201		
	Vidutinės vartojimo išlaidos	15698,873	1367,991	,938		

t	Sig.	Correlations			Collinearity Statistics	
		Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
-3,652	,011					
2,463	,049	,299	,709	,200	,989	1,011
11,476	,000	,959	,978	,933	,989	1,011

a Dependent Variable: PVM įplaukos

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Sudaroma daugialypės regresijos lygtis naudojant formulę (žr. 3.3.) bei lentelėje (žr. 18 lent.) pateikiamus daugialypės regresijos koeficientus.

$$\text{PVM įplaukos} = -10877804,207 + 39315201,917 * \text{PVM_tarifas} + 15698,873 * \text{Vidutinės_vartojimo_išlaidos} \quad (4.2.)$$

Suformuluojamos hipotezės dėl lygties prasmingumo:

¹¹ Šaltinis: <http://www.finmin.lt/web/finmin/2011pajamos>; prisijungimo laikas 2011-10-20

Hipotezė H_0 : daugialypės regresijos lygtis neturi prasmės (nėra reikšminga).

Hipotezė H_1 : daugialypės regresijos lygtis turi prasmę (yra reikšminga).

19 Lentelė. SPSS gauta PVM regresijos ANOVA lentelė
ANOVA(b)

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	30088619563557,950	2	15044309781778,970	72,632	,000(a)
	Residual	1242789997048,274	6	207131666174,712		
	Total	31331409560606,220	8			

a Predictors: (Constant), Vidutinės vartojimo išlaidos, PVM tarifai

b Dependent Variable: PVM įplaukos

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Hipotezė H_0 : visi koeficientai lygūs nuliui atmetama, kai p- level (stulpelis Sig.) (žr. 19 lent.) $< \alpha$, čia α - pasirinktas reikšmingumo lygmuo. Nagrinėjamu atveju p- level = 0,000 $< \alpha = 0,05$, hipotezė H_0 atmetama, priimama H_1 - daugialypės regresijos lygtis turi prasmę (yra reikšminga), tai yra bent vienas koeficientas nelygus 0.

Stjudento kriterijus atsako į klausimą, ar konkretus koeficientas nėra lygus nuliui.

Tikrinamos hipotezės:

$$H_0: \beta_1 = 0,$$

$$H_0: \beta_2 = 0,$$

$$H_1: \beta_1 \neq 0.$$

$$H_1: \beta_2 \neq 0.$$

Stulpelyje Std. Error (žr. 18 lent.) užrašyti koeficientų β_1 ; β_2 įverčių standartiniai nuokrypiai. Stulpeliuose t ir Sig. pateikiamos hipotezių statistikos bei p- level reikšmės. Reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$. Nulinė hipotezė H_0 atmetama, jeigu p- level reikšmė $p < \alpha$ (koeficientas nelygus nuliui).

Koeficiento β_1 p- level reikšmė 0,049 $< 0,05$, tai H_0 atmetama. Vadinais nuo PVM tarifų PVM įplaukos priklauso. Su koeficientu β_2 situacija iš esmės ta pati: 0,000 $< 0,05$, tai H_0 atmetama. Taigi nuo vidutinių išlaidų vienam ūkio nariui per mėnesį PVM įplaukos taip pat priklauso.

Durbin- Watson koeficientas 1,457 rodo (žr. 20 lent.), jog tarp liekamųjų paklaidų autokoreliacijos tikimybės beveik nėra.

Toliau tikrinamas modelio tinkamumas pagal determinacijos koeficiento reikšmę bei patikslintą determinacijos koeficiento reikšmę (žr. 20 lent.). Lentelėje pateiktas determinacijos koeficientas R Square = 0,960, patikslinta determinacijos koeficiento reikšmė Adjusted R Square 0,947, taip pat pateiktas daugialypės koreliacijos koeficientas R = 0,980. Kuo determinacijos koeficientas arčiau 1 tuo tikslesnis modelis. Šiuo atveju jis labai arti vieneto, tačiau reikia nepamiršti, kad imtis mažai skiriasi nuo stebimų priklausomų kintamųjų skaičiaus, todėl yra tikimybė, jog toks rezultatas nebūtinai

atspindi realią situaciją. Panaši situacija yra ir su daugialypės koreliacijos koeficientu. Nors rezultatas labai aukštas 0,980, tačiau tai gali būti dėl kurio nors vieno kintamojo stiprios įtakos.

20 Lentelė. PVM determinacijos ir daugialypės koreliacijos koeficientai

Model Summary(b)

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,980(a)	,960	,947	455117,20048	1,457

a Predictors: (Constant), Vidutinės vartojimo išlaidos, PVM tarifai

b Dependent Variable: PVM įplaukos

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Tikrinamas multikolinariumas. Tiek PVM tarifų, tiek vidutinių išlaidų vienam ūkio nariui per mėnesį VIF (1,011) < 4 (žr. 18 lent.), todėl galima daryti išvadą, jog nepriklausomi kintamieji tarpusavyje nekoreliuoja, o priklausomybė sieja tik juos ir PVM įplaukas.

Žvelgiant į dalinę koreliaciją matyti, jog su PVM įplaukais ypač stipriai koreliuoja vidutinės vartojimo išlaidos (koreliacijos koeficientas 0,978), tarp PVM įplaukų ir PVM tarifų silpnesnė koreliacija (0,709) (žr. 18 lent.).

Santykinę kintamųjų svarbą prognozuojant PVM įplaukas parodo Standardized Coefficients, Beta (žr. 18 lent.) Svarbesnės PVM įplaukoms yra vidutinės vartojimo išlaidos, koeficientas 0,938; PVM tarifų svarba žymiai mažesnė, koeficientas 0,201.

Taigi trumpai apibendrinant rezultatus gauta lygtis, kuri prognozuoja PVM įplaukas (žr. 4.2.). Dėl multikolinariumo problemų lygtį sudaro tik du nepriklausomi kintamieji, tai yra PVM tarifai ir vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį. Kaip parodė Standardized Coefficients Beta svarbesnės PVM įplaukoms yra vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį, žymiai jam nusileidžia PVM tarifai. Abu šie dydžiai koreliuoja su PVM įplaukais: vidutinės išlaidos- 0,978; PVM tarifai- 0,709. PVM įplaukų kitimas lygtimi paaiškinamas net 96 procentais. Tiesa, kadangi duomenų imtis nėra didelė gauti rezultatai nebūtinai tikrai ir teisingai parodo realų vaizdą, nors koeficientai ir atitinka normas, o hipotezės rodo, jog lygtis reikšminga. Dėl galimo rezultatų nepatikimumo papildomai atliekama grafinė analizė.

21 Lentelė. Transformuotų duomenų susijusių su PVM lentelė

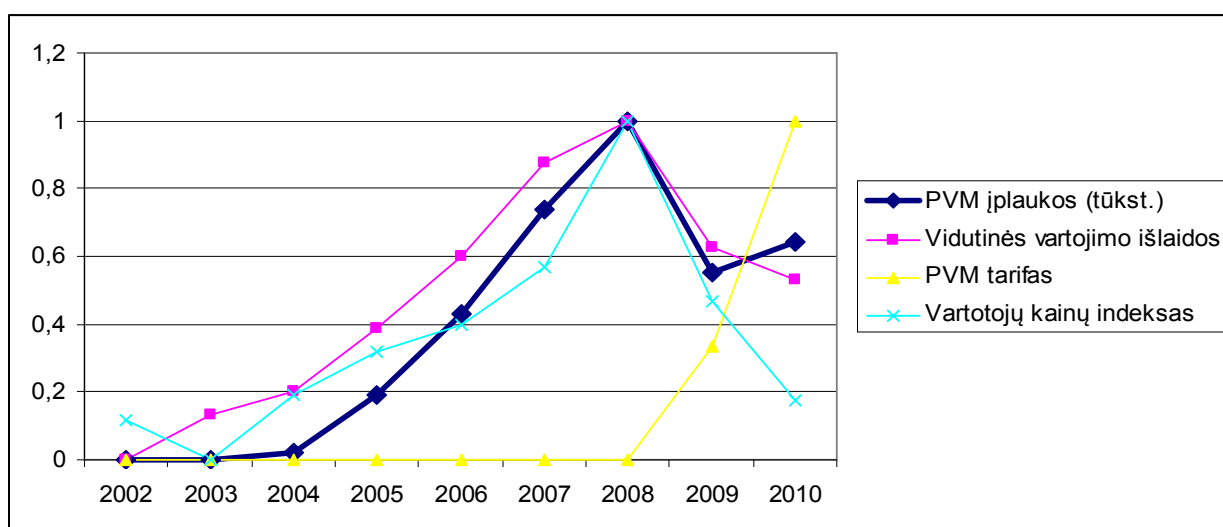
Metai	PVM įplaukos (tūkst.)	Vidutinės vartojimo išlaidos	PVM tarifai	Vartotojų kainų indeksas
-------	-----------------------	------------------------------	-------------	--------------------------

21 lentelės tęsinys kitame puslapyje

2002	0	0	0	0,116667
2003	0,002451	0,132615	0	0
2004	0,022168	0,20374	0	0,191667
2005	0,189958	0,390196	0	0,316667
2006	0,43118	0,598186	0	0,4
2007	0,73893	0,873902	0	0,566667
2008	1	1	0	1
2009	0,550194	0,625106	0,333333	0,466667
2010	0,641348	0,531595	1	0,175

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Duomenys transformuojami pagal formulę (žr. 3.6.). Pateikta transformuotų duomenų lentelė, bei grafikas (žr. 21 lent.,; 25 pav.).

25 Paveikslas. Transformuotų PVM duomenų grafikas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Daugialypės regresijos modeliu buvo išanalizuota dviejų veiksnių įtaka įplaukoms į biudžetą iš PVM: vidutinių vartojimo išlaidų vienam ūkio nariui per mėnesį bei PVM tarifų. Transformuotų duomenų grafike (žr. 25 pav.) matyti, jog vidutinių vartojimo išlaidų bei vartotojų kainų indekso pokyčiai tiksliau atspindi įplaukų iš PVM pokyčius.

Visų pirma apie vidutines vartojimo išlaidas vienam ūkio nariui per mėnesį. Daugialypė regresinė analizė parodė, jog tarp vartojimo išlaidų ir įplaukų iš PVM yra ypač stipri koreliacija (0,978). Tai reiškia, jog augant vidutinėms vartojimo išlaidoms beveik tokiais pat tempais auga ir įplaukos iš PVM bei atvirkščiai. Tai matyti ir transformuotų duomenų grafike. Vidutinių vartojimo išlaidų grafikas beveik atkartoja įplaukų iš PVM grafiką tiek pakilimo, tiek nuosmukio stadijoje.

Pasinaudojus sudarytu daugialypės regresijos modeliu (žr. 4.2.) galima nustatyti vidutinių vartojimo išlaidų vienam ūkio nariui per mėnesį pokyčių poveikį įplaukoms iš PVM. Darant prielaidą, jog 2011 m. PVM tarifas bus stabilus, o vidutinis vartojimas išaugs 1 procentu, lyginant su 2010 m ir sieks 634,3 Lt, tuomet įplaukos iš PVM padidės 1,4 procento.

Kitas labai svarbus veiksnys- PVM tarifai. Daugialypė regresinė analizė parodė, jog tarp PVM tarifų ir įplaukų iš PVM yra pakankamai stipri koreliacija (0,709). Augant PVM tarifui didėja įplaukos iš PVM ir atvirkščiai. Tačiau priklausomybė (atvirkštinė priklausomybė) transformuotų duomenų grafike matoma tik nuo 2009 m., iki 2009 m. įplaukų iš PVM kitimą geriau paaikškino vidutinis vartojimo lygio bei vartotojų kainų indekso pokyčiai. (žr. 25 pav.).

Nustatyti PVM tarifo įtaka įplaukoms iš PVM sudėtinga. Visų pirma dėl to, kad PVM tarifas iki 2009 m. nesikeitė, todėl įplaukų iš PVM pokyčiai buvo sąlygoti kitų veiksnių. 2009 m. tarifas buvo pakeistas, tačiau tuomet vyravo nestabili ekonominė situacija ir teigti, jog PVM tarifo didinimas mažina įplaukas iš PVM negalima, nes tuomet, pavyzdžiui, neigiama vidutinio vartojimo įtaka įplaukoms iš PVM buvo labai didelė ir kompensavo tarifų padidinimą.

Kaip buvo aptarta ankstesniuose skyriuose, PVM sukuria palyginti su kitais mokesčiais mažesnią neigiamą psichologinį efektą vartotojams, todėl šio mokesčio tarifas turėtų daryti didesnę įtaką įplaukoms iš PVM. Augant tarifui, įplaukos turėtų didėti ir atvirkščiai, ypač vartojimu pagrįstame ekonomikos modelyje. Kitų mokesčių tarifai turėtų būti mažinami, kad gyventojams liktų daugiau pinigų vartojimui, o PVM, kaip pagrindinis vartojimo mokestis, turėtų kompensuoti mažinamus kitų mokesčių tarifus. Taigi esant vartojimu pagrįstam ekonomikos modeliui (kaip tai iki krizės buvo Lietuvoje) mažinant GPM tarifus reiktų didinti PVM, kad valstybės biudžete išsilaikytų pusiausvyra, mažėtų ekonomikos „burbulų“ bei krizinių situacijų pavojus.

Taigi transformuotų duomenų grafikas realios PVM tarifų svarbos neatspindi. Pagrindinė to priežastis, kad kitų veiksnių, tokių kaip vidutinis vartojimo lygis, vartotojų kainų indeksas pokyčiai buvo reikšmingesni ir pranoko PVM tarifo pokyčius. Regresinė analizė parodė, jog teigti, kad PVM tarifų pokyčiai nesvarbūs įplaukoms iš PVM negalima.

Pasinaudojus sudarytu daugialypės regresijos modeliu (žr. 4.2.) galima nustatyti PVM tarifų poveikį įplaukoms iš PVM. Darant prielaidą, jog 2011 m. vidutinis vartojimo lygis nekis, o PVM tarifas padidės 1 procentu, lyginant su 2010 m ir sieks 22 procentus, tuomet įplaukos iš PVM padidės 5,4 procento. Norint palyginti PVM tarifų svarbą bei vidutinio vartojimo svarbą į daugialypę regresijos lygtį buvo įstatyta tarifo reikšmė, kuri buvo padidinta 1 procentu nuo tarifo 2010 m. Ši reikšmė įplaukas iš PVM padidino 1,1 procento. Taigi vidutinio vartojimo lygio padidėjimas 1 procentu įplaukas iš PVM padidina labiau, nei teorinis PVM tarifo padidėjimas 1 procentu nuo tarifo.

Kitas veiksnys svarbus įplaukoms iš PVM yra vartotojų kainų indeksas. Kaip matyti transformuotų duomenų grafike (žr. 25 pav.) šis dydis kinta panašiai kaip ir įplaukos iš PVM. Infliacija padidina prekės ar paslaugos kainas, PVM skaičiuojamas nuo didesnės sumos, vadinasi ir įplaukų gaunama daugiau ir atvirkščiai.

Tačiau transformuotų duomenų grafike matomas panašus kitimas dar nereiškia, jog vartotojų kainų indekso pokyčiai yra svarbesni už PVM tarifų pokyčius ar už vidutinį vartojimo lygį. Galima

sakyti, jog infliacija labiau atkartoja vidutinį vartojimą, nei paaiškina įplaukų iš PVM kitimą. Kuo daugiau vartojama, tuo didesnės kainos ir atvirkščiai. Neveltui atliekant regresinę analizę šis dydis buvo atmestas dėl multikolinariumo (VIF koeficientas > 4).

Taigi infliacijos kaip įplaukas iš PVM sąlygojančio veiksnio atmesti negalima, bet transformuotų duomenų grafike matomas vaizdas taip pat neatspindi tikrovės. Svarbesni įplaukoms iš PVM yra vidutinis vartojimo lygis bei PVM tarifai.

Lietuvos bankas prognozuoja, jog vidutinis vartojimo lygis 2011 m. ūgtels 3,1 proc., o 2012 m. dar 4,4 proc.

PVM tarifas artimiausiu metu neturėtų keistis, todėl daroma prielaida, kad 2011 m., 2012 m. jis bus toks koks 2010 m. tai yra 21 proc.

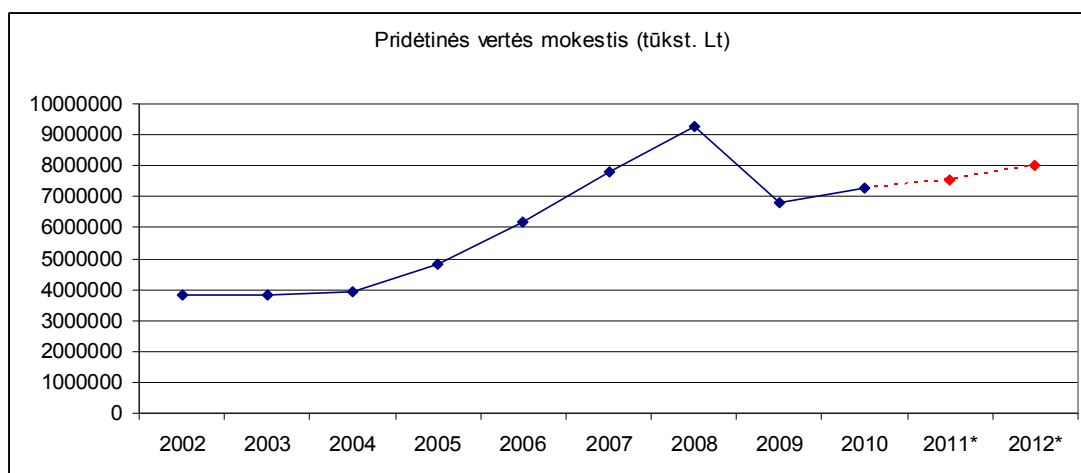
Šiuos skaičius įsistačius į gautą daugialypę regresijos lygtį (žr. 4.2.) prognozuojamos 2011 m., 2012 m. įplaukos į biudžetą iš PVM (žr. 22 lent., 26 pav.).¹² Finansų ministerija prognozuoja, jog 2011 m. įplaukų iš PVM bus gauta 8259200 tūkst. Lt

22 Lentelė. Įplaukų iš PVM prognozė 2011, 2012 m.

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012*
PVM (mln. Lt)	3810	3823	3930	4842	6152	7824	9243	6799	7294	7543	7989

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Tai optimistinė prognozė. Nors bendras vidaus produktas Lietuvoje auga, tačiau nedarbo lygis išlieka aukštas. Tai rodo, kad Lietuva atsigauna dėl eksporto, vadinasi vartojimas vis dar žemas ir sunku pasakyti kada pradės kilti, taip pat reikia įvertinti ir nestabilią padėtį užsienio šalyse.

26 Paveikslas. Įplaukų iš PVM prognozė 2011 m., 2012 m.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Prognozės rodo, jog įplaukos iš PVM 2012 m. sugrįš maždaug į 2007 m. buvusį lygį.

¹² Šaltinis: <http://www.finmin.lt/web/finmin/2011pajamos>; prisijungimo laikas 2011-10-20

4.3. Įplaukų gaunamų iš akcizų priklausomybė nuo vidutinių vartojimo išlaidų

Pagrindiniai įplaukas iš akcizų sąlygojantys veiksniai yra vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį; bei akcizų tarifai. Tačiau tarifų įtakos nustatyti neįmanoma, nes reiktų atskirai tirti konkrečių akcizais apmokestinamą prekių grupę, o ne įplaukas iš akcizų kartu. Taigi regresinis modelis bus sudaromas pasitelkiant tik vidutines vartojimo išlaidas. Tarifų įtaka bus matoma grafinėje analizėje.

23 Lentelė. Regresijos akcizų SPSS koeficientų lentelė

Coefficients

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta	B	Std. Error
Vidutines vartojimo išlaidos	5033,138	1027,505	,880	4,898	,002
(Constant)	-622165,440	638354,742		-,975	,362

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Sudaroma regresijos lygtis naudojant formulę (žr. 3.1.) bei lentelėje (žr. 23 lent.) pateikiamus regresijos koeficientus.

$$\text{Akcizų įplaukos} = -622165,44 + 5033,138 * \text{Vidutinės_vartojimo_išlaidos} \quad (4.3.)$$

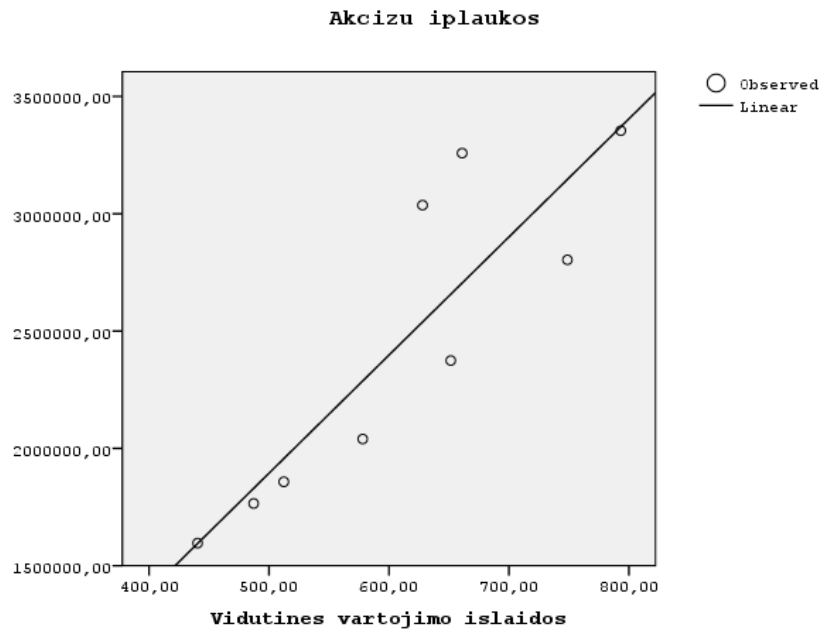
Suformuluojamos hipotezės dėl lygties prasmingumo:

Hipotezė H₀: regresijos lygtis neturi prasmės (nėra reikšminga).

Hipotezė H₁: regresijos lygtis turi prasmę (yra reikšminga).

Hipotezė H₀: visi koeficientai lygūs nuliui atmetama, kai p- level (stulpelis Sig.) (žr. 23 lent.) < α, čia α- pasirinktas reikšmingumo lygmuo. Nagrinėjamu atveju p- level = 0,002 < α = 0,05, hipotezė H₀ atmetama, priimama H₁- daugialypės regresijos lygtis turi prasmę (yra reikšminga).

Liekamųjų paklaidų grafikas rodo, jog regresijos modelis tinka, nes visi e nelabai dideli ir daugmaž vienodai išsibarstę apie tiesę y = 0 (žr. 27 pav.).

27 Paveikslas. Liekamųjų paklaidų grafikas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Toliau tikrinamas modelio tinkamumas pagal determinacijos koeficiento reikšmę bei patikslintą determinacijos koeficiento reikšmę (žr. 24 lent.). Lentelėje pateiktas determinacijos koeficientas R Square = 0,774, patikslinta determinacijos koeficiento reikšmė Adjusted R Square 0,742, taip pat pateiktas daugialypės koreliacijos koeficientas R = 0,880. Kuo determinacijos koeficientas arčiau 1 tuo tikslesnis modelis. Matyti, jog modelis pakankamai tiksliai paaiškina įplaukų iš akcizų kitimą. Kiti veiksniai įplaukas iš akcizų lemia 12 %.

24 Lentelė. Akcizų determinacijos koeficientai

Model Summary

R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
,880	,774	,742	343724,676

The independent variable is Vidutines vartojimo išlaidos.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Taigi trumpai apibendrinant rezultatus gauta lygtis, kuri prognozuoja akcizų įplaukas (žr. 4.3.). Akcizų įplaukų kitimas lygtimi paaiškinamas 88 procentais. Tiesa, kadangi duomenų imtis nėra didelė gauti rezultatai nebūtinai tikrai ir teisingai parodo realų vaizdą, nors koeficientai ir atitinka normas, o hipotezės rodo, jog lygtis reikšminga. Papildomai, siekiant įtvirtinti rezultatus atliekama grafinė analizė.

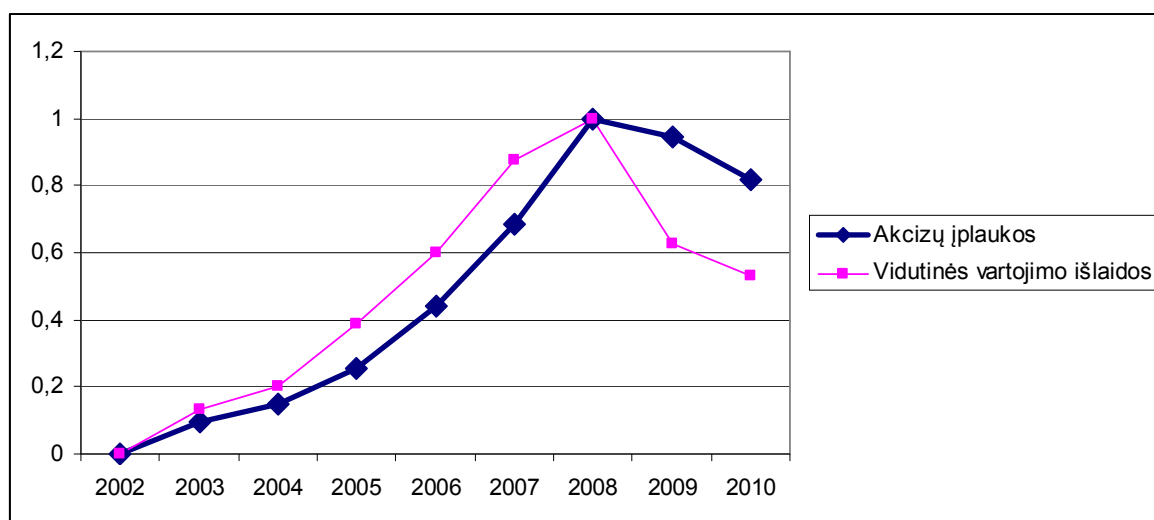
25 Lentelė. Transformuotų duomenų susijusių su akcizais lentelė

25 lentelės tęsinys kitame puslapyje

Metai	Akcizų įplaukos	Vidutinės vartojimo išlaidos
2002	0	0
2003	0,096152	0,132615
2004	0,148801	0,20374
2005	0,25255	0,390196
2006	0,442744	0,598186
2007	0,686881	0,873902
2008	1	1
2009	0,945468	0,625106
2010	0,819367	0,531595

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Duomenys transformuojami pagal formulę (žr. 3.6.). Pateikta transformuotų duomenų lentelė, bei grafikas (žr. 25 lent.,; 28 pav.).

28 Paveikslas. Transformuotų akcizų duomenų grafikas

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Siekiant grafiškai pavaizduoti akcizų tarifų įtaką įplaukoms iš akcizų atskirai pateikiama akcizų už kurą transformuotų duomenų lentelė bei grafikas.

26 Lentelė. Transformuotų duomenų susijusių su akcizais lentelė

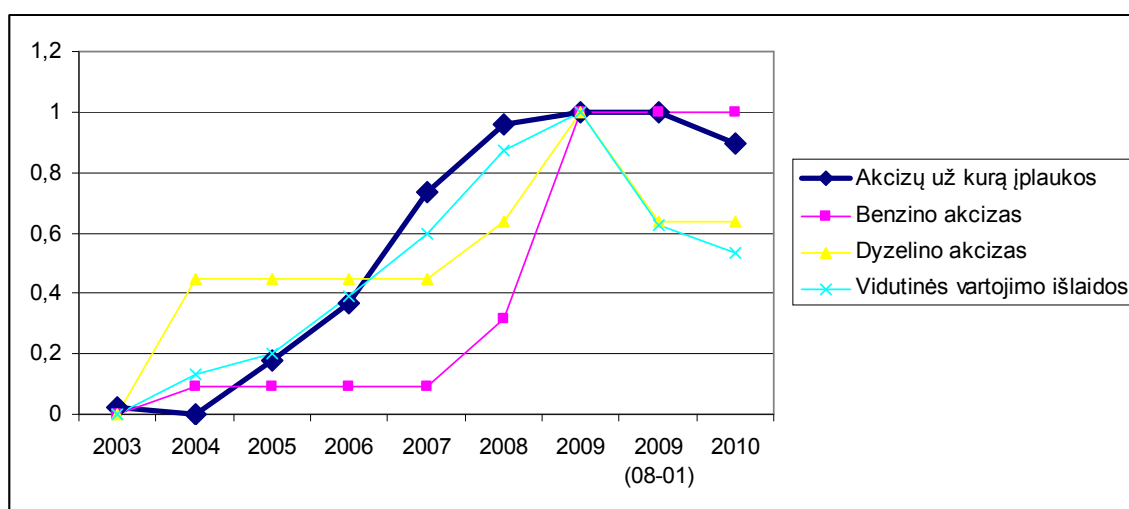
Metai	Akcizų už kurą įplaukos	Benzino akcizas	Dyzelino akcizas	Vidutinės vartojimo išlaidos
2003	0,02561	0	0	0
2004	0	0,091071	0,447368	0,132615
2005	0,178919	0,091071	0,447368	0,20374
2006	0,365128	0,091071	0,447368	0,390196
2007	0,733346	0,091071	0,447368	0,598186
2008	0,956108	0,314286	0,637218	0,873902

26 lentelės tęsinys kitame puslapyje

2009	1	1	1	1
2009 (08-01)	1	1	0,637218	0,625106
2010	0,894436	1	0,637218	0,531595

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Kadangi dyzelino akcizas buvo pakeistas 2009- 08- 01, 2009 m. pateikiami du kartus.

29 Paveikslas. Transformuotų akcizų duomenų grafikas (tarifų įtaka)

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Tiesinės regresijos modeliu buvo išanalizuota įplaukų iš akcizų priklausomybė nuo vidutinio vartojimo lygio. Gauta regresijos lygtis paaiškina apie 88 procentus įplaukų iš akcizų kitimo. Taigi vidutinis vartojimo lygis yra labai svarbus veiksnys.

Tai patvirtina ir transformuotų duomenų grafikas (žr. 29 pav.). Jame matyti, jog augant ekonomikai vidutinio vartojimo pokyčiai gana tiksliai atkartojo įplaukų iš akcizų pokyčius. Situacija kitokia esant nuosmukiui. Kaip matyti grafike (žr. 29 pav.) vartojimo lygiui smunkant įplaukos iš akcizų pradeda atsilikti nuo vartojimo kritimo ir smunka mažesniais tempais. Taigi galima daryti išvadą, jog akcizinės prekės ar paslaugos nėra tokios jautrios vidutinio vartojimo mažėjimui kaip tarkime tik PVM apmokestinamos prekės ar paslaugos. Įplaukos iš PVM smuko panašiai tokiais pat tempais kaip ir vidutinis vartojimo lygis. Tai yra pagrindinis įplaukų iš akcizų skiriamasis bruožas.

Pasinaudojus sudarytu tiesinės regresijos modeliu (žr. 4.3.) galima nustatyti vidutinio vartojimo poveikį įplaukoms iš akcizų. Darant prielaidą, jog 2011 m. vidutinis vartojimo lygis padidės vienu procentu ir sieks 634 Lt, lyginant su 2010 m, tuomet įplaukos iš akcizų padidės 1,2 procento. Vidutinio vartojimo padidėjimas 1 procentu įplaukas iš PVM padidino 1,4 procento. Taigi ir regresinė analizė parodė, jog įplaukos iš akcizų nėra tokios jautrios vidutinio vartojimo pasikeitimams kaip įplaukos iš PVM.

Vidutinis vartojimo lygis reikšmingai veikia įplaukas iš akcizų. Taip pat verta panagrinėti, kokią poveikį šio tipo įplaukoms daro akcizų tarifai. Jų kitimas matomas paveiksle (žr. 29 pav.). Transformuotų duomenų grafike galima išvelgti įplaukų iš akcizų priklausomybę nuo tarifų pokyčių. (Priklausomybės iš grafinės analizės nebuvo galima išvelgti nei įplaukų iš GPM, nei PVM kitimo grafikuose) Kadangi apie akcizų tarifų pokyčius paprastai buvo žinoma iš anksto, tai prieš padidinant akcizą pastebimas truputi ryškesnis įplaukų padidėjimas, nes vartotojai skubėdavo pasipildyti atsargas prieš kylant kainoms.

Šiek tiek kitokia situacija 2010 m. Sumažinus akcizą dyzelinui, krentant vidutiniam vartojimui pastebimas įplaukų iš akcizų kurui mažėjimas. Viena iš šio stabilizavimosi ir nežymaus kritimo priežasčių ypač išaugę akcizų tarifai kurui. Kaimyninėse valstybėse kuro kainos po akcizų tarifų padidinimo Lietuvoje tapo mažesnės, todėl suaktyvėjo šešėlinė prekyba, kuri sumažino degalų vartojimą Lietuvos rinkoje, dėl šios priežasties nors ir nežymiai, tačiau sumažėjo ir įplaukos iš akcizų. Tai parodo, jog akcizų tarifai daro didelę įtaką ir jeigu vartotojai negalėtų pasitraukti į šešėlį, didinant akcizus, didėtų ir įplaukos į biudžetą, žinoma iki tam tikros ribos.

Taigi svarbiausi veiksniai lemiantys įplaukų iš akcizų kitimą yra vidutinis vartojimo lygis bei akcizų tarifai. Lyginant su jau aptartais mokesčiais akcizų tarifai turi didžiausią įtaką įplaukoms į biudžetą, taip yra dėl nedidelio vartotojų lankstumo kainoms.

Kaip minėta Lietuvos bankas prognozuoja, jog vidutinis vartojimo lygis 2011 m. ūgtels 3,1 proc., o 2012 m. dar 4,4 proc.

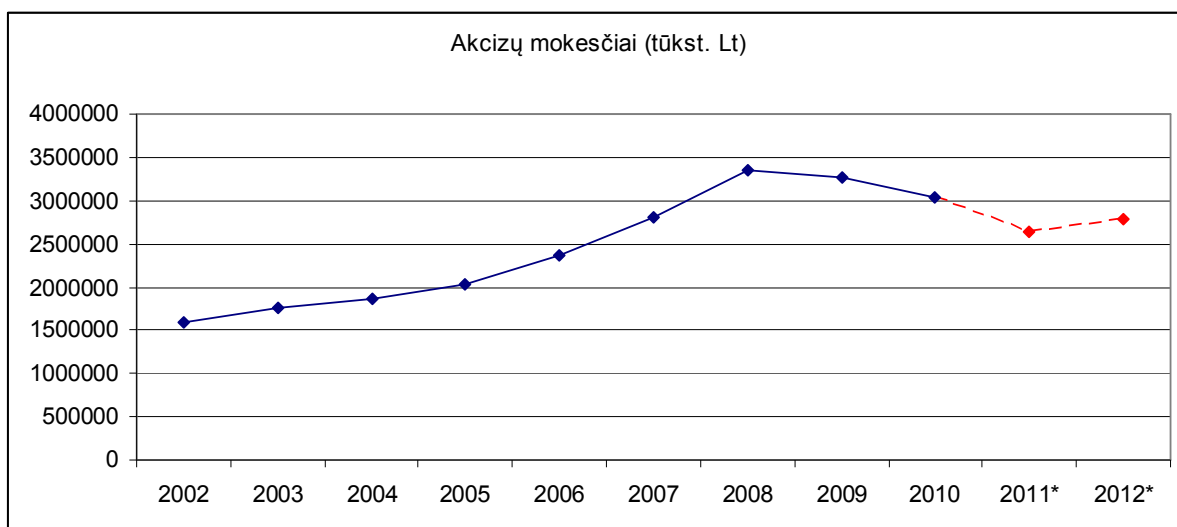
Šiuos skaičius įsistačius į gautą daugialypę regresijos lygtį (žr. 4.3.) prognozuojamos 2011 m. 2012 akcizų įplaukos į biudžetą (žr. 27 lent., 30 pav.).

27 Lentelė. Įplaukų iš akcizų prognozė 2011, 2012 m.

Metai	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012*
Akcizų mokesčiai (mln. Lt)	1596	1765	1858	2040	2374	2804	3354	3258	3036	2634	2780

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Finansų ministerija prognozuoja, jog įplaukos iš akcizų 2011 m. padidės iki 3476400 tūkst. Lt.

30 Paveikslas. Įplaukų iš akcizų prognozė 2011 m., 2012 m.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

Toks didelis skirtumas atsirado todėl, kad tiesiniame regresinės analizės modelyje nebuvo galima įvertinti akcizų tarifų įtakos įplaukoms, o kaip matyti transformuotų duomenų grafike akcizų tarifų įtaka didelė, taip pat skirtumą galėjo lemti maža duomenų imtis.

Todėl galima sutikti su Finansų ministerijos prognozėmis, nes 2011 m. šiek tiek išaugus vidutinėms vartojimo išlaidoms, turėtų padidėti ir įplaukos iš akcizų. Regresinės analizės modelis rodo, jog 2011 m., 2012 m. įplaukos iš akcizų nebus didesnės nei 2010 m., o gerėjant ekonominei situacijai to būti neturėtų.

Taigi trumpai apibendrinant galima patvirtinti išsikeltą darbo hipotezę. Vidutinis vartojimo lygis yra svarbiausias veiksnys lemiantis pagrindinius biudžeto įplaukų svyravimus. Kaip aptarta ankstesniuose poskyriuose šiuo metu ekonomika paremta vartojimu, todėl svarbiausi mokesčiai biudžetui yra PVM bei akcizai. Šių mokesčių pokyčiai ypač reikšmingai priklauso nuo vidutinio vartojimo lygio pokyčių, tai parodė tiek regresinė, tiek grafinė analizės. Kiti veiksniai, pavyzdžiui pagrindinių mokesčių tarifai, taip pat svarbūs ir svariai veikia biudžeto įplaukas, tačiau vidutinio vartojimo pokyčiai dažniausiai buvo reikšmingesni ir pranoko jų įtaką. Vartojimu pagrįstas ekonomikos modelis dėl išteklių ribotumo sukelia krizines situacijas. Valstybės pastaruoju metu nuo išlaidavimo pereina prie taupymo. Taigi didelė tikimybė, kad prie šio žingsnio ateityje turės taikytis ir mokesčių sistema. Perėjus nuo kiekybės prie kokybės, nuo išlaidavimo prie taupymo vidutinio vartojimo įtaka neišnyks, tačiau pasikoreguos.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

IŠVADOS

Mokesčiai yra pagrindinis valstybės pajamų šaltinis, taip yra todėl, kad valstybės ir tautos interesas sutampa, dėl šios priežasties valstybė iš tautos uždirbti, kaip privatus ūkio subjektas, negali. Vystantis valstybės aparatui, plečiantis valstybės funkcijoms mokesčių reikšmė tik didėja.

1. Nustačius svarbiausius mokesčius Lietuvos biudžete ir jų reikšmingumą lemiančias priežastis daromos tokios išvados:

- Svarbiausi mokesčiai, kurie sudaro pagrindą nacionaliniame biudžete yra PVM mokestis (41 %), GPM mokestis (19 %), akcizų mokesčiai (17 %).
- Jų reikšmingumą lemia visuotinis paplitimas, įprastumas (GPM, akcizai), platus apmokestinimo objektas. PVM ir akcizų mokesčiai yra netiesioginiai, todėl neigiama psichologinė šių mokesčių įtaka (ypač PVM atveju) yra mažesnė. Didžiausia dalis GPM mokėtojų yra samdomi darbuotojai, GPM neoficialiai perkeliamas darbdaviams, o tai iš dalies sumažina šio mokesčio kaip reiškinio neigiamą efektą. Mažesnis neigiamas mokesčių kaip reiškinio efektas padidina lankstumą teisinės bazės klausimais.

2. Išnagrinėjus pagrindinių mokestinių lėšų surinkimą į valstybės biudžetą 2002- 2010 m. daromos tokios išvados:

- Lietuvoje nuo 2002 m. iki 2009 m. įplaukų iš GPM buvo surenkama vis daugiau. 2009 m., 2010 m. GPM pajamos dėl ekonominės krizės sumažėjo. Pagrindiniai veiksniai lemiantys mokestinių įplaukų iš GPM kitimą buvo nedarbo lygis, vidutinis ir minimalus atlyginimai, GPM tarifas, NPD dydis.
- Lėšų iš PVM surinkimo kitimą galima suskirstyti į tris etapus. Pirmas etapas nuo 2002 m. iki 2004 m. Pastebimas stabilus lėšų surinkimas. Nuo 2004 m. fiksuotas ryškus mokestinių pajamų augimas ir nuo 2009 m. lėšų kiekis gaunamų iš pridėtinės vertės mokesčio pradėjo mažėti 2010 m. stabilizuodamasis. Veiksniai svarbiausiai prisidėję prie šių etapų yra vidutinis namų ūkių vartojimo lygis, infliacijos lygis bei PVM tarifai.
- Lėšų iš akcizų kitimas pasižymėjo mažiausiais pokyčiais, lyginant su GPM bei PVM. Iki 2009 m. įplaukos iš akcizų palaipsniui didėjo, 2009 m., 2010 m. nežymiai sumažėjo. Pagrindiniai veiksniai lėmę įplaukų pokyčius: vidutinis namų ūkių vartojimo lygis, akcizų tarifai.

3. Įvertinus pagrindinius veiksnius, kurie tiesiogiai lemia mokestinių įplaukų iš GPM pokytį, regresine bei grafine analize daromos tokios išvados:

- Gauta lygtis, kuri prognozuoja įplaukas iš GPM:

$$\text{GPM įplaukos} = 2666497 + 1364,152 * \text{Vidutinis_atlyginimas} - 6791,195 * \text{Bedarbių_skaičius}$$

- GPM įplaukų kitimas lygtimi paaiškinamas net 98 procentais.
- Svarbesnis GPM įplaukoms yra vidutinis atlyginimas (koeficientas 0,728), nežymiai jam nusileidžia bedarbių skaičius (koeficientas -0,609). Abu šie dydžiai ypač stipriai koreliuoja su GPM įplaukomis: vidutinis atlyginimas- 0,988; bedarbių skaičius- (-0,982). GPM tarifas, kaip ir NPD dydis turi įtakos įplaukų iš GPM gavimui, tačiau grafinė analizė parodė, jog šių veiksnių pokyčiai nebuvo pakankamai reikšmingi, kad pranoktų vidutinio atlyginimo bei bedarbių skaičiaus pokyčius.
- 2011 m. įplaukų iš GPM prognozė- 3670559 tūkst. Lt; 2012 m.- 3832353 tūkst. Lt.

4. Įvertinus pagrindinius veiksnius, kurie tiesiogiai lemia mokestinių įplaukų iš PVM pokytį, regresine bei grafine analize daromos tokios išvados:

- Gauta lygtis, kuri prognozuoja įplaukas iš PVM.

$$\text{PVM įplaukos} = -10877804,207 + 39315201,917 * \text{PVM_tarifas} + 15698,873 * \text{Vidutinės_vartojimo_išlaidos}$$

- PVM įplaukų kitimas lygtimi paaiškinamas net 96 procentais.
- Svarbesnės įplaukoms iš PVM yra vidutinės vartojimo išlaidos vienam ūkio nariui per mėnesį, žymiai šiam rodikliui nusileidžia PVM tarifai (koeficientai 0,938; 0,201) . Abu šie dydžiai koreliuoja su įplaukomis iš PVM: vidutinės išlaidos- 0,978; PVM tarifai- 0,709. Transformuotų duomenų grafikas parodė, jog vartotojų kainų indekso dydis kinta panašiai kaip ir įplaukos iš PVM. Tačiau vartotojų kainų indeksas labiau atkartoja vidutinį vartojimą, nei paaiškina įplaukų iš PVM kitimą. Vartotojų kainų indekso kaip įplaukas iš PVM sąlygojančio veiksnio atmesti negalima, bet transformuotų duomenų grafike matomas vaizdas pervertina vartotojų kainų indekso pokyčių svarbą įplaukoms iš PVM.
- 2011 m. įplaukų iš PVM prognozė- 7543408 tūkst. Lt; 2012 m.- 7989256 tūkst. Lt.

5. Įvertinus pagrindinius veiksnius, kurie tiesiogiai lemia mokestinių įplaukų iš GPM pokytį, regresine bei grafine analize daromos tokios išvados:

- Gauta lygtis, kuri prognozuoja įplaukas iš akcizų.

$$\text{Akcizų įplaukos} = -622165,44 + 5033,138 * \text{Vidutinės_vartojimo_išlaidos}$$

- Akcizų įplaukų kitimas lygtimi paaiškinamas 88 procentais.
- Transformuotų duomenų grafikas parodė, jog svarbiausi veiksniai lemiantys įplaukų iš akcizų kitimą yra vidutinis vartojimo lygis bei akcizų tarifai. Lyginant su jau aptartais mokesčiais akcizų tarifai turi didžiausią įtaką įplaukoms į biudžetą.
- 2011 m. įplaukų iš akcizų prognozė- 2634274 tūkst. Lt; 2012 m.- 2780236 tūkst. Lt.

- Kadangi vidutinio vartojimo lygio pokyčiai reikšmingiausiai prisidėjo prie įplaukų iš PVM bei akcizų pokyčių darbo hipotezę galima priimti- vidutinis vartojimo lygis yra svarbiausias veiksnys lemiantis pagrindinius biudžeto įplaukų svyravimus.

SIŪLYMAI

- Kadangi pagrindinių mokesčio tarifų kaitaliojimas, išskyrus akcizų atvejus, nebuvo pakankamai reikšmingas, jog pranoktų kitų veiksnių įtaką, tikslingiau laikytis stabilaus tarifo, nes dažnas pagrindinio tarifo keitimas įveda daugiau sumaišties mokesčių sistemoje, tai pat skatina neigiamą mokesčių kaip reiškinių poveikį.
- Akcizų tarifas turėtų būti minimalus pagal ES reikalavimus, nes Lietuvos gyventojų vidutinis atlyginimas sąlyginai žemas, lyginant su ES vidurkiu. Kaimyninėse valstybėse, kurios nėra ES narės, akcizinių prekių kainos žymiai mažesnės, tai Lietuvoje skatina šešėlinę ekonomiką ir mažina įplaukas į biudžetą.
- Jeigu tarifas vis dėlto keičiamas reikia laikytis stabdančios bei skatinančios fiskalinės politikos principų atsižvelgiant į ekonomikos ciklus.
- Pertvarkos atliekamos mokesčių politikos klausimais turi būti pasvertos, ilgalaikės. Stabili mokesčių politika leidžia sumažinti neigiamą mokesčių kaip reiškinių poveikį, gerina ateities lūkesčius, o tai mokesčių mokėtojams leidžia tiksliau suplanuoti savo biudžetą ir daugiau lėšų skirti vartojimui, kuris šiuo metu yra svarbiausias veiksnys lemiantis didžiausius mokesčių įplaukų svyravimus.
- Pastaruosiu metu valstybės nuo vartojimo skatinimo pagrįstos politikos pereina prie taupymo politikos. Tokiai politikai reikalinga mokesčių sistemos pertvarka, kadangi šiuo metu didžiausia reikšmė tenka vartojimo mokesčiams. Kad būtų stabilizuotas įplaukų į biudžetą surinkimas net ir esant vartojimo mažėjimui reikalingas naujas tiesioginis mokestis, pavyzdžiui turto mokestis.
- Įplaukoms iš GPM didžiausią reikšmę turi vidutinis atlyginimas bei nedarbo lygis. Reikia skatinti bei supaprastinti inicijuotą masinę būsto renovavimo idėją, nes tokiu būdu mažėtų nedarbas, dėl padidėjusios konkurencijos kiltų vidutiniai atlyginimai, tai teigiamai įtakotų biudžeto įplaukas. Ateityje sutaupius energijos sąskaita liktų laisvų lėšų vartojimui, kas padidintų įplaukas iš PVM bei akcizų.

LITERATŪRA

1. Barro J. Macroeconomics a modern approach.- Harvard University: Thomson south- western, 2008.- 492 p.- ISBN – 13: 978 – 0 – 324 – 54567 – 8
2. Buckiūnienė O., Valstybės ir tarptautiniai finansai.- Vilnius: Virtuali leidykla- knygnas, 2005.- 96p.- ISBN 9955 – 519 – 49 – 5
3. Buškevičiūtė E. Mokesčių sistema: vadovėlis.- Kaunas: Technologija, 2005.- 337 p.- ISBN 9955 – 09 – 815 – 5
4. Cosgel M., Miceli T. Tax Collection in History: Public Institutions and Institutional Change in the Ottoman Empire // The University of Connecticut, 2006, p. 5 -10.
<http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Cosgel.pdf>; [žiūrėta 2011 06 15]
5. Davulis G., Ekonomikos teorija.- Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.- 430p.- ISBN 978 – 9955 – 19 – 112 – 4
6. Hillman A. Public Finance and Public Policy responsibilities and Limitations of Government.- Bar- LLan University: Cambridge university press, 2009.- 859 p.- ISBN 978 – 0 – 521 – 73805 - 7
7. Jakutis A., Ekonomikos teorija.- Vilnius: Eugrimas, 2007.- 370p.- ISBN 978 – 9955 – 682 – 82 – 0
8. Jaskėlevičius K., Makroekonomikos pagrindai.- Vilnius; Petro ofsetas, 2008.- 147p.- ISBN 978 – 9955 – 668 – 84 – 8
9. Krugman P. Macroeconomics.- Princeton university: Worth publishers, 2006.- 488 p.- ISBN 9780716767633
10. Meidūnas V., Puzinauskas P. Mokesčiai: teorija, vaidmuo, raida.- Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001.- 63 p.- ISBN 9986 – 452 – 79 – 1
11. Naraškevičiūtė V., Lakštutienė A. Valstybės finansai.- Kaunas: Technologija, 2003.- 72p.- ISBN 9955 – 09 – 396 – X
12. Robbins D. Handbook of Public Sector Economics.- Michigan: Taylor and Francis, 2005.- 767 p.- ISBN 1 – 57444 – 562 - 6
13. Seidman L. Public Finance.- University of Delaware: Mc Graw Hill, 2009.- 356 p.- ISBN 978 – 007 – 127630 – 6
14. Skominas V., Makroekonomika.- Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2006.- 278p.- ISBN 9986 – 19 – 949 – 2
15. Smalenskas G., Finansai.- Vilnius: Homo liber, 2007.- 318 p.- ISBN 978 – 9955 – 449 – 67 - 6
16. Snieška V., Makroekonomika.- Kaunas: Technologija, 2001.- 615p.- ISBN 9986 – 13 – 935 – X
17. Snieška V., Makroekonomika.- Kaunas: Technologija, 2005.- 801p.- ISBN 9955 – 25 – 062 - 3
18. Snieška V., Mikroekonomika.- Kaunas: Technologijos, 2005.-293p.- ISBN 9986 – 13 – 550 – 8

19. Stačiokas R., Rimas J. Mokesčiai: teorija ir praktika: monografija.- Kaunas: Technologija, 2004.- 197 p.- ISBN 9955 – 09 – 624 – 1
20. Šapalienė L. Lietuvos mokesčių sistema: teoriniai ir praktiniai pagrindai: mokomoji knyga.- Vilnius: UAB „Mokesčių srautas“, 2008.- 159 p.- ISBN 978 – 9955 – 453 – 83 – 3
21. Rastenienė A., Mikroekonomika.- Vilnius: VVA, 2005.-200p.- ISBN 9955 – 528 – 09 – 5
22. Wonnacott P. R., Mikroekonomika.- Kaunas: Poligrafijas ir informatika, 1998.- 571p.- ISBN 9986 – 850 – 15 - 0
23. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas.
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=388537 , [žiūrėta 2011 06 18]
24. Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=361065&p_query=&p_tr2=, [žiūrėta 2011 06 22]
25. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas.
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=388782 ; [žiūrėta 2011 06 18]
26. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas.
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=389443; [žiūrėta 2011 07 01]
27. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas.
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=164513; [žiūrėta 2011 07 01]
28. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio komentaras.
http://mic.vmi.lt/documentpublicone.do?&id=1000048319&tree_id=1000007316; [žiūrėta 2011 05 16]
29. 2009 m. kovo mėn. gyventojų pajamų mokesčio įstatymo pakeitimo projektas).
http://www.lrvk.lt/Posed_medz/2009/090520/03.pdf;
30. Gyventojų pajamų mokestis. <http://www.vmi.lt/lt/?itemId=1077032>; [žiūrėta 2011 06 18]

Brazdžiūnas T. Mokesčiai kaip valstybės pajamų šaltinis/ Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. G. Černius – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2011. - 72 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe atlikta didžiausią svorį biudžete turinčių mokesčių ir iš jų gaunamų įplaukų analizė, išskirti pagrindiniai surinkimą lemiantys veiksniai, nustatyta jų įtaką surinkimo procesui. Atsižvelgiant į minėtus veiksnius pateikti pasiūlymai, kaip padidinti įplaukas į biudžetą.

Pirmoje darbo dalyje remiantis moksline literatūra ir teisine baze teoriškai aprašyta mokesčių reikšmė valstybei; atskirai išnagrinėta mokesčių kaip reiškinio įtaka valstybės pajamoms bei pagrindinių mokesčių svarbiausios reikšmingumo priežastys. Antroje dalyje pasitelkus įvairias duomenų bazes susistemintas bei išanalizuotas pagrindinių įplaukų iš mokesčių surinkimas Lietuvoje 2002- 2010 m. Trečioje dalyje pateikta metodologinė regresinės, grafinės analizės medžiaga. Ketvirtoje dalyje atlikta regresinė, grafinė analizė, pateikta išsami rezultatų analizė, kurioje matyti pagrindiniai veiksniai lemiantys mokesčių įplaukų kitimą. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados bei pasiūlymai.

Pagrindiniai žodžiai: mokesčių reikšmė; valstybės pajamos; įplaukų iš mokesčių analizė, veiksniai lemiantys įplaukų iš mokesčių pokyčius, vidutinis vartojimo lygis.

Brazdžiūnas T. Taxes as a source of a state income/ Master's graduating work of Finance management. Research adviser – doc. dr. G. Černius – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Finance Management, 2011. – 72 p.

ANNOTATION

An analysis of taxes having the biggest importance for the budget and income received from them has been performed in this master's graduating work. Also the main factors that determine the collection of taxes have been distinguished and their weight on tax collection process has been determined. Considering the factors mentioned above, proposals how to enlarge the income to the budget have been presented.

The importance of taxes to the state, referring to scientific literature and legal basis has been theoretically described in the first part, also an importance of taxes to the state income and most significant reasons of tax importance have been analysed separately. The main income from tax collection in 2002-2010 has been systemised and analysed in the second part using different database. A material of methodological regressive, graphical analysis presented in the third part. Regressive graphical analysis has been performed in the fourth part; thorough analysis of results is presented. The analysis shows the main factors determining the change of tax income. Finally conclusions and suggestions have been made at the end of the work.

Key words: the importance of taxes; state income; analysis of income from taxes; factors determining the change of tax income; average consumption level.

Brazdžiūnas T. Mokesčiai kaip valstybės pajamų šaltinis/ Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. G. Černius – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2011. - 72 p.

SANTRAUKA

Mokesčiai yra pagrindinis valstybės pajamų šaltinis, todėl varta panagrinėti kodėl per ilgą laikotarpį susiklostė tokia situacija ir valstybės neranda ar tiesiog negali rasti kitų pajamų šaltinių. Daugelyje pasaulio valstybių kartu ir Lietuvoje naudojamos panašios mokesčių sistemos, dažniausiai vyrauja tie patys pagrindiniai mokesčiai. Vėlgi kyla klausimas, kodėl pasirenkami tokie mokesčiai kaip PVM, akcizai ar pajamų mokesčiai? Kodėl šių mokesčių reikšmė tokia didelė?

Mokesčiai yra pagrindinis pajamų šaltinis. Nuo šio pajamų šaltinio priklauso valstybės teikiamų paslaugų kiekybė, kokybė bei visuotinė gyventojų gerovė. Todėl svarbu išanalizuoti kaip kito lėšų gaunamų iš pagrindinių mokesčių surinkimas, kokios yra kitimo pagrindinės priežastys, kurie faktoriai yra esminiai, o kurie pervertinami.

Kyla darbo problema. Kurie ir kokie veiksniai yra svarbiausi surenkant mokestines lėšas iš didžiausią svorį biudžete turinčių mokesčių? Ar pagrįstai mokestinių lėšų surinkime ypač akcentuojamas mokesčio tarifas?

Darbo objektas- priežasčių, lemiančių mokestinių lėšų surinkimą iš didžiausią svorį biudžete turinčių mokesčių, analizė. Darbo tikslas- atlikti didžiausią svorį biudžete turinčių mokesčių ir iš jų gaunamų įplaukų analizę, išskirti pagrindinius surinkimą lemiančius veiksnius, nustatyti jų įtaką surinkimo procesui. Darbo uždaviniai: apžvelgti mokesčių reikšmę formuojant valstybės finansų išteklius; apibūdinti mokesčių kaip reiškinio įtaka valstybės pajamoms; nustatyti svarbiausių mokesčių svorį biudžete ir pagrindines jų reikšmingumą lemiančias priežastis; išnagrinėti pagrindinių mokestinių lėšų surinkimą į valstybės biudžetą 2002- 2010 m., pateikti reikšmingiausių pokyčių analizę; įvertinti pagrindinius veiksnius, kurie tiesiogiai lemia mokestinių įplaukų pokytį.

Darbo metodai: mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų analizė, teisės aktų analizė, lyginamasis, grafinis, regresinės analizės metodai. Darbą sudaro įvadas, keturi skyriai, išvados ir siūlymai.

Atlikus didžiausią svorį biudžete turinčių mokesčių ir iš jų gaunamų įplaukų analizę padarytos tokios išvados, jog dėl valstybės ir tautos santykio ypatybių mokesčiai visuomet bus pagrindinis valstybės pajamų šaltinis. 2002 m.- 2010 m. biudžeto įplaukų pokyčius reikšmingiausiai lėmė vidutinio namų ūkių vartojimo lygio pokyčiai. Pagrindinių mokesčių tarifų pokyčiai išskyrus akcizų atvejus nepranoko kitų veiksnių įtakos. Taip pat gautos lygtys, kuriomis prognozuotos 2011 m.- 2012 m. įplaukos iš pagrindinių mokesčių.

Brazdžiūnas T. Taxes as a source of a state income/ Master's graduating work of Finance management. Research adviser – doc. dr. G. Černius – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Finance Management, 2011. – 72 p.

SUMMARY

Tax is the most significant source of a state income, so it is important to analyse the reasons why year after year this situation has settled that countries do not find or simply can not find an alternative source of an income. Usually similar tax systems are used and the same taxes are applied in many countries as well as Lithuania. The question is why taxes like VAT, excise duty or income tax are used. Why is the importance of these taxes so great?

Tax is the main source of income. The quantity and the quality of social services provided by the country and the wellbeing of citizens depend on this source of income. That is why it is so important to analyse how tax collection has been changing, what the reasons of that change were and which factors are essential and which ones are overestimated.

The problem of employment arises. Which factors are the most important in fund collection from taxes having the greatest importance to the state budget? Is the rate of tax emphasised reasonably in fund collection?

The object of the work – the analysis of reasons, determinant to fund collection from taxes having the greatest importance to the state budget. The goal of the work – to perform the analysis of taxes having the greatest importance to the state budget and funds received from them; to accentuate the main factors determining tax collection, and to designate their impact to the process of collection. Work tasks: to review the meaning of taxes while forming state finance; describe the meaning of taxes to the state budget; to determine the significance of the most important taxes to the state budget and the main reasons making them so important; research the income collection to the state budget in years 2002-2010, present the analysis of the most significant changes; to estimate the main factors, having the direct influence to the change of income. Methods of the work: analysis of scientific literature, statistic data research, analysis of legal acts, comparative, graphical, regressive method of analysis. The work consists of introduction; three chapters; conclusions and suggestions.

After analysing taxes having the biggest weight and budget income received from them, conclusions have been made, that because of the characteristics of relation between the state and the nation, taxes will remain the main source of state income. The change of the budget income has been influenced mostly by the changes in consumption of average household in 2002 – 2010. Changes of the main tax rates, except for the excise, has not surpassed the impact of the other factors. Also equations which helped to forecast the income from main taxes in 2011-2012 have been derived.